

Др Милан Марковић

**КОНКУРЕНТНОСТ ИЗВОЗА
ПОЉОПРИВРЕДНО-ПРЕХРАМБЕНОГ
СЕКТОРА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ**

- монографија националног значаја -

Ниш, 2025.

Др Милан Марковић

**КОНКУРЕНТНОСТ ИЗВОЗА
ПОЉОПРИВРЕДНО-ПРЕХРАМБЕНОГ
СЕКТОРА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ**

- монографија националног значаја -

Ниш, 2025.

КОНКУРЕНТНОСТ ИЗВОЗА ПОЉОПРИВРЕДНО-ПРЕХРАМБЕНОГ СЕКТОРА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

(монографија националног значаја)

Аутор

Др Милан Марковић

Виши научни сарадник у Иновационом центру Универзитета у Нишу

 <https://orcid.org/0000-0002-9617-6697>

(markovicmilan89@gmail.com)

Издавач

Друштво економиста „Економика“, Максима Горког 5/36, Ниш,

www.ekonomika.org.rs (ekonomika1954@gmail.com)

За издавача

Др Зоран Симоновић, уредник и председник Научног друштва

Рецензенти

Др Зоран Симоновић, научни саветник

Института за економику пољопривреде у Београду

Др Соња Јовановић, редовни професор

Економског факултета Универзитета у Нишу

Др Тања Станишић, редовни професор и виши научни сарадник

Факултета за хотелијерство и туризам у Врњачкој Бањи

Универзитета у Крагујевцу

Штампа

Unigraf-X-Cору, Ниш

Тираж

100 примерака

ISBN

978-86-82908-06-7

Издавање научне монографије у 2025. години финансирано је (у целости) средствима Министарства науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије.

Ово дело је лиценцирано под CC BY 4.0. Да би сте видели копију ове лиценце, посетите <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР.....	5
----------------	---

ЗАХВАЛНИЦА.....	8
-----------------	---

I КАРАКТЕРИСТИКЕ И ИЗВОЗНИ ПРОФИЛ (МОГУЋНОСТИ) СРПСКОГ ПОЉОПРИВРЕДНО-ПРЕХРАМБЕНОГ СЕКТОРА 9

1. ПОЉОПРИВРЕДА КАО ПРИВРЕДНА ДЕЛАТНОСТ	10
1.1. Значај пољопривреде кроз историју	10
1.2. Позиција пољопривреде у привредној структури.....	12
1.3. Разлози протекционистичке политике у области пољопривреде	14
2. УЛОГА ПОЉОПРИВРЕДЕ У ПРИВРЕДИ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ	15
2.1. Компаративне предности пољопривреде Републике Србије.....	16
2.2. Структура вредности пољопривредне производње Републике Србије	18
2.3. Повезаност пољопривреде и прехранбене индустрије.....	22
2.4. Економски значај пољопривреде и прехранбене индустрије за укупну српску привреду.....	25
3. ЗНАЧАЈ ПОЉОПРИВРЕДНО-ПРЕХРАМБЕНОГ СЕКТОРА У ПОВЕЋАЊУ ИЗВОЗА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ	29
3.1. Дефицит робног биланса – структурни проблем Републике Србије	29
3.1.1. Основни показатељи макроекономске успешности привреде Републике Србије.....	30
3.1.2. Структура платног биланса Републике Србије	32
3.1.3. Узроци дефицита платног биланса	34
3.1.4. Начини финансирања платног биланса	36

3.1.5. <i>Нужност платнобилансне стабилизације засноване на извозу</i>	38
3.2. Одлике спољнотрговинске размене пољопривредно-прехрамбеног сектора Републике Србије	41
3.3. Географска дистрибуција извоза, увоза и нето извоза пољопривредно-прехрамбеног сектора Републике Србије.....	49

II АНАЛИЗА ИЗВОЗНЕ КОНКУРЕНТНОСТИ ПОЉОПРИВРЕДНО-ПРЕХРАМБЕНОГ СЕКТОРА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ..... 54

1. КОНЦЕПТ ИЗВОЗНЕ КОНКУРЕНТНОСТИ	55
1.1. Компаративне и конкурентске предности	55
1.2. Појам и детерминанте конкурентности извоза	57

2. ПЕРСПЕКТИВЕ САГЛЕДАВАЊА (МЕРЕЊЕ) ИЗВОЗНЕ КОНКУРЕНТНОСТИ ПОЉОПРИВРЕДНО-ПРЕХРАМБЕНОГ СЕКТОРА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ 59

2.1. Коефицијент извоза.....	60
2.2. Покривеност увоза извозом.....	61
2.2.1. <i>Апсолутна покривеност увоза извозом</i>	61
2.2.2. <i>Релативна покривеност увоза извозом</i>	65
2.3. Индекс откривених компаративних предности.....	69
2.3.1. <i>Модификовани индекс откривених компаративних предности</i>	70
2.3.2. <i>Индекс нето извоза</i>	75
2.4. Анализа јединичних вредности извоза и увоза	79

3. ПРЕДЛОЗИ ЗА УНАПРЕЂЕЊЕ ИЗВОЗА, КОНКУРЕНТНОСТИ И ПРОИЗВОДНО-ИЗВОЗНЕ СТРУКТУРЕ ПОЉОПРИВРЕДНО-ПРЕХРАМБЕНИХ ПРОИЗВОДА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ..... 91

ЛИТЕРАТУРА.....105

ПРЕДГОВОР

Република Србија има солидне компаративне предности за развој пољопривреде, међу којима се истичу клима, природни фактори, традиција у производњи, као и прерађивачки капацитети. Стога, постоје добре полазне основе за остварење дугорочне конкурентске предности на светском тржишту. Пољопривреда представља традиционалну привредну делатност. Иако у привредној структури (поготово код развијених земаља) има све мање учешће, њен значај са становишта социјалне и економске одрживости за привреду Србије може бити непроценљив, посебно у кризним периодима који су, нажалост, све учесталији.

Када се посматра пољопривреда у контексту обезбеђивања макроекономске стабилности и сагледавања њеног макроекономског значаја, често се анализира целокупан пољопривредно-прехрамбени сектор. Овај сектор састоји се из пољопривреде и прехрамбене индустрије, јер прехрамбена прерађивачка индустрија остварује нераскидиву повезаност са примарним сектором.

Дефицит платног биланса је у монографији постављен као стратешки проблем Републике Србије. Монографија управо показује улогу извоза пољопривредно-прехрамбеног сектора на нивоу одсека ради побољшања стања у трговинском билансу. Циљ овог истраживања јесте проучавање и мерење извозне конкурентности на макро нивоу, затим, анализа производне и географске структуре извоза и односа размене, као и формирање предлога креаторима економских политика за унапређење постојећег стања. Период од 2020. до 2022. године био је обележен многим поремећајима на глобалном нивоу, што се непосредно одразило и на сам сектор пољопривредно-прехрамбених производа. Најпре, појавила се здравствена криза услед пандемије, а потом и економска криза, криза у ланцима снабдевања, висока инфлација, проблем доступности енергената услед руско-украјинског ратног сукоба. Све се то одразило на привреду (скоро сви сектори су осетили промене), начин пословања предузећа, преференције потрошача, као и на међународну трговину. Стога, постоји сврсисходност овог истраживања које нарочито посвећује пажњу компарацији тренутног стања у односу на преткризну 2019. годину. Мерење конкурентности није вршено за кризне године, јер је примењен концепт конкурентности веома

осетљив на постојање елемената ограничене трговине, што би могло искривити анализу и довести до неадекватног тумачења резултата.

Научна монографија састоји се из два дела. Први део говори о улози и значају који пољопривредно-прехрамбени сектор има за економију Републике Србије. Како постоји перманентна потреба за повећањем извоза, као фактора привредног раста и макроекономске равнотеже, пољопривредно-прехрамбени сектор може имати битну функцију. Предмет овог дела је и истраживање значаја пољопривреде кроз историју, позиције у привредној структури, као и разлога због којих је пољопривреда високо заштићена од стране носилаца економске политике. У овом делу извршен је приказ компаративних предности и структуре пољопривреде Србије, њен економски значај за основне макроекономске показатеље и указано је на потребу заједничког посматрања пољопривреде и прехрамбене индустрије. Преокупација завршног поглавља првог дела монографије јесте објашњење значаја пољопривредно-прехрамбеног сектора Републике Србије у финансирању дефицита платног биланса, као и приказ основних карактеристика спољнотрговинске размене овог сектора.

Други сегмент научне монографије бави се извозном конкурентношћу пољопривредно-прехрамбеног сектора и представља окосницу практичног дела ове монографије, имајући у виду примењену квантитативну анализу у циљу сагледавања извозних потенцијала, како са становишта одсека, тако и са становишта географске дисперзије извоза. Детаљно је објашњен концепт извозне конкурентности и извршено мерење нивоа конкурентности извоза пољопривредно-прехрамбених одсека из различитих перспектива, и то кроз призму: покривености увоза извозом, индекса откривених компаративних предности и јединичних вредности извоза и увоза. Коначно, дате су детаљне препоруке креаторима економске политике у области аграра (аграрне политике) и детерминисани стратешки правци за унапређење конкурентности, структуре извоза и вредности укупног извоза пољопривредно-прехрамбеног сектора Републике Србије.

Монографија истиче основне препоруке за побољшање извозне конкурентности пољопривредно-прехрамбеног сектора Републике Србије на нивоу одсека, а на основу ex post анализе. Она је резултат

дугогодишњег рада аутора у области привредног развоја, економике пољопривреде и међународне економије. Резултати монографије могу користити носиоцима аграрне политике у циљу структурних побољшања производње и извоза овог сектора, а самим тим и целе привреде Републике Србије.

Овом приликом аутор се захваљује рецензентима на изузетно вредним саветима и сугестијама и истовремено нада да ће монографија употпунити теоријска и практична сазнања која се тичу праћења стања и могућности подстицања конкурентности извоза пољопривредно-прехрамбеног сектора, као битне и увек актуелне теме у националној економији Републике Србије.

Научна монографија је у складу са важећим Правилником о стицању истраживачких и научних звања ("Службени гласник РС", бр. 159 од 30. децембра 2020, 14 од 20. фебруара 2023.), а сходно одлуци издавача припада категорији монографије националног значаја.

Аутор

У Нишу, маја 2025. године

ЗАХВАЛНИЦА

Научна монографија је део истраживања које финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије, на основу уговора бр. 451-03-66/2024-03/200371 и 451-03-136/2025-03/200371.

Аутор се посебно захваљује рецензентима ове монографије: др Зорану Симоновићу, научном саветнику у Институту за економику пољопривреде у Београду, др Соњи Јовановић, редовној професорки Економског факултета Универзитета у Нишу и др Тањи Станишић, редовној професорки и вишој научној сарадници Факултета за хотелијерство и туризам у Врњачкој Бањи Универзитета у Крагујевцу.

Издавање научне монографије у 2025. години финансирано је (у целости) средствима Министарства науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије.

Аутор

*др Милан Марковић, виши научни сарадник
Иновациони центар Универзитета у Нишу, д.о.о.,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9617-6697>*

ДЕО I

КАРАКТЕРИСТИКЕ И ИЗВОЗНИ ПРОФИЛ (МОГУЋНОСТИ) СРПСКОГ ПОЉОПРИВРЕДНО-ПРЕХРАМБЕНОГ СЕКТОРА

1. Пољопривреда као привредна делатност

Поред индустрије и сектора услуга, пољопривреда представља једну од основних привредних делатности. Често се назива и примарном делатношћу, имајући у виду чињеницу да је прва настала као привредна активност, али и њен егзистенцијални значај за живот (исхрану) и рад људи. У најранијој фази развоја, пољопривреда је превасходно обезбеђивала задовољење основних потреба за храном. Међутим, временом је добијала све већи значај у структури привреде, посебно са становишта извоза и девизног прилива који се на тај начин може остварити, као и обезбеђења прехранбене сигурности укупног становништва. Данас, иако је учешће пољопривреде у развијеним земљама све мање, поготово када се посматра удео у укупној запослености и бруто домаћем производу, она је због своје специфичности, значаја и осетљивости и даље остала високо на лествици државне подршке и приоритета у стратегијама развоја свих земаља.

1.1 Значај пољопривреде кроз историју

Пољопривреда спада у основне привредне делатности. У односу на друге, настала је знатно раније, па се тако сматра примарном делатношћу. Корени испитивања економског значаја пољопривреде потичу још из Индије у периоду старог века. Заправо, већина земаља старог Истока била је позната по производњи зачина. Аристотел је у свом деловању нарочито истицао пољопривреду (без обзира што је у његово време трговина била развијена), јер је за разлику трговинске делатности стварала нову вредност.

Дакле, пољопривреда је несумњиво најстарија привредна делатност. Од давнина је преокупација многих економиста и филозофа. Пролазећи кроз историју економске мисли, њен значај највише су потенцирали физиократи. Физиократска школа економске мисли сматра да се богатство једне земље ствара у пољопривреди (најзначајнији представници овог правца јесу Франсоа Кене (*Francois Quesnay*) и Жак Тирго (*Anne Robert Jacques Turgot*). Заједно са тиме, они су истицали да се пољопривреда због своје важности мора штитити одговарајућим мерама пољопривредног (аграрног) протекционизма (нпр. мере царинске заштите). Од свог настанка

пољопривреда је била предмет заштите у виду тзв. аграрног протекционизма (Marković, Marković, 2014). Те мере имале су за циљ заштиту домаћих произвођача и ограничавање увоза, а све у функцији постепеног развоја и интензификације домаће пољопривредне производње.

У првобитној фази привредног развоја, пољопривреда се сматрала местом акумулације средстава, која су се касније пласирала у развој индустрије. То је била развојна снага и покретач привредног раста. У иницијалној етапи развоја, највећи део становништва бавио се пољопривредом (мањим делом и ловом и риболовом). Таква ситуација је присутна и данас у земљама у развоју (поједине земље Африке и Азије) и то све до тренутка преласка у наредну фазу развоја у којој би примат требало да има индустријски сектор, како по броју запослених, тако и према уделу у стварању бруто домаћег производа земље. Осим тога, земље у развоју морају имати развијену пољопривреду, јер је често неопходно постићи прехранбену сигурност у тим, по правилу, економијама са брзо растућим становништвом.

Међутим, не би требало створити утисак да пољопривреда у данашњим условима није и даље битна за економију, друштво и привредни развој и да се не штити одређеним мерама. Сасвим супротно од тенденције либерализације светске трговине индустријским производима и услугама, због претходно наведених специфичности и значаја сектора аграра, а у циљу обезбеђења самодовољности у храни, код пољопривредне делатности још увек постоји одређени степен протекционизма, чак и у развијеним земљама (Marković, 2015). Добар пример за такву тврдњу јесте аграрна политика Европске Уније (тзв. Заједничка аграрна политика).

Иако често занемарена у привредној структури развијених земаља, кризне ситуације почев од 2008. године навеле су на поновно размишљање о пољопривреди као основном сектору привреде који показује изузетну отпорност и који, са друге стране, може имати (стабилизациони) утицај на привредни раст (Loizou et al., 2019). И не само на привредни раст, већ на целокупни друштвено-економски развој због њене усмерености ка развоју пратећих делатности које су од значаја за рурални развој (нпр. туризам), али и за развој одрживијих градова кроз тзв. урбану пољопривреду (Piieva et al., 2022). Овај концепт у последње време окупира пажњу многих научника у области

економије, заштите животне средине, као и урбаног и просторног планирања. Урбана пољопривреда може да редукује емисије угљеника, да обезбеди здраву, лако доступну и свежу храну градском становништву, као и да допринесе заштити урбане фауне и локалног биодиверзитета. Овај концепт претпоставља промену намене јавних или заједничких површина у корист пољопривредног земљишта у или око, углавном, већих градова што је свакако у складу са циљевима одрживог развоја у сваком смислу. Осим тога, пољопривреда остварује и не мали утицај на развој трговине. Улога пољопривреде ће и даље расти, јер се очекује наставак глобалног раста цена хране (Marković et al., 2024). Најзад, промене у навикама и преференцијама потрошача утичу на увођење нових концепата у пољопривреди, међу којима је најпознатија органска пољопривредна производња. Она може обезбедити високо квалитетне, здраве и еколошки исправне производе пољопривреде и прехранбене индустрије (Marković, 2018a). Такође, овај вид производње активира незапослена лица, што може утицати на смањење сиромаштва у руралним подручјима (Bochtis et al., 2020), заустављање негативних демографских прилика (тенденција), као и на очување животне средине.

1.2 Позиција пољопривреде у привредној структури

Пољопривреда, индустрија и сектор услуга јесу основни сектори привреде (понекад се из сектора услуга посебно издвајају сектор трговине и сектор грађевинарства). Класификацију свих привредних активности на примарни, секундарни и терцијарни сектор међу првима је разрадио британски економиста *Colin Clark* давне 1940. године (Марјановић, 2015). Ради се о тзв. тросекторском моделу привреде. У примарни сектор се поред пољопривреде обухвата лов, риболов и шумарство, тачније сваки вид производње који за резултат има природне ресурсе, као и производи који се користе као храна или се даље прерађују (Марковић, 2018). Секундарни сектор се поистовећује углавном са индустријом. Означава део привредних активности које стварају финални производ на бази инпута из примарног дела привреде. Терцијарни сектор односи се на широк дијапазон услуга (финансијске, банкарске, туристичке, шпедитерске, услуге транспорта, складиштења, образовања, здравства...).

Мање развијене земље (или земље у развоју) имају више релативно учешће пољопривредног сектора у основним

макроекономским агрегатима (брuto додата вредност, брuto домаћи производ, запосленост, извоз, трговински биланс). Таква ситуација произилази из чињенице да је пољопривреда „највећи послодавац“ у тим привредама које се углавном налазе на нижем ступњу развоја. Премда релативни значај пољопривреде у националној економији опада са вишим степеном развоја, требало би нагласити да најбоље пољопривредне перформансе управо остварују високо развијене земље. Ове земље реализују такве перформансе пољопривреде захваљујући високој продуктивности производње, модерној технологији, савременој техници, иновацијама и високој акумулацији средстава из којих се издваја новац за инвестиције у пољопривреди. У савременим условима привређивања, развијене земље су у знатно бољој позицији да развијају пољопривреду, прерађивачке капацитете и остваре користи кроз међународну размену пољопривредно-прехранбеним производима. Ради се о стратешком сектору који такву позицију има у свим земљама и који протоком времена може да се значајно модернизује. Због свега тога, земље у развоју, и поред значајних компаративних предности, могу бити угрожене кроз лошију укупну позицију у међународној трговини, што се рефлектује кроз односе размене.

Са друге стране, индустрија као привредна делатност је због својих карактеристика у могућности да знатно брже и више допринесе економском развоју одређене привреде. Чак шта више, она касније подржава снажнији развој пољопривреде, имајући у виду да постаје снабдевач разним инпутима као што су модерна пољопривредна механизација, енергенти, хемијска средства, вештачка ђубрива итд. Проблем постоји уколико су привреде увозно зависне, па свој развој темеље не на сопственој производњи, него на увозу.

Све учесталије глобалне кризе доводе до растућег значаја пољопривреде као сектора привреде. У савременим кризним периодима (пандемије, ратови, геополитичке кризе, економске и финансијске кризе) пољопривреда заједно са прехранбеном индустријом може надоместити у одређеној мери пад привредног раста услед нижих прихода у туризму или пада тражње за појединим индустријским производима. У тим случајевима, због отпорности пољопривреде на кризу, она може деловати као својеврсни економски стабилизатор (Loizou et al., 2019). Осим тога, постоји и улога пољопривреде као социјалног стабилизатора у истим неповољним условима.

Иако у савременим привредама нема највиши допринос бруто домаћем производу, пољопривреда је важна јер обезбеђује прехранбену сигурност, смањење сиромаштва, утиче на задовољење основних људских потреба, као и на људско здравље (узимајући у обзир квалитет хране и утицај пољопривредних активности и пракси на природне ресурсе и животну средину) (Renner et al., 2020; Streimikiene, Mikalauskiene, 2023; Marković et al., 2024). Дакле, пољопривреда има шири контекст, те је изузетно битна са становишта укупног (одрживог) друштвено-економског развоја.

1.3 Разлози протекционистичке политике у области пољопривреде

У развијеним земљама доминирају сектори услуга (трговине) и индустријски сектор чија тржишта углавном функционишу по принципима слободне трговине. Међутим, пољопривреда представља специфичну и високо заштићену и регулисану привредну делатност од стране креатора економске политике у области аграра услед следећих чинилаца:

- гро пољопривредне производње обавља се на отвореном простору, тако да се дејство објективних фактора попут климатских фактора и временских неприлика углавном не може избећи,
- дуг производни циклус у пољопривреди онемогућава постизање високог коефицијента обрта у производњи, што ствара финансијске потешкоће пољопривредницима у првим годинама бављења делатношћу,
- присутност знатних сезонских колебања која могу нарушити тржишне односе, цене и уредност снабдевања тржишта,
- несташнице или привремена недоступност одређених пољопривредних производа услед природних и других фактора (рат, економске кризе и сл.) могу условити значајне поремећаје у ценама и, последично, егзистенцији нижих слојева становништва,
- храна је основна и свакодневна потреба сваког човека, тако да је тражња за њом неодложива и масовна,
- пољопривреда доприноси не само економској, него и социјалној стабилности (нпр. кроз равномернији регионални развој, упошљавање (женске) радне снаге итд.),

- пољопривреда има значајан утицај на окружење, и обротно, клима, загађење и други природни фактори имају свој повратни утицај на обављање пољопривредне производње и квалитет пољопривредних производа.

Пољопривреда је привредни сектор који осигурава прехранбену самодовољност земље, али и представља базу која може да својим сировинама снабде и определи ниво раста прехранбеног сектора. Осим тога, пољопривреда утиче у одређеној мери на развој туризма и трговине. Уколико је добро позиционирана на светском тржишту, може бити основ повећања конкурентности националне економије. На националном нивоу, свакако је од користи руралном развоју, економском расту и развоју, као и заштити природне и животне средине. Због свега тога, постоји виши степен државне интервенције када је у питању овај сегмент привреде.

Пољопривреда обезбеђује храну за растућу популацију што доприноси прехранбеној сигурности земље или региона (Wilkinson, 2015). Храна је битна не само за здравствено стање становништва (као дела људског капитала и фактора привредног развоја), већ и за саму егзистенцију људи. Зато је пољопривредна делатност предмет подршке и, истовремено, предмет заштите од стране носилаца домаће економске политике. Све ово производи потребу за посебним третманом пољопривреде, као и уважавањем оправданости државних (посредних или непосредних) интервенционистичких мера (субвенције, премије, регреси и други подстицаји, робне резерве, увозне рестрикције, контрола или ограничење цена, привремена забрана извоза итд.). Државна интервенција не иде само у правцу заштите пољопривредних произвођача, него и потрошача, јер се ради о производима који служе махом за исхрану људи, тако да су доступност, безбедност, квалитет и здравствена исправност преко потребни услови.

2. Улога пољопривреде у привреди Републике Србије

Република Србија спада у ред земаља у развоју у којој још увек пољопривреда бележи релативно високо учешће у основним макроекономским показатељима (брuto додатој вредности, запослености и извозу). То је углавном резултат добрих производних

потенцијала захваљујући изванредним предиспозицијама које се огледају у компаративним предностима домаће пољопривреде. Међутим, да би достигла ниво развијених земаља, пољопривреда мора да радикално промени своју структуру. Преокупација овог дела јесте сагледавање удела и значаја пољопривреде у српској економији.

2.1 Компаративне предности пољопривреде Републике Србије

Свако темељно истраживање улоге, значаја и конкурентности пољопривреде (укључујући и стратегију развоја исте) започиње сагледавањем компаративних предности. Те предности су одређеној земљи у великој мери унапред дате, и односе се углавном на климу, земљиште, географски положај и друге природне факторе на које се не може утицати макроекономском политиком или деловањем привредних субјеката. Компаративне предности јесу од специфичног интереса за земље у развоју, које желе да њиховом реализацијом смање увозну зависност са једне стране, а са друге стране да повећају извоз и укупне девизне приходе. Дакле, на макро плану циљ је превести компаративне предности у конкурентске предности (Babić, Rajačić, Stanković, 2022).

Република Србија одликује се релативно повољним природним предиспозицијама за развој пољопривредне производње. Повољна клима, природни ресурси (квалитет и квантитет) и елементи традиције чине да пољопривреда може бити од великог значаја у свеукупном друштвено-економском развоју земље. Основни елемент који се користи у процени компаративних предности пољопривреде јесу површине под пољопривредним и обрадивим земљиштем. Србија остварује изузетне површине обрадивог земљишта по глави становника (*per capita*).

У Табели 1 приказује се компаративни преглед просечних обрадивих површина у Републици Србији и суседним земљама, при чему је рангирање земља вршено према површини обрадивог земљишта. Уз то, дат је увид у проценат пољопривредног и обрадивог земљишта за земље окружења, као и просек за свет и земље Европске Уније и то за последњу доступну годину из релевантне међународне базе података (Светска банка). У односу на светски и европски просек анализираних показатеља, Република Србија остварује знатно више

површине пољопривредног земљишта, обрадивог земљишта, као и обрадивог земљишта по глави становника.

Табела 1 – Површине пољопривредног и обрадивог земљишта у Републици Србији, суседним земљама, Европској Унији (просек) и свету (просек) (2021. година)

Држава	Пољопривредно земљиште (као % од укупног земљишта)	Обрадиво земљиште (као % од укупног земљишта)	Површина обрадивог земљишта (хектара по становнику)
Бугарска	46,49	32,24	0,51
Румунија	56,85	37,33	0,45
Мађарска	55,27	45,36	0,43
Србија	41,44	31,10	0,38
Босна и Херцеговина	44,20	19,69	0,31
Хрватска	26,38	15,31	0,22
Европска Унија	40,76	24,74	0,22
Албанија	41,47	21,89	0,21
Северна Македонија	49,96	16,53	0,20
Свет	36,84	10,80	0,18
Црна Гора	19,00	0,66	0,01

Извор: World Bank, 2024.

Приметно је да Република Србија у односу на земље окружења има задовољавајуће површине пољопривредног земљишта (као проценат од укупног земљишта), као и натпросечне површине обрадивог земљишта у односу на просек Европске Уније (гледано у процентима и по хектару). Када се посматрају земље окружења, Србија има мању површину обрадивог земљишта по становнику у односу на Бугарску, Румунију и Мађарску (то су све земље Европске Уније), док у односу на Босну и Херцеговину, Хрватску, Албанију, Северну Македонију и Црну Гору остварује знатно више површине обрадивог пољопривредног земљишта по становнику (које износе 38 ари *per capita*).

Пољопривредни сектор има стратешки значај привреду и привредни развој. Ово схватање темељи се на постојању следећих чинилаца:

- постоје добре предиспозиције за развој пољопривреде у многим земљама – компаративне предности (климатски услови, педолошки састав земљишта, рељеф и други природни ресурси),
- пољопривреда је претежно извозна делатност која је један од главних извора девизног прилива и финансирања дефицита трговинског биланса,
- тражња за храном је стална, примарна и неодложива, за разлику од тражње за секундарним добрима,
- присутна тенденција раста цена хране на светском тржишту услед слабије понуде и раста глобалне популације,
- питање прехранбене сигурности постаје све значајније безбедносно питање у свету,
- пољопривреда има и неекономски значај, тј. шири друштвени значај (доприноси развоју руралних подручја, регионалном развоју - кроз смањење иселавања из руралних средина, као и еколошкој димензији одрживог развоја).

У даљем тексту аутор ће истраживати учешће пољопривреде и прехранбене индустрије у основним економским агрегатима на макронивоу: бруто домаћи производ, инфлација, запосленост и платни/трговински биланс. Пре тога, неопходно је показати шта све сачињава пољопривреду и тзв. пољопривредно-прехранбени сектор.

2.2 Структура вредности пољопривредне производње Републике Србије

Од саме структуре производње пољопривреде зависи и извозна понуда пољопривредних производа, као и сама структура прехранбене прерађивачке индустрије. Зато се у овом делу посебна пажња посвећује структури вредности пољопривреде производње у Републици Србији. Вредност која се ствара у пољопривреди обухвата вредност пољопривредних добара (производа и услуга) и вредност непољопривредних активности које се не могу сагледати одвојено од пољопривреде. Како пољопривреду чине две основне гране: биљна и сточарска производња, укупна вредност пољопривредних производа састоји се из вредности биљне производње, као и вредности сточарске

производње. На основу односа између ових сегмената пољопривреде, могу се стећи закључци о степену развоја ове делатности у некој земљи. Више учешће биљне производње огледало је неразвијености пољопривреде, док, супротно, више учешће сточарске производње представља основу за закључак да је земља развила пољопривреду на прави начин (Rađenović, Krstić, Marković, 2022). Ово из разлога што сточарски производи остварују вишу цену на тржишту и поседују знатно већу могућност прераде. Више учешће биљне производње присутно је у почетним фазама развоја пољопривреде, када се производња ослањала углавном на основни пољопривредни ресурс (земљиште). Са друге стране, сточарска производња захтева више радне снаге, инвестиције и знатно бољу капиталну опрему која се током развоја обезбеђује из средстава која долазе по основу бављења биљном производњом. Осим тога, вредност сточарске производње према неким истраживањима јесте стабилнија, отпорнија на екстерне поремећаје и климатске факторе и поседује већу моћ од биљне производње да оствари пораст тржишне вредности својих производа.

Графикон 1 приказује однос вредности биљне и сточарске производње у Републици Србији на основу података из 2023. године, као последње доступне године.

Графикон 1 – Структура вредности производње пољопривредних производа у Републици Србији у 2023. години (у произвођачким ценама текуће године); подаци у процентима

Извор: Економски рачуни пољопривреде у Републици Србији, 2013-2023, 2024.

За разлику од земаља Европске Уније где је благо у предности сточарска производња (Milošević, Milić, 2024), у Србији учешће вредности сточарске производње је тек нешто више од 30%.

Табела 2 има за циљ да покаже структуру биљне производње, док табела 3 приказује структуру вредности сточарске производње у Републици Србији. У структури биљне пољопривредне производње убедљиво највише су заступљена жита (36,06%), док, у оквиру сточарске пољопривредне производње, свињарска производња заузима гро, и то са 38,52%.

Табела 2 – Структура вредности биљне производње у 2023. години (у милионима РСД; у произвођачким ценама текуће године)

Биљна производња	Вредност
Жита	187.950,2
Индустријско биље	82.315,2
Крмно биље	32.275,6
Поврће и хортикултурни производи	39.592,5
Кромпир	26.637,3
Воће	74.892,5
Вино	77.117,1
Остали биљни производи	491,7
УКУПНО	521.272,1

Извор: Економски рачуни пољопривреде у Републици Србији, 2013-2023, 2024.

Табела 3 – Структура вредности сточарске производње у 2023. години (у милионима РСД; у произвођачким ценама текуће године)

Сточарска производња	Вредност
Говеда	39.919,7
Свиње	89.133,7
Коњи	617,2
Овце и козе	11.385,3
Живина	23.807,5
Млеко	47.266,9
Јаја	11.485,8
Остали производи сточарства	7.783,6
УКУПНО	231.399,6

Извор: Економски рачуни пољопривреде у Републици Србији, 2013-2023, 2024.

Све израженије суше и елементарне непогоде стварају повишен ризик обављања производње на отвореном простору. Зато биљна производња показује знатно израженије осцилације у односу на вредност сточарске производње током времена. За раст биљне производње неопходно је да се већи степен производње (где је то могуће) обавља под стакленицима и пластеницима.

Сточарска производња има, свакако, већи потенцијал да оживи укупну пољопривредну производњу. Осим тога, повећана сточарска производња вуче раст физичког обима биљне производње, као гране пољопривреде која обезбеђује неопходне сировине (инпуте) за обављање сточарске гране пољопривреде (Марковић, 2018). За даљи развој сточарства неопходно је гајење квалитетнијих раса стоке.

Раст животног стандарда, промене у потрошачким навикама и тежња за здравом храном условили су раст тражње за органским производима на светском тржишту. Овакав начин производње примамљив је за произвођаче јер тако могу да остваре високе приходе (профите) јер се ради о производима који поседују вишу тржишну цену. Производи органске (одрживе) пољопривреде могу да имају и неколико пута вишу цену од производа конвенционалне производње. Купци су спремни да плате више јер се ради о производима несумњиво вишег квалитета са становишта нутритивних вредности и здравствене исправности. Користи од органске пољопривреде, као форме одрживе пољопривреде, остварује и животна средина, имајући у виду еколошке циљеве одрживог развоја који се тако могу постићи (очување биодиверзитета, смањење деградације земљишта, заштита квалитета воде и ваздуха итд.) (Marković et al., 2023). Оваква производња често захтева употребу обновљивих извора енергије, као и еколошких средстава за заштиту биља.

У Европској Унији циљ је да до 2030. године једна четвртина од укупне површине земљишта буде под органском производњом. Зато се поред биљне и сточарске производње, органска производња често истиче као незаобилазан елемент када се посматра структура пољопривредне производње. Виша свест потрошача, али и произвођача, може утицати на интензивирање ове гране пољопривреде, која може да обезбеди како више, тако и стабилније приносе фармерима. Како је Европска Унија најзначајнији спољнотрговински партнер, тржиште органских производа може бити

већ обезбеђено. Тржиште органских производа бурно расте, па чак постоје и посебне продавнице које се баве искључивом продајом таквих производа. Ова врста производње обезбеђује спој економског интереса (виши приходи пољопривредних произвођача, виши девизни прилив за националну економију), еколошких бенефита (смањење загађења животне средине, смањење употребе пестицида), као и социјалних користи (упошљавање радне снаге на селима и приградским подручјима, спречавање напуштања пољопривредног земљишта). Информисање и обука произвођача, као и буџетска подршка у правцу развоја оваквог вида пољопривредне производње јесу веома битни у циљу фаворизовања органске производње као производног и извозног потенцијала.

Површине под органском производњом у Србији, у односу на Европску Унију, јесу знатно мање. Према последњим расположивим подацима за 2019. годину, просечно учешће органске пољопривредне производње у земљама Европске Уније износи 8%, док је учешће органске производње у пољопривреди Републике Србије свега 0,61% (Eurostat, 2024). То је још један од показатеља знатног заостајања српске пољопривреде за развијеним европским земљама у погледу аграрног развоја. У оквиру биљне производње у Србији, житарице и воће заузимају примат када је у питању органски начин производње; у оквиру житарица доминантно место има пшеница; док малине остварују највише учешће када је у питању воће из органске пољопривреде (Simić, 2020). У оквиру органске сточарске производње највиши проценат заузима живина.

2.3 Повезаност пољопривреде и прехранбене индустрије

Пољопривреда (фармерски сектор) и прехранбена индустрија (постфармерски сектор) заједно сачињавају пољопривредно-прехранбени сектор. При томе, пољопривреда обухвата ратарство, воћарство, виноградарство и сточарство, док се прехранбена индустрија односи на производњу прехранбених производа, пића, сточне хране и дувана (Марковић, 2018, стр. 9). Ови делови привреде често се не могу посматрати изоловано због изузетне (непосредне) повезаности на вертикалном нивоу. Такође, у статистикама многих земаља, анализа доприноса пољопривреде бруто додатој вредности, запослености, извозу и другим макроекономским параметрима, неретко се посматра заједно са доприносом прехранбене индустрије.

Развој пољопривреде индиректно може допринети и расту и развоју прехранбеног сектора, као дела прерађивачке индустрије. Заправо, пољопривреда производи сировине неопходне прехранбеној прерађивачкој индустрији ради производње шећера, прерађевина од житарица и воћа и поврћа, кондиторских производа, пекарских производа, уља и масти, производа од меса и млека итд. На вишем нивоу посматрања, према методологији Републичког завода за статистику Србије, прехранбена индустрија обухвата индустрију пића, дувана и прехранбених производа. Прехранбена индустрија бави се прерадом примарних пољопривредних производа. Пословање предузећа из ове индустрије карактерише производња у затвореном простору и претежна заступљеност у градским срединама. За развој прехранбене индустрије потребна је добра база у виду сировина које обезбеђује пољопривреда, као и постојање адекватних прерађивачких капацитета. У Републици Србији, прехранбена индустрија може постићи још боље резултате уколико повећа степен финализације својих производа, више допринесе пољопривреди (тако што ће производња бити више заснована на домаћим сировинама) и постигне потпуније искоришћење својих капацитета.

Модерна економска политика у области пољопривреде увек узима у обзир спој пољопривреде и прехранбене индустрије, као дела прерађивачке индустрије. Између ових делова постоји таква повезаност да се често остварују и ефекти мултипликације и подржавања међусобног раста. Јединствено гледање на ова два сектора постоји услед потребе за бржим развојем целог пољопривредно-прехранбеног сектора кроз побољшање производне и извозне структуре.

Основна класификација у статистици спољне трговине је Стандардна међународна трговинска класификација – СМТК (енгл. *Standard International Trade Classification – SITC*). Ову класификацију примењује и завод за статистику Републике Србије (Републички завод за статистику). Према наведеној класификацији, највиши ниво агрегирања чине сектори (укупно их има десет, а означени су једноцифреним бројевима од 0 до 9), који се, потом, деле на одсеке (означени са две цифре од којих прва подразумева сектор коме одсек припада), чији садржај чине (робне) групе (три цифре) (United Nations, n.d.; Републички завод за статистику, n.d.). Најнижи ниво агрегације чине производи. Пољопривредно-прехранбени сектор Републике Србије обухвата следеће одсеке и робне групе који су класификовани

по званичној методологији Републичког завода за статистику Републике Србије (СМТК, ревизија 4) (United Nations, 2006):

00 – Живе животиње, осим животиња из одсека 03 (*Live animals other than animals of division 03*),

01 – Месо и прераде од меса (*Meat and meat preparations*),

02 – Млечни производи и јаја (*Dairy products and birds eggs*),

03 – Рибе, љускари, мекушци и прерађевине од њих (*Fish (not marine mammals), crustaceans, molluscs and aquatic invertebrates*),

04 – Житарице и производи на бази житарица (*Cereals and cereal preparations*),

05 – Поврће и воће (*Vegetables and fruit*),

06 – Шећер, производи од шећера и мед (*Sugar, sugar preparations and honey*),

07 – Кафа, чај, какао, зачини и производи од њих (*Coffee, tea, cocoa, spices, and manufactures thereof*),

08 – Сточна храна (осим жита у зрну) (*Feeding stuff for animals (not including unmilled cereals)*),

09 – Разни производи за исхрану и прерађевине (*Miscellaneous edible products and preparations*),

11 – Пића (*Beverages*),

12 – Дуван и производи од дувана (*Tobacco and tobacco manufactures*),

21 – Коже и крзно, сирови (*Hides, skins and furskins, raw*),

22 – Уљано семе и уљани плодови (*Oil-seeds and oleaginous fruits*),

делови одсека 26 (робне групе):

261 – Свила (*Silk*),

263 – Памук (*Cotton*),

264 – Јута и остала ликаста влакна (*Jute and other textile bast fibres, n.e.s.; tow and waste of these fibres*),

265 – Биљна текстилна влакна (сем памука и јуте) (*Vegetable textile fibres (other than cotton and jute); waste of these fibres*),

268 – Вуна и остала животињска длака (*Wool and other animal hair (including wool tops)*),

29 – Животињске и биљне сирове материје (*Crude animal and vegetable materials, not elsewhere specified*),

41 – Животињска уља и масти (*Animal oils and fats*),

42 – Чврсте биљне масти и уља, сирове, рафинисане (*Fixed vegetable fats and oils, crude, refined or fractionated*),

43 – Прерађена животињска и биљна уља и масти (*Animal or vegetable fats and oils, processed; waxes of animal or vegetable origin*).

Емпиријску базу за истраживање и мерење конкурентности у оквиру ове монографије чине подаци о извозу и увозу (количински и вредносни) презентованих 18 одсека, што је уобичајени обухват у скоро свим истраживањима који се баве спољном трговином и конкурентношћу (извоза) пољопривредно-прехранбеног сектора. При томе, приказани одсеци могу се сврстати у наредне секторе (односно, у овом смислу, подсекторе), пољопривредно-прехранбених производа:

- одсеци од 00 до 09 сачињавају сектор 0 – Храна и живе животиње (*Food and live animals*),
- одсеци 11 и 12 припадају сектору 1 – Пића и дуван (*Beverages and tobacco*),
- одсеци 21, 22 и 29 јесу део сектора 2 – Сирове материје нејестиве, осим горива (*Crude materials, inedible, except fuels*),
- док се сектор 4 – Животињска и биљна уља, масти и воскови (*Animal and vegetable oils, fats and waxes*) односи на одсеке 41, 42 и 43.

Робне групе 261, 263, 264, 265 и 268 (делови одсека 26) јесу такође сегменти пољопривредно-прехранбеног сектора, али се због прегледности и величине табела, као и веома ниског (занемарљивог) учешћа у укупној структури, по правилу, искључују из анализе (Verter et al., 2020), тако да ће се исти принцип применити и у овом истраживању (монографији). Заправо, ради се о одсеку 26 који је веома хетероген и, при томе, садржи одређене производе који се не могу сматрати пољопривредно-прехранбеним. Осамнаест одсека који су приказани прихваћени су у научној и академској заједници и литератури као стандардни делови пољопривредно-прехранбеног сектора у свим сличним студијама које се баве конкурентношћу извоза (Matkovski, Lovre, Zekić, 2017; Марковић, 2018; Marković, Krstić, Rađenović, 2019; Matkovski et al., 2019; Matkovski et al., 2021).

2.4 Економски значај пољопривреде и прехранбене индустрије за укупну српску привреду

Пољопривреда Републике Србије остварује високо процентуално учешће (у односу на европске земље) у свим битним

макроекономским показатељима: бруто додата вредност, извоз, запосленост. Уз то, заједно са прехранбеним производима, у знатној мери обликује индекс потрошачких цена који представља званичну меру инфлације у националној економији (Radukić, Marković, 2015). Заправо, пољопривредно-прехранбени сектор учествује са преко 38% у формирању стопе инфлације у српској економији (Републички завод за статистику Републике Србије, 2024а), тако да су кретања на овом тржишту веома битна за укупну монетарну стабилност. При томе, алкохолна пића и дуван, месо и млеко и млечни производи имају највиши утицај на обликовање индекса цена имајући у виду податке из табеле 4. Слабија понуда ових производа ће увек изазвати значајнији раст цена хране, што ће са своје стране утицати на раст укупне инфлације у земљи. Услед високе волатилности цена групе пољопривредно-прехранбених производа, као и постојеће структуре потрошачке корпе, односно структуре индекса потрошачких цена, поремећаји код овог сектора брзо се рефлектују на стопу раста општег нивоа цена (инфлације), као једног од основног показатеља економске и социјалне стабилности (Radukić, Marković, Radović, 2015).

Табела 4 – Структура индекса потрошачких цена у Републици Србији (пољопривредно-прехранбени сектор, 2023. година)

Категорија	Пондери за обрачун индекса (у %)
<i>1. Храна и безалкохолна пића</i>	<i>31,35</i>
1.1 Хлеб и житарице	4,84
1.2 Месо	6,91
1.3 Риба	0,80
1.4 Млеко, сир и јаја	5,05
1.5 Уља и масти	0,90
1.6 Воће	2,33
1.7 Поврће	4,17
1.8 Шећер, џем, мед и чоколада	1,67
1.9 Остали прехранбени производи	1,16
1.10 Кафа, чај и какао	1,36
1.11 Минерална вода, безалкохолна пића и сокови	2,16
<i>2. Алкохолна пића и дуван</i>	<i>7,10</i>
УКУПНО ХРАНА И ПИЋЕ (1+2)	38,45

Извор: Републички завод за статистику Републике Србије, 2024а.

Наредни показатељ значаја пољопривреде са макроекономског становишта јесте њен удео у бруто домаћем производу. Табела 5 приказује структуру бруто додате вредности по деловима пољопривредно-прехрамбеног сектора. Према дефиницији Републичког завода за статистику, бруто додата вредност добија се када се од укупне вредности производње одузме вредност међуфазне потрошње. Анализом података примећује се тенденција смањења учешћа (доприноса) делатности пољопривредно-прехрамбеног сектора у формирању бруто домаћег производа Републике Србије, нарочито када је у питању пољопривреда као традиционална делатност (заједно са шумарством и рибарством), што је последица структурне трансформације привреде у корист секундарног и терцијарног сектора, и што је уобичајено са постепеним развојем привреде. Међутим, и поред тога, учешће бруто додате вредности прехрамбене индустрије (индустрије пића, дуванских производа и прехрамбених производа), према последње доступним подацима, износи свега 3,4%, док пољопривреда, са пратећим делатностима, и даље предњачи са 3,8% у структури бруто додате вредности (мерено процентом бруто домаћег производа). То сведочи о лошој структури пољопривредно-прехрамбеног сектора Републике Србије, која не би требало доминантно да се заснива на извозу примарних и неперађених пољопривредних производа.

Табела 5 – Бруто додата вредност пољопривредно-прехрамбених сектора Републике Србије (учешће у бруто домаћем производу)

Делатности пољопривредно-прехрамбених производа	Бруто додата вредност по делатностима (у %)		
	2013	2018	2023
Пољопривреда, шумарство и рибарство	6,3	5,2	3,8
Производња прехрамбених производа	3,1	2,6	2,6
Производња пића	0,7	0,6	0,5
Производња дуванских производа	0,2	0,4	0,3
УКУПНО	10,3	8,8	7,2

Извор: Републички завод за статистику Републике Србије, 2024б.

Табела 6 представља још један од доказа структурне трансформације привреде Србије у претходној деценији. Пољопривреда, са шумарством и рибарством као сродним

делатностима, бележи значајан пад када је у питању број запослених, односно учешће у укупном броју запослених. Са друге стране, сектор услуга бележи стагнацију према броју запослених, али на веома високом проценту. И даље је преко 55% запослених у привреди Републике Србије у услужним делатностима. Раст сектора грађевинарства и веће инвестиције у индустрију, несумњиво су повукли одређени број запослених из пољопривреде. Повећање броја запослених у непољопривредним делатностима нормална је резултанта привредног развоја сваке земље. Виши степен привредног развоја, по правилу, значи прелазак радне снаге из сектора пољопривреде ка индустријском сектору, што је и забележено на примеру Републике Србије у табели 6 која следи. Удео запослених у пољопривреди у развијеним економијама обично је испод 10% (Milošević, Milić, 2024).

Табела 6 – Запослени по секторима делатности за 2014. и 2023. годину

Сектори	Запослени (у %)	
	2014	2023
Пољопривреда, шумарство и рибарство	19,85	13,12
Индустрија	20,17	23,54
Грађевинарство	4,50	5,89
Услуге	55,47	57,44

Извор: Прорачун аутора на основу података Републичког завода за статистику Републике Србије, 2024в.

Наредна табела 7 пружа увид у секторе привреде Републике Србије који остварују највише учешће у извозу, при чему се јасно сагледава позиција анализираног пољопривредно-прехранбеног сектора, имајући у виду претходно наведену статистику спољне трговине. Од свих водећих сектора, сектор пољопривреде и прехранбене индустрије има највиши нето извоз, и то од близу 1,4 милијарде америчких долара према последње доступним подацима. Машине и транспортни уређаји, према подацима за 2023. годину, сачињавају једну четвртину укупног извоза. Међутим, овај сектор бележи негативан нето извоз (нето увоз) у износу од 370 милиона америчких долара. Сектор који обухвата хемијске и сличне производе има убедљиво највиши нето увоз који прелази 2,7 милијарди долара. Ових пет приказаних сектора (од укупно 10 према методологији

Републичког завода за статистику) остварују гро вредности извоза јер заједно чине 80,75% укупног извоза Републике Србије и зато су од посебног интересовања за ову анализу.

Табела 7 – Учешће водећих сектора у укупном извозу Републике Србије и њихов нето извоз (2023)

Сектор	Учешће у извозу (у процентима)	Нето извоз (у хиљадама УСД)
Пољопривредно-прехрамбени сектор	16,20%	1.397.325
Хемијски и слични производи	9,49%	-2.761.350
Израђени производи сврстани по материјалу	19,90%	-709.747
Машине и транспортни уређаји	24,89%	-370.035
Разни готови производи	10,27%	696.727

Извор: Прорачун аутора на основу података Републичког завода за статистику Републике Србије, 2024г.

Значај пољопривреде и прехрамбене индустрије у извозу и платном билансу Републике Србије као макроекономским параметрима представиће се детаљно у наредном (трећем) поглављу овог дела монографије.

3. Значај пољопривредно-прехрамбеног сектора у повећању извоза Републике Србије

3.1 Дефицит робног биланса – структурни проблем Републике Србије

Република Србија се већ неколико деценија суочава са перманентним дефицитом платног биланса који је директна последица високог дефицита робног биланса. Са друге стране, проблеми у привредној структури и слаба конкурентност привреде идентификовани су као главни узрочници дефицита у спољној трговини. Због тога се неретко на дефицит гледа не као на проблем, него као на огледало неког другог проблема који потиче због поремећаја у привреди, а који могу бити различитог карактера.

Пољопривредно-прехрамбени сектор има значајан удео у извозу и снажно доприноси платном билансу својим нето извозом, те је анализирање његове конкурентности (у овом случају на нивоу одсека) и будућих праваца развоја истог од изузетног значаја за националну економију, имајући у виду нужност повећања прилива девиза, што се објашњава у наредним сегментима монографије.

3.1.1 Основни показатељи макроекономске успешности привреде Републике Србије

У академској литератури се као кључни индикатори постигнутих макроекономских резултата једне земље издвајају следећи (Цветановић, 2007; Dayıoğlu, Aydın, 2020):

- стопа привредног раста,
- стопа раста општег нивоа цена (стопа инфлације),
- стопа незапослености и
- салдо платног биланса.

Стратегије развоја свих националних економија усмерене су ка постизању стабилне и динамичне стопе привредног раста, стања у привреди без инфлације, довођењу стопе незапослености на природну стопу незапослености, као и равнотежи платног биланса. Једино се на тај начин може постићи ултимативни циљ друштвено-економског развоја, а то је пораст животног стандарда становника.

Табела 8 показује најбитније макроекономске показатеље у Републици Србији. Период посматрања истих је 12 година, како би се детаљније анализирале тенденције појединих индикатора током времена. Бруто домаћи производ Србије је за нешто мање од 12 година више него дуплиран. Ситуација би вероватно била много боља да се није појавила здравствено-економска криза из 2020. године, која је неминовно успорила овај процес снажног раста. У последњих девет година једино је 2020. године забележена негативна стопа реалног раста бруто домаћег производа Републике Србије као директна последица корона кризе. Осим тога, од 2017. године приметан је знатни и континуирани раст вредности бруто домаћег производа.

Табела 8 – Кретање основних макроекономских индикатора у
Републици Србији од 2012. до 2023. године

Индикатор/ година	Вредност БДП, у мил. евра	БДП, реални раст, годишња	Стопа инфлације, годишња	Стопа незапо- слености	Дефицит текућег биланса, у мил. евра	Дефицит робног биланса, у мил. евра
2012	33.679	-0,7	12,2	25,9	-3.671	-5.634
2013	36.427	2,9	2,2	24,0	-2.098	-4.159
2014	35.467	-1,6	1,7	20,6	-1.985	-4.111
2015	35.740	1,8	1,5	18,9	-1.234	-3.645
2016	36.779	3,3	1,6	16,4	-1.075	-3.119
2017	39.235	2,1	3,0	14,5	-2.051	-3.997
2018	42.892	4,5	2,0	13,7	-2.076	-5.085
2019	46.005	4,3	1,9	11,2	-3.161	-5.623
2020	46.815	-0,9	1,3	9,7	-1.929	-5.201
2021	53.345	7,7	7,9	11,1	-2.266	-6.020
2022	60.427	2,5	15,1	9,5	-4.162	-9.364
2023	69.521	2,5	7,6	9,5	-1.810	-6.064

Извор: Народна банка Србије, 2024; Републички завод за статистику,
2024д и Министарство финансија Републике Србије, 2024.

Затим, инфлација је од 2013. године потпуно била стабилизована. Раст општег нивоа цена није прелазио 3% и кретао се у границама постављеног циља (интервала). Међутим, након што је дошла до изражаја пандемија COVID-19, уследили су: пратећи поремећаји у ланцима снабдевања (Stojadinović Jovanović, Krstić, Marković, 2020), интензивирање тражње на светском нивоу, као и енергетска криза (која је посебно утицала на раст цена хране). Све је то утицало да стопа инфлације знатно пређе интервал који је одређен од стране Народне банке Србије (2021, 2022. и 2023. година). Ситуација се побољшала тек од средине 2024. године, када се стопа најзад вратила у претходно дефинисане (таргетиране) оквире.

Код стопе незапослености примећује се тенденција сталног смањења у анализираном периоду. Са 25,9% у првој години која је обухваћена истраживањем, спустила се на ниво од свега 9,5% у 2023. години. Највећи успех економске политике Србије у претходном периоду, када се посматрају основни макроекономски показатељи, био је у домену запослености.

На крају, индикатор који је имао посебно лоше негативно кретање јесте стање у робном билансу. У односу на базну годину, до 2017. године приметно је смањење дефицита робног биланса, да би до краја периода анализе (изузев 2023. године) исти почео да расте и остварује врло високе негативне вредности. Зато је анализа конкурентности извоза и идентификовање шанси за повећање вредности извоза веома важно питање у економској политици Републике Србије. То је једини начин за обезбеђење дугорочног девизног прилива и одрживог стања у платном билансу. За разлику од дефицита робног биланса, дефицит текућег биланса се боље кретао захваљујући иностраним девизним приливима по основу унилатералних трансфера (дознаке, пензије и слично).

3.1.2 Структура платног биланса Републике Србије

Неравнотежа платног биланса се у научној литератури сматра спољном макроекономском неравнотежом једне земље (Marković, Marković, 2015). Анализом литературе, спољна неравнотежа може да, поред платног биланса, обухвати и спољну задуженост, односно јавни дуг. Самим тим, висока задуженост може представљати облик спољне макроекономске неравнотеже националне економије. Циљ креатора

економске политике јесте платнобилансна стабилизација како би се одржала равнотежа на макро нивоу. У том циљу, неопходно је открити узроке дефицита, а најбољи начин за то јесте хоризонтално пресецање платног биланса. Уколико постоји хронична неравнотежа, то може условити повећано задуживање и онемогућавање одрживог привредног развоја.

Платни биланс, односно биланс плаћања, представља систематизовани преглед свих економских трансакција које резиденти једне земље закључе са резидентима других земаља у одређеном временском периоду (обично за годину дана изражен у јединственој валути), из којих произилазе дуговања и потраживања без обзира да ли су она доспела или не (Тодоровић, Марковић, 2019). Једноставније, платни биланс заправо показује све националне трансакције земље са остатком света (Thomas, 2000).

Стање у билансу роба и услуга највише опредељује стање у текућем и платном билансу већине (развијених) земаља. Негативни биланс роба и услуга са собом носи неке последице које се огледају у неодрживости девизног курса услед високе тражње за девизама којима се врши плаћање увоза. Зато је пораст извоза роба и услуга кључан за одржање стабилности девизног курса, што са своје стране утиче и на стабилност цена (Тодоровић, Марковић, 2016). Остали делови текућег рачуна платног биланса јесу примарни доходак и секундарни доходак. Примарни доходак везује се за приходе и расходе по основу инвестиција (камате, дивиденде), док секундарни доходак обухвата унилатералне трансфере који су, по правилу, веома значајни за земље у развоју као извор покривања неравнотеже платног биланса. У тим земљама, дознаке из иностранства чине гро ових трансфера и значајно поправљају стање у текућем рачуну платног биланса. Капитални и финансијски рачун налазе се на другој страни биланса у односу на текући рачун. Посебно је интересантан финансијски рачун који сачињавају: директне инвестиције (гринфилд и браунфилд инвестиције), портфолио инвестиције (по основу улагања у неке од хартија од вредности), финансијски деривати, остале инвестиције, као и позиција девизних резерви. Директне инвестиције јесу репрезент дугорочног кретања капитала, док су портфолио инвестиције краткорочног карактера (Kandler, 1982). У земљама у развоју, као што дознаке имају кључну улогу у стабилизацији текућег дела биланса, тако девизне резерве исправљају неравнотежу финансијског дела платног биланса. Најзад, нето грешке

и пропусти, у математичком смислу, изједначавају текући и остале делове платног биланса. Табела 9 показује најједноставнију шему платног биланса која је предвиђена методологијом Народне банке Србије.

Табела 9 – Основна шема платног биланса Републике Србије (у милионима ЕУР) – пример за 2023. годину

Текући рачун		-1.810
	Роба и услуге (извоз и увоз роба и услуга)	-3.587
	Примарни доходак (приходи и расходи од инвестиција - камата, дивиденда ...)	-3.860
	Секундарни доходак (унилатерални трансфери – дознаке, пензије)	5.637
Капитални рачун	Куповина и продаја непроизводне финансијске активе (природни ресурси, извоз и увоз злата); прилив и одлив капиталних трансфера	1
Финансијски рачун		-1.331
	Директне инвестиције	-4.220
	Портфолио инвестиције	-918
	Финансијски деривати	-73
	Остале инвестиције	-1.225
	Девизне резерве	5.104
Нето грешке и пропусти		478

Извор: Народна банка Србије, 2024.

3.1.3 Узроци дефицита платног биланса

Стање у платном билансу јесте огледало степена укључења једне земље у међународну размену. У рачуноводственом смислу, платни биланс има салдо који је једнак нули јер је овај рачун, као и

сви други, заснован на начелима двојног књиговодства. Међутим, у економском смислу то није тако. Поједностављено, ако је национална производња земље мања од домаће потрошње, присутан је дефицит платног биланса. У супротном случају, земља се суочава са суфицитом платног биланса, па тај вишак пласира у иностранство или повећава сопствене девизне резерве.

О екстерној макроекономској (не)равнотежи националне економије сведочи стање у платном билансу. Након идентификовања стања, неопходно је и сагледати разлоге неравнотеже платног биланса, и то детаљном анализом структуре (шеме) платног биланса. Хоризонталним пресецањем платног биланса долази се до основних фактора неравнотеже платног биланса.

Основни узроци дефицита платног биланса могу бити:

- неконкурентост домаће привреде (ради се о најчешћем узроку дугорочног дефицита платног биланса),
- глобалне кризе и политички фактори (раст увозних цена, раст цена енергената, пад привредне активности због успоравања глобалне тражње, пад инвестиција, отежано задуживање на финансијском тржишту итд.),
- прецењени девизни курс (узрокује неисплативост извоза и повећава заинтересованост домаће привреде за увоз, што појачава дефицит),
- елементарне непогоде (нпр. град, суша, поплаве могу значајно смањити извоз пољопривредних производа, и тиме и смањити девизни прилив. То је најчешће присутно код земаља чији пољопривредно-прехранбени сектор заузима значајно учешће у извозу. Ради се о краткорочном дејству што може да погорша ситуацију у платном билансу у одређеној години).

Земље у развоју углавном се сусрећу са проблемом дефицита платног биланса. У циљу сузбијања дефицита платног биланса, креатори макроекономске политике неретко спроводе програме смањења потрошње (агрегатне тражње): редуковање јавних расхода или повећање пореза и других облика јавних прихода. Ради се о непопуларним дефлаторним мерама прилагођавања које могу да додатно оптерете сиромашни слој становништва. Зато је подстицање домаће производње и извоза кључни дугорочни „лек“ у ситуацијама

дефицита платног биланса. Опширније о начинима покривања дефицита платног биланса говори наредни део.

3.1.4 Начини финансирања платног биланса

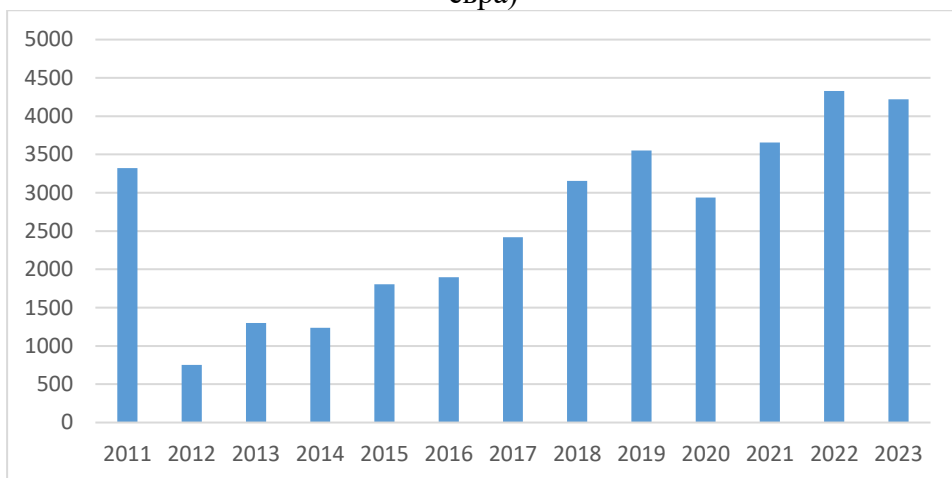
Дефицит робног биланса јесте перманентни проблем српске економије који значајно доводи у питање постизање одрживог економског развоја. Он је резултат знатно вишег увоза у односу на национални извоз роба, а све због лоше привредне структуре и неконкурентности домаће привреде. Неадекватна привредна структура јесте један од главних узрочника неравнотеже платног биланса, што захтева примену озбиљних, радикалних и дугорочних економских мера (Јанковић, Станишић, 2013). Зато унапређење структуре привреде мора бити императив креатора економских политика Републике Србије.

У првом плану, за краткорочну, односно хитну стабилизацију платног биланса, могу се користити девизне резерве и прилив краткорочног капитала (краткорочни кредити, портфолио инвестиције, итд.). Девизне резерве представљају основни алат у тренутној стабилизацији платног биланса. Њима управља централна монетарна институција у земљи – централна банка (Ђолић, Марковић, Стојадиновић-Јовановић, 2024). Користе се углавном ради утицаја на привремене шокове. Оне нису алат за дугорочно финансирање неравнотеже из разлога што су ограниченог карактера и што постоје утврђени критеријуми на основу којих се процењује њихова оптималност (Марковић, Марјановић, 2021). Са друге стране, краткорочно задуживање има своје лимите због законских ограничења величине (стопе) јавног дуга. Такође, не постоји увек доступан краткорочни капитал на финансијском тржишту, поготово ако земља нема добар кредитни рејтинг или не остварује адекватне макроекономске перформансе.

Стране директне инвестиције могу бити добар извор средњорочног, па чак и дугорочног финансирања дефицита платног биланса земаља у развоју. Оне доприносе и повећању запослености и бруто домаћег производа, што може да отвори простор за даље задуживање на светском тржишту (наравно, уз поштовање граница задужености). Графикон 2 приказује кретање нето вредности страних директних инвестиција у привреди Републике Србије. Највиши нето

приливи страних директних инвестиција остварени су у претпоследњој и последњој години анализе. Такође, приметан је и тренд континуираног повећања прилива страних инвестиција од 2014. године (са изузетком 2020. године, коју је обележила пандемија корона вируса и 2023. године, када је било незнатно смањење у односу на 2022. годину).

Графикон 2 – Прилив страних директних инвестиција (у милионима евра)

Извор: Народна банка Србије, 2024а.

И у будућем периоду очекује се да ће стране директне инвестиције имати кључну улогу у повећању извоза, девизног прилива, као и побољшању стања у платном билансу. Осим тога, привредни раст је у директној вези са растом извоза, што поново утиче на привлачење страних директних инвестиција (Furton, Holzman, 2004). *Greenfield* инвестиције посебно се истичу као стабилан извор финансирања дефицита платног биланса и отклањања тзв. финансијског јаза. Земља прималац ових инвестиција мора имати адекватан кредитни рејтинг, стабилне институције, као и политичку и економску стабилност. Без тих предуслова значајније привлачење страних директних инвестиција је немогуће. Република Србија је последњих година лидер међу земљама Западног Балкана у привлачењу страних инвестиција захваљујући добрим макроекономским параметрима.

У дугорочном периоду, пораст извоза је најбољи начин за постизање равнотеже робног и целокупног платног биланса. То мора

бити један од најбитнијих, ултимативних циљева српске привреде. У условима недостатка страних директних инвестиција, честа непопуларна мера јесте редукација јавних расхода, што поред економских, може изазвати и социјалне проблеме. Смањење јавне потрошње може бити једина стратегија (неминовност) и у случају економских криза или неповољних привредних кретања у земљама које су битни трговински и економски партнери са позиције извоза.

3.1.5 Нужност платнобилансне стабилизације засноване на извозу

Стратегија развоја сваке земље заснива се на расту извоза, који обезбеђује динамичне стопе привредног раста, пораст запослености и екстерну макроекономску равнотежу (Веселиновић, Деспотовић, 2008). Извозно оријентисана економија „у обавези“ је да континуирано ради на побољшању сопствене конкурентности. Не само да ће у том случају доћи до повећаног прилива девиза, већ ће се национална економија усавршавати имајући у виду и конкурентност домаће производње. Даље, уколико већ постоје неупошљени индустријски капацитети, доћи ће до убрзаног редуковања дефицита робног биланса.

Аграрна и индустријска секторска политика, као делови економске политике земље, морају се базирати на концепту отворене економије (Марковић, 2018) у циљу постизања адекватног економског раста. Извозно оријентисани модел развоја остварује многе друге предности за националну економију, међу којима се посебно истичу следећи бенефити (Agrawal, 2014):

- извозници који пласирају своје производе у иностранство приморани су да примењују иновације и нову технологију да би били успешнији на светском тржишту где влада оштра конкуренција,
- извозници такође могу да пласирају на домаћем тржишту конкурентније производе, што стимулише и неке домаће произвођаче да усвоје иновативне начине пословања и повећају продуктивност,
- подстицање извоза може да значи бољу алокацију ресурса,
- захваљујући ширем тржишту, извозници могу лакше да остваре позитивне ефекте економије обима,
- успешни извозници могу брже да реализују повећање обима производње и запосле већи број радника, у односу на оне привреднике

који су искључиво оријентисани ка домаћем тржишту, и тако више допринесу привредном расту и развоју.

У односу на стратегију супституције увоза коју су неке земље у развоју примењивале у иницијалним фазама развоја, стратегија подстицања извоза обезбеђује веће и дугорочније позитивне ефекте, премда се у почетним стадијумима развоја може користити подстицање производње и извоза на основу домаћих супститута и домаћих ресурса, чиме се такође редукује дефицит платног биланса и оспособљава земља за међународну тржишну утакмицу. Развој базиран на извозу је свакако основна полуга развоја високоразвијених земаља. Одрживи привредни развој мора се заснивати на извозу и пратећим инвестицијама.

Извозно оријентисани развој је неминовност свих националних економија, било да су то оне развијене или оне у развоју и са тржиштима у настајању. Подстицање извоза омогућава релаксираније вођење економске политике (Марковић, 2018) из разлога што раст извоза омогућава побољшање платнобилансне ситуације, па се тиме обезбеђује и „здрав“ девизни прилив. Осим тога, постоје многа истраживања која доказују међузависност извоза и привредног раста (Giles, Giles, McCann, 1992; Berg, Schmidt, 1994; Onafowara, 1996).

Претходне анализе и разматрања утврдили су да је повећање извоза најбољи начин финансирања дефицита биланса, али и неопходност јер се на домаћем тржишту не може обезбедити економија обима, а, са друге стране, домаћи произвођачи нису стимулисани да повећају своју конкурентност без учешћа у међународној тржишној утакмици. Раст извоза може испољити своје ефекте и на стабилизацију девизног курса растом понуде девиза на тржишту.

Република Србија, као мала отворена привреда, свој развој мора усмерити ка извозно оријентисаном моделу и своје производе мора пласирати на ширем, иностраном тржишту. Степен укључења у међународне токове често се анализира путем индикатора отворености економије. Показатељ отворености економије Републике Србије индикатор је степена зависности земље од спољне трговине. Добија се као количник збира вредности извоза и увоза робе и услуга према бруто домаћем производу. Како би се добио проценат, овај количник се даље множи бројем 100. Сагледавањем табеле 10,

констатује се да почев од 2012. године, постоји тренд сталног раста овог показатеља изузев 2020. године (услед главног таласа корона кризе) и 2023. године.

Табела 10 – Степен отворености економије Републике Србије (у %)

Година	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Отвореност економије	81,1	83,5	87,9	92,3	96,9	102,0
Година	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Отвореност економије	103,8	106,7	99,2	111,3	130,8	113,8

Извор: Народна банка Србије, 2024.

Требало би имати у виду да виши степен отворености привреде подразумева и вишу потенцијалну екстерну рањивост. Посебно је ризично уколико земља нема довољно географски диверзификован извоз, па се онда негативна привредна кретања у земљама у којима се претежно извози могу брзо пренети на домаћу производњу и домаћи извоз. Слична ситуација може бити и уколико постоји низак степен производне диверзификације извоза. Уколико нагло опадне тражња за одређеним производима на светском нивоу (нпр. луксузни производи) доћи ће до преливања кризе из иностранства и пратећих губитака. Зато је преко потребна адекватна производна и географска дистрибуција (алокација) извоза било које националне економије (Марковић, Марковић, 2015).

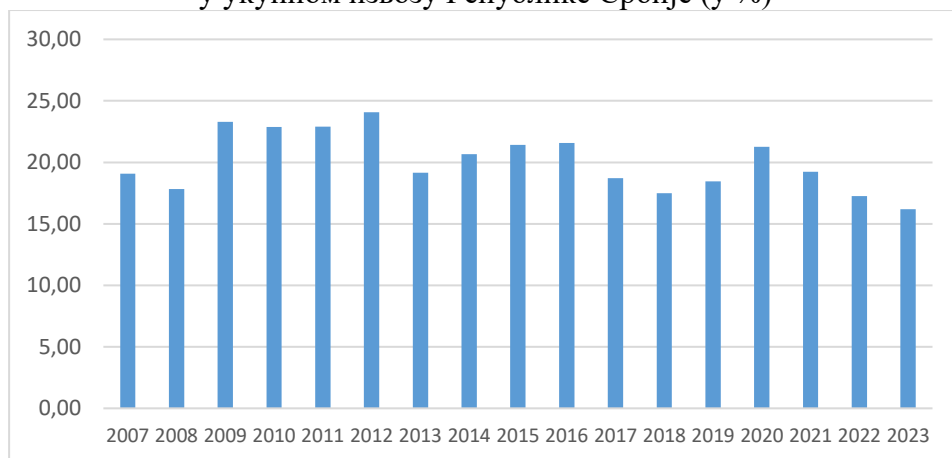
И поред настојања за повећањем извоза путем страних директних инвестиција, развојем сектора информационо-комуникационих технологија, као и пољопривредно-прехранбеног сектора, Република Србија је и даље високо увозно зависна, пре свега због сектора индустрије. Како би се поправила спољнотрговинска позиција и обезбедио динамичан привредни раст, Србија ће морати да радикално динамизира извоз. Зато ће се научна монографија бавити сектором пољопривредно-прехранбених производа, тачније, улогом и значајем овог сектора у повећању извоза Републике Србије кроз концепт извозне конкурентности.

3.2 Одлике спољнотрговинске размене пољопривредно-прехрамбеног сектора Републике Србије

Пољопривредно-прехрамбени сектор у Републици Србији нарочито је важан са становишта решавања проблема дефицита трговинског биланса. Присутност на светском тржишту, висок нето извоз и повећање вредности извоза одређених производа из овог сектора, могу да појачају економске ефекте од пољопривредно-прехрамбеног извоза на макроекономску стабилност и уравнотежење платног биланса.

Графикон 3 приказује удео извоза анализираног сектора у укупном извозу Републике Србије. То учешће је у претходном дванаестогодишњем периоду варирало, од 24,09% у 2012. години (максимално учешће), до 16,20% у последњој години анализе (минимално учешће). Тенденција смањења учешћа обично је последица структурних промена које се дешавају у свим земљама у развоју на путу ка високотехнолошкој привреди, док је смањење учешћа у појединим годинама најчешће одраз неповољних временских прилика (елементарних непогода, суша...) услед чега многе гране пољопривреде (биљна производња, воћарска производња) доживе значајно смањење приноса.

Графикон 3 – Учешће извоза пољопривредно-прехрамбеног сектора у укупном извозу Републике Србије (у %)

Извор: Прорачун и приказ аутора на основу података Републичког завода за статистику Републике Србије, 2024.

Иако овај сектор, према просечним подацима из претходних 10 година, учествује са близу 20% у укупном извозу Републике Србије, производни и извозни потенцијали још увек нису у потпуности искоришћени. Као пример за то јесте изузетно ниска вредност извоза по јединици обрадивог земљишта, у односу на европске земље (Марковић, 2018).

Графикон који следи (графикон 4) има за циљ да обезбеди упоредни приказ кретања стопа промена укупног извоза, са једне стране, и стопа промена извоза сектора пољопривредно-прехрамбених производа, са друге стране. Резултати говоре да ланчани индекси промена укупног извоза знатно више осцилирају у односу на индексе промена извоза пољопривредно-прехрамбеног сектора. Таква кретања указују да је пољопривредно-прехрамбени сектор резистентнији на екстерне и интерне поремећаје и дешавања. Са друге стране, просечна годишња стопа промене вредности укупног извоза износила је 9,17%, док је просечна годишња стопа промене вредности извоза пољопривреде и прехрамбене индустрије за исти период износила 7,36%. Дакле, укупан извоз Републике Србије расте брже у поређењу са растом извоза анализираног сектора.

Графикон 4 – Ланчани индекси стопа промена укупног извоза и извоза пољопривредно-прехрамбеног сектора Републике Србије

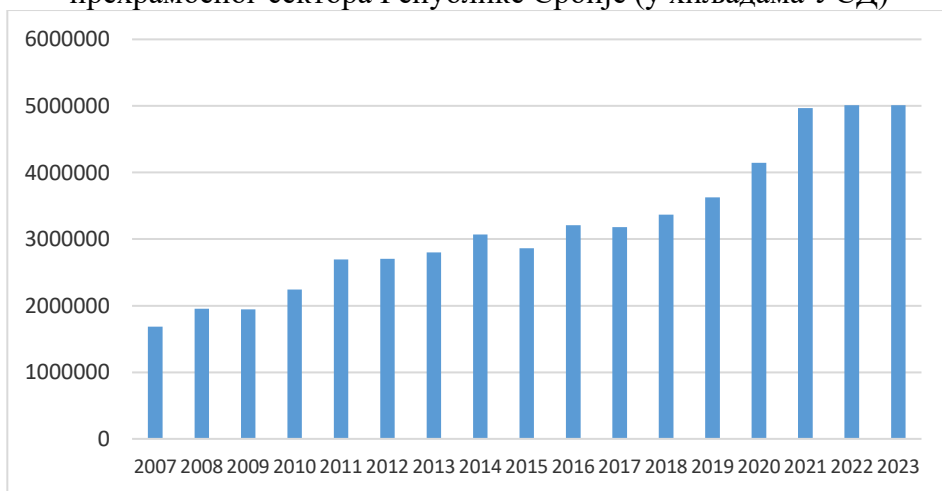

Извор: Прорачун и приказ аутора на основу података Републичког завода за статистику Републике Србије, 2024.

Пољопривредне (производне) перформансе у великој мери обликују структуру укупне робне размене са иностранством и макроекономску равнотежу. Без унапређења самог производног процеса и промена у структури земља неће бити у могућности да повећа извоз и оствари виши девизни прилив. Виши девизни прилив од извоза ових производа може се искористити за финансирање дугова, увоз савремене технике и технологије, као и инвестиције у пољопривреду различитог типа. Пољопривредно-прехранбени сектор остварује значајан нето девизни ефекат, за разлику од осталих делова привреде Србије (непрехранбена прерађивачка индустрија, на пример). Осим тога, раст извоза пољопривредно-прехранбеног сектора је далеко виши од раста увоза који је потребан да производњу овог сектора снабде неопходним компонентама (сировинама).

Графикон 5 даје преглед еволуције кретања извоза пољопривредно-прехранбених производа за период од 2007. до 2023. године. Примећује се стални раст вредности извоза који се може приписати расту обима извоза, али и континуираном порасту извозних цена у складу са тенденцијом раста цене хране на светском тржишту. Вредност извоза предметног сектора је у анализираном периоду порасла за скоро три пута. Од 2022. године извоз овог сектора премашује 5 милијарди америчких долара.

Графикон 5 – Кретање вредности извоза пољопривредно-прехранбеног сектора Републике Србије (у хиљадама УСД)

Извор: Прорачун и приказ аутора на основу података Републичког завода за статистику Републике Србије, 2024.

Према раније приказаној методологији, пољопривредно-прехранбени сектор у свом саставу садржи четири сектора (који се могу у овом случају посматрати и као подсектори). Доминантно учешће има сектор Храна и живе животиње, и то са уделом од 67,81%. Други према заступљености јесте сектор Пића и дуван који има удео од 21,95%. Остала два сектора (Сирове материје, нејестиве, осим горива и Животињска и биљна уља, масти и воскови) заузимају нешто више од 10% у структури извоза пољопривредно-прехранбених производа. Све то је приказано на графикону 6.

Графикон 6 – Структура извоза сектора пољопривредно-прехранбених производа Републике Србије (према подацима из 2023. године)

Извор: Прорачун и приказ аутора на основу података Републичког завода за статистику Републике Србије, 2024.

Табела 11 приказује детаљну структуру извоза пољопривредно-прехранбеног сектора по одсечима користећи податке Републичког завода за статистику Србије за 2019. и 2023. годину. Укупан извоз је 2023. године износио нешто више од 5 милијарди америчких долара, што је раст за више од 38% у односу на 2019. годину. На нивоу одсека, према вредности извоза, Поврће и воће се издваја као најбитнији одсек пољопривреде и прехранбене индустрије. Зато је он у фокусу многих теоретичара и практичара који се баве конкурентношћу и начинима повећања извоза овог сектора (Marković, Marjanović, 2021).

Табела 11 – Извоз пољопривредно-прехрамбеног сектора по одсецима, као и учешће одсека у укупном секторском извозу

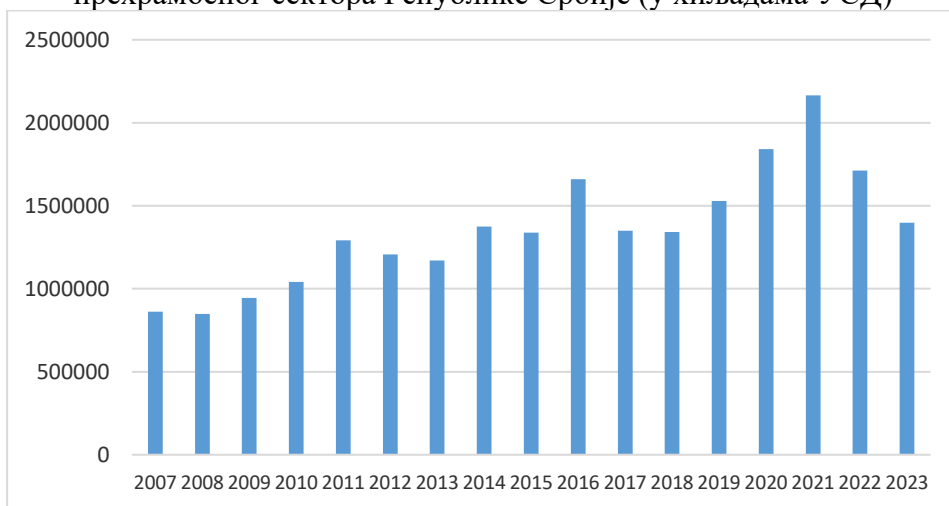
Одсек пољопривредно-прехрамбеног сектора	Вредност извоза (у хиљадама УСД)		Учешће у укупном извозу сектора	
	2019	2023	2019	2023
Сектор 0 – Храна и живе животиње				
00 Живе животиње, осим животиња из одсека 03	40.720,3	52.056,2	1,12%	1,04%
01 Месо и прераде од меса	107.972,3	109.584,6	2,98%	2,19%
02 Млечни производи и јаја	148.819,5	195.352,8	4,11%	3,90%
03 Рибе, љускари, мекушци и прерађевине од њих	17.442,6	15.709,8	0,48%	0,31%
04 Житарице и производи на бази житарица	826.927,5	823.460,8	22,81%	16,43%
05 Поврће и воће	858.714,5	1.115.575	23,69%	22,25%
06 Шећер, производи од шећера и мед	73.888,8	86.250,9	2,04%	1,72%
07 Кафа, чај, какао, зачини и производи од њих	112.507,5	214.043,9	3,10%	4,27%
08 Сточна храна (осим жита у зрну)	213.275,5	429.488,6	5,88%	8,57%
09 Разни производи за исхрану и прерађевине	183.627,6	357.622,9	5,07%	7,13%
Сектор 1 – Пића и дуван				
11 Пића	258.566,8	506.710,7	7,13%	10,11%
12 Дуван и производи од дувана	323.933,6	593.369,5	8,94%	11,84%
Сектор 2 – Сирове материје нејестиве, осим горива				
21 Коже и крзно, сирови	13.091,6	12.248,2	0,36%	0,24%
22 Уљано семе и уљани плодови	165.177,9	146.470,9	4,56%	2,92%
29 Животињске и биљне сирове материје	57.708,5	63.022,4	1,59%	1,26%
Сектор 4 – Животињска и биљна уља, масти и воскови				
41 Животињска уља и масти	2.804,2	5.100	0,08%	0,10%
42 Чврсте биљне масти и уља, сирове, рафинисане	214.247,9	278.122,4	5,91%	5,55%
43 Прерађена животињска и биљна уља и масти	5.179	8.626,1	0,14%	0,17%
Укупан пољопривредно-прехрамбени извоз	3.624.606	5.012.816	100%	100%

Извор: Рачунање аутора на основу података Републичког завода за статистику Србије, 2024.

Извоз сектора Поврће и воће у 2023. години вредео је преко милијарду америчких долара. Житарице и производи од житарица јесу други одсек према заступљености, који учествује у укупном извозу пољопривредно-прехрамбеног сектора са 16,43%. У односу на 2019. годину, код овог одсека приметан је највећи пад релативног учешћа, а услед смањења вредности извоза истог. Подаци показују да су одсеци Поврће и воће и Житарице у 2019. години чинили скоро половину вредности извоза укупног сектора. Од осталих „већих“ одсека (са двоцифреним учешћем у секторском извозу) издвајају се Пића, као и Дуван и производи од дувана, који су у односу на претходни период повећали учешће у извозу (појединачно) за скоро три процентна поена. Пад вредности извоза забележен је код риба, коже и уљаних семена и плодова. Битно је напоменути да је одсек Сточна храна дуплирао вредност извоза у односу на референтну годину. Значајан пораст извоза у односу на 2019. годину бележе и одсеци Кафа, чај, какао, зачини и производи од њих, као и Разни производи за исхрану и прерађевине.

Графикон 7, у наставку, описује тенденцију кретања вредности нето извоза пољопривредно-прехрамбених производа.

Графикон 7 – Кретање вредности нето извоза пољопривредно-прехрамбеног сектора Републике Србије (у хиљадама УСД)

Извор: Прорачун и приказ аутора на основу података Републичког завода за статистику Републике Србије, 2024.

Аграрна спољна трговина представља окосницу развоја и главни фактор редукације високог дефицита укупне спољнотрговинске робне размене на нивоу националне економије захваљујући континуираном остварењу високих вредности нето извоза. Нето извоз овог сектора постепено је растао све до 2021. године када је износио близу 2,2 милијарде долара и био на врхунцу у посматраном периоду. Након тога уследио је стрмоглави пад у следећем двогодишњем периоду, вероватно услед лоше пољопривредне сезоне, повећаног увоза, као и интервенција на тржишту ради очувања прехранбене сигурности на националном нивоу услед глобалних дешавања и несташнице/недоступности сировина. И поред таквог смањења вредности нето извоза, очекује се да ће се тренд раста наставити након 2024. године са стабилизацијом тржишта и ситуације на глобалном нивоу, као и бољих климатских фактора и временских прилика у Републици Србији.

Табела 12 пружа детаљан увид у нето извоз на нивоу одсека, такође за 2019. и 2023. годину. Приметно је да већина одсека пољопривредно-прехранбеног сектора остварује позитиван нето извоз. Житарице са својих 500 милиона долара извоза у 2023. години представља најзначајнији сектор са становишта редукације дефицита трговинског биланса. Одличне резултате остварују и одсек Поврће и воће (око 400 милиона долара вредности извоза), као и одсеци Пића и Дуван и производи од дувана са заједничком вредношћу нето извоза од око 300 милиона долара. Посебна забринутост за креаторе аграрне политике јесте одсек Месо и прерађевине од меса који је у односу на 2019. годину знатно погоршао своју позицију и сада предњачи у нето увозу са преко 200 милиона долара. Такође, лоше резултате има и одсек са кодом 07 (Кафа, чај, какао, зачини и производи од њих), али ситуација није забрињавајућа јер се ради о традиционално увозним производима (пре свега кафа). Постоје неки одсеци који су 2023. године у односу на 2019. годину од нето извозника постали нето увозници: Млечни производи и јаја, Шећер, производи од шећера и мед, Животињске и биљне сирове материје. Са становишта нето извоза, своју позицију знатно су поправили и следећи одсеци: Сточна храна и Разни производи за исхрану и прерађевине.

Табела 12 – Нето извоз пољопривредно-прехранбених одсека
Републике Србије

Одсек пољопривредно-прехранбеног сектора	Вредност нето извоза у хиљадама УСД	
	2019	2023
00 Живе животиње, осим животиња из одсека 03	17.564,6	26.474
01 Месо и прераде од меса	-57.105,9	-207.818,4
02 Млечни производи и јаја	19.834,8	-34.536,7
03 Рибе, љускари, мекушци и прерађевине од њих	-86.844,3	-132.309,2
04 Житарице и производи на бази житарица	691.322,4	500.702
05 Поврће и воће	421.437,7	402.502,3
06 Шећер, производи од шећера и мед	28.658,2	-13.413,9
07 Кафа, чај, какао, зачини и производи од њих	-126.790	-200.660,7
08 Сточна храна (осим жита у зрну)	128.348,8	267.050,7
09 Разни производи за исхрану и прерађевине	1.405,6	22.638,5
11 Пића	139.870,6	311.848,8
12 Дуван и производи од дувана	60.528,4	283.357
21 Коже и крзно, сирови	-4.450,7	-13.565,9
22 Уљано семе и уљани плодови	117.264,1	33.373,9
29 Животињске и биљне сирове материје	2.999,3	-24.108,7
41 Животињска уља и масти	-6.801,7	-27.777,7
42 Чврсте биљне масти и уља, сирове, рафинисане	179.012,1	200.466,6
43 Прерађена животињска и биљна уља и масти	1.930	3.102,5

Извор: Прорачун и приказ аутора на основу података Републичког завода за статистику Републике Србије, 2024.

На крају овог поглавља, неопходно је приказати и најзначајније извозне производе пољопривредно-прехранбеног сектора. Приказана табела 13 детаљно даје преглед водећих производа из анализираног сектора који спадају међу првих 20 извозних производа Републике Србије према вредности извоза коју исти остварују. Кукуруз, малине и цигарете су се скоро у свакој години налазили на листи топ 20 извозних производа из Републике Србије. Шећер је био један од главних извозних производа све до 2014. године, након чега је извоз опадао. Међутим, у 2022. години овај производ заузео је осму

позицију према вредности извоза међу свим српским извозним производима. Остатак тенденција приказују се у следећој табели.

Табела 13 – Ранг производа пољопривредно-прехранбеног порекла према вредности извоза посматрајући 20 најзначајнијих производа у укупном извозу Републике Србије (2012-2023)

Производ	Ранг по годинама											
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Кукуруз - остали	1	14	3	3	3	8	9	3	2	4	9	-
Цигарете које садрже дуван	-	-	16	9	6	9	14	18	15	19	17	15
Малине смрзнуте, без шећера	10	10	8	6	9	10	10	10	5	8	7	14
Пшеница, обична, остало	-	9	-	-	20	-	18	-	-	13	18	-
Јабукe, свеже	-	-	-	19	-	-	-	-	-	-	-	-
Шећер	7	11	17	-	-	-	-	-	-	-	8	-

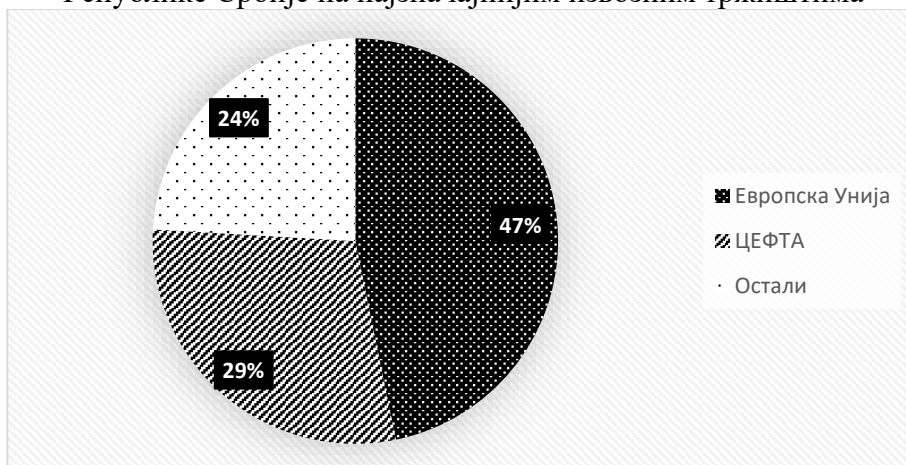
Извор: Приказ аутора на основу података Републичког завода за статистику, 2024ђ.

3.3 Географска дистрибуција извоза, увоза и нето извоза пољопривредно-прехранбеног сектора Републике Србије

Након анализе производне диверзификације извоза пољопривредно-прехранбеног сектора, неопходно је сагледати које су то најважније извозне дестинације произвођача из Републике Србије. Подаци за 2023. годину показују да је пласман производа из овог сектора највиши у земљама Европске Уније (46,79%). Друго по реду тржиште на коме се остварују значајни извозни резултати јесте ЦЕФТА тржиште. На овом тржишту Република Србија усмерава скоро 30% укупног извоза пољопривредно-прехранбених производа. Дакле, ове две економске интеграције увозе преко $\frac{3}{4}$ укупног извоза

пољопривреде и прехранбене индустрије Републике Србије. О свему овоме сведочи следећи графикон 8.

Графикон 8 – Пласман пољопривредно-прехранбених производа Републике Србије на најзначајнијим извозним тржиштима

Извор: Приказ аутора на основу података Републичког завода за статистику, 2024.

Табела 14 говори о вредности извоза одсека пољопривредно-прехранбеног сектора на тржиштима Европске Уније и чланицама ЦЕФТА споразума. У земљама Европске Уније пласирају се производи у вредности од 2,35 милијарди долара, док у земље ЦЕФТА споразума вредност извоза у 2023. години била нижа и износила је 1,46 милијарди долара. У односу на 2019. годину, вредност укупног пољопривредно-прехранбеног извоза виша је за 28% (када говоримо о Европској Унији), а виша за 41% (када посматрамо тржиште ЦЕФТА). Доминантан одсек на тржишту Европске Уније јесте Поврће и воће са близу 700 милиона долара вредности извоза (према подацима за 2023. годину). На другом месту је одсек који обухвата житарице, који је у 2023. години имао вредност извоза од преко 450 милиона долара. Са друге стране, на тржишту ЦЕФТА најзаступљенији одсеци јесу Житарице и производи на бази житарица (око 330 милиона долара) и Пића (са преко 260 милиона долара). Остатак распореда извоза по пољопривредно-прехранбеним одсесима на наведеним тржиштима детаљно се могу пронаћи у табели 14.

Табела 14 – Вредност извоза пољопривредно-прехрамбених одсека
на тржиштима Европске Уније и ЦЕФТА

Одсек пољопривредно- прехрамбеног сектора	Вредност извоза (у хиљадама УСД) - ЕУ		Вредност извоза (у хиљадама УСД) - ЦЕФТА	
	2019	2023	2019	2023
00 Живе животиње, осим животиња из одсека 03	74,1	99,4	37.671,3	48.695,8
01 Месо и прераде од меса	22.991,3	30.656,4	63.512,2	69.231,1
02 Млечни производи и јаја	41.813,5	79.003,4	71.252,6	82.287,9
03 Рибе, љускари, мекушци и прерађевине од њих	11.919,8	10.151	5.305,1	5.421,4
04 Житарице и производи на бази житарица	561.647	455.922	238.261	329.976,5
05 Поврће и воће	515.004,2	689.928,5	82.064,2	127.475,5
06 Шећер, производи од шећера и мед	53.307,6	53.444,3	16.052	27.948,9
07 Кафа, чај, какао, зачини и производи од њих	33.653,2	109.086,4	64.763,7	84.252,1
08 Сточна храна (осим жита у зрну)	99.739,9	207.148,5	67.135,6	92.182,7
09 Разни производи за исхрану и прерађевине	67.957,2	145.467,8	76.928,1	143.151
11 Пића	91.507,8	168.724,5	141.399,7	264.985,7
12 Дуван и производи од дувана	74.672,2	67.567,8	46.368,7	71.783,8
21 Коже и крзно, сирови	8.624,5	9.602,7	2.716,9	1.256,5
22 Уљано семе и уљани плодови	93.606,8	95.631,1	30.132,6	37.011,7
29 Животињске и биљне сирове материје	28.111,7	30.589,7	9.730,9	10.146,4
41 Животињска уља и масти	1.925,5	4.407,1	778,7	693
42 Чврсте биљне масти и уља, сирове, рафинисане	122.257,7	181.264,6	78.656,8	62.216,1
43 Прерађена животињска и биљна уља и масти	3.578	6.937,1	1.596,3	1.489,7
Укупан пољопривредно- прехрамбени извоз	1.832.392,0	2.345.632,3	1.034.326,4	1.460.205,8

Извор: Прорачун и приказ аутора на основу података Републичког
завода за статистику Републике Србије, 2024.

Након приказивања географског распореда извоза, табела 15 приказује алокацију вредности нето извоза одсека пољопривредно-прехрамбених производа.

Табела 15 – Вредност нето извоза пољопривредно-прехрамбених одсека на тржиштима Европске Уније и ЦЕФТА (у хиљадама УСД)

Одсек пољопривредно-прехрамбеног сектора	Вредност нето извоза - ЕУ		Вредност нето извоза - ЦЕФТА	
	2019	2023	2019	2023
00 Живе животиње, осим животиња из одсека 03	-22.421,6	-25.249,1	37.050,0	48.588
01 Месо и прераде од меса	-118.265,5	-218.617	42.111,6	31.606,2
02 Млечни производи и јаја	-53.313,6	-124.498,3	38.022,6	64.537,7
03 Рибе, љускари, мекушци и прерађевине од њих	-34.740,3	-59.736	-335,7	-6.672
04 Житарице и производи на бази житарица	452.961,9	203.645,6	220.069,5	293.869,7
05 Поврће и воће	302.910,1	335.739	17.711,1	31.540
06 Шећер, производи од шећера и мед	19.851,5	-21.891,9	14.379,5	23.477,3
07 Кафа, чај, какао, зачини и производи од њих	-98.274,0	-125.689,4	57.425,0	73.682,1
08 Сточна храна (осим жита у зрну)	22.754,2	58.290,6	62.550,8	88.250,2
09 Разни производи за исхрану и прерађевине	-95.680,4	-139.061	74.143,4	135.936,3
11 Пића	5.114,9	21.371	114.385,5	229.214,1
12 Дуван и производи од дувана	-67.755,3	-169.219,4	38.779,8	64.160,3
21 Коже и крзно, сирови	-7.966,1	-12.393	1.772,9	-1.604,9
22 Уљано семе и уљани плодови	65.369,4	11.488,8	28.838,4	35.480,8
29 Животињске и биљне сирове материје	-14.030,9	-33.724,4	7.999,8	6.578,4
41 Животињска уља и масти	-6.616,3	-23.380,5	691,9	-1.050,2
42 Чврсте биљне масти и уља, сирове, рафинисане	98.960,6	144.206,8	78.616,9	55.094,8
43 Прерађена животињска и биљна уља и масти	1275,2	2743,2	1.570,9	1.454

Извор: Прорачун и приказ аутора на основу података Републичког завода за статистику Републике Србије, 2024.

Слично укупном извозу, Поврће и воће остварује највиши нето извоз на тржишту Европске Уније, при чему га прати одсек Житарице, док Житарице и Пића остварују највиши нето извоз на тржишту ЦЕФТА чланица. Дуван и производи од дувана бележе знатан нето увоз из земаља Европске Уније, тако да би супституција увоза, имајући у виду производни потенцијал, могла бити од користи за остварење позитивног трговинског биланса. Из Европске Уније (2023. године у односу на 2019. годину) знатно је порастао увоз млечних производа и јаја, меса и месних прерађевина, кафе, дувана и још многих производа. Ситуација са позиције нето извоза знатно је лошија и код традиционално високо заступљеног одсека – Житарице и производи на бази житарица. Што се тиче трговинске размене са чланицама ЦЕФТА трговинског споразума, у односу на 2019. годину, већина сектора бележи побољшање вредности нето извоза, а посебно (у релативном смислу) пића, дуван, разни производи за исхрану и прерађевине, поврће и воће, шећер...

ДЕО II

АНАЛИЗА ИЗВОЗНЕ КОНКУРЕНТНОСТИ ПОЉОПРИВРЕДНО-ПРЕХРАМБЕНОГ СЕКТОРА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

1. Концепт извозне конкурентности

1.1 Компаративне и конкурентске предности

На почетку овог дела, неопходно је утврдити разлику између компаративних и конкурентских предности, иако се у литератури често посматрају и као синоними. Компаративне предности везују се углавном за производне факторе (природни ресурси, цена и квалитет радне снаге), тј. за нешто што земља располаже у већем квалитету, обиму или повољнијем распореду за разлику од других земаља на међународном нивоу (Џеферсон институт, 2003). Оваква предност може се разумети као нешто што је већ дато, углавном фиксног карактера. За разлику од компаративне, конкурентска предност се базира на квалитативним факторима, који зависе од стратегије предузећа (на микро нивоу) и економске политике (на макро нивоу). Појам конкурентност створен је још за време родоначелника економије као науке – Адама Смита (*Adam Smith*). Од тада, повећање конкурентности је циљ који је записан у стратегијама развоја скоро свих земаља.

Водећи теоретичари у области економије различито су тумачили појам конкурентности. Смит је тежиште стављао на посматрању апсолутне конкурентности, Рикардо (*Ricardo*) је изнео идеју компаративних предности засновану на диспаратима између цене и трошкова, Хекшер (*Heckscher*) и Олин (*Ohlin*) су затим укључили и елемент ефикасности, док је Баласа (*Balassa*) за анализу конкурентности усвојио концепт откривених (отворених) компаративних предности (Ajmani, 2023).

Термин „компаративна предност“ неретко се поистовећује са термином „конкурентност“. Међутим, конкурентност је знатно шири појам. Компаративне предности јесу само један од предуслова да би земља остварила конкурентску предност. Њихово ефикасно коришћење, адекватност економске политике државе и пословна политика предузећа јесу битни фактори унапређења конкурентности. Уз то, компаративне предности значе и способност производње добара по нижим ценама од конкурената, јер означавају релативну ефикасност у употреби одређених ресурса.

Конкурентност се често посматра као моћ земље или привредног субјекта да створи богатство услед виших економских користи у односу на њихове ривале (Koutler, 2023). Та моћ огледа се у квалитету, ниским ценама, брзини транспорта, бољим маркетиншким активностима, а може бити и захваљујући вишој финансијској моћи (Turhan, 2004). За разлику од компаративних предности, конкурентске предности јесу стварне, одређују се на тржишту и зависе од односа тржишних цена и трошкова производње.

Сам концепт конкурентности има више нивоа посматрања:

- ниво националне економије (државе),
- регионални ниво (региони унутар државе – покрајине, окрузи и слично, или региони света - нпр. земље Западног Балкана, Европска Унија, земље подсахарске Африке, Балтичке земље),
- ниво привредног субјекта (предузећа).

Конкурентност на нивоу националне економије углавном је у вези са међународним тржиштем. Имајући у виду да се у том случају сагледава позиција земље у односу на свет или друге националне економије, таква конкурентност показује колико је земља успешна на међународном тржишту. Newal (1991) је давно утврдио да национална конкурентност репрезентује успех земље у продаји добара у земљи или иностранству, при чему се нагласак ставља на квалитетнију и бољу производњу. Значај проучавања конкурентности лежи у чињеници да се економски раст и развој једне земље углавном базира на развоју конкурентских предности.

Национална конкурентност обухвата скуп знања, иновација и производног искуства, односно, „сет институција, политика и фактора који одређују ниво продуктивности одређене земље“ (World Economic Forum, n.d.; Марковић, 2018, стр. 76). Дефиниција Светског економског форума јесте једна од најцитиранијих у научноистраживачким радовима. У литератури, макроекономска конкурентност често се заснива на изузетним перформансама производа који су уз то и високопродуктивни (Matkovski et al., 2021). Било како било, конкурентност се у овом смислу не може одвојити од извозне конкурентности и посматрања спољне трговине. Конкурентност на макро нивоу представља заправо способност националне економије да пласира производе и услуге на страном тржишту. Nallari и Griffith (2013) истичу да је макроекономска конкурентност присутна уколико земља може да одржи или повећа

своје учешће (у виду извоза) на међународном плану. Земља се заправо надмеће са другим конкурентним земљама и као крајњи резултат тог успеха јесте стање у трговинском билансу. Кретање у трговинском билансу јесте основни индикатор кроз који се посматра ниво конкурентности земље (Purić, Jerotijević, 2015). Дефицит платног биланса већ је дефинисан као веома лоша макроекономска перформанса српске привреде. Зато је унапређење конкурентности велики изазов.

Конкурентност на микро нивоу постиже се углавном уштедама у производњи и квалитетнијим производима у односу на друга предузећа. Дакле, нижи трошкови пословања и бољи квалитет производа и услуга јесу гарант успеха над конкуренцијом, тј. другим привредним субјектима.

1.2 Појам и детерминанте конкурентности извоза

Проучавање феномена конкурентности заокупља пажњу многих истраживача у оквиру научне и стручне заједнице, те представља тему од интереса за науку и истраживања различитог карактера и намене. У условима глобализације светске економије, питање конкурентности и практично мерење нивоа конкурентности постаје све значајније. Извозна конкурентност јесте само један од основних видова посматрања конкурентности, која би требало истовремено да буде потпомогнута унапређењем националне конкурентности, као и јачањем конкурентности предузећа (Živković, 2023).

Извозна конкурентност, као и сама конкурентност, може се сагледавати на различите начине и уз помоћ различитих метода. Постоје квалитативне методе, квантитативне методе, као и анализа структурних промена у извозу (Živković, 2023). Користи од мерења конкурентности могу имати стејкхолдери на националном нивоу (држава, креатори политике), на секторском нивоу, али и на микро нивоу (привредни субјекти). На микро нивоу предузећа добијају корисне информације које им помажу да идентификују изазове и могућности пласмана својих производа и услуга у циљу раста учешћа и утицаја на међународном тржишту (Lădaru et al., 2024).

Конкурентност извоза може се дефинисати као способност земље да производи и продаје добра (робу и услуге) на одређеном тржишту, по ценама које су конкурентне у односу на друге земље (Sharples, Milham, 1990; Paul, Dhiman, 2021). Ради се о типичном макро аспекту посматрања појма извозне конкурентности. Постоји и свеобухватнија дефиниција појма конкурентности која истиче да је конкурентност извоза мера предности или недостатка земље у продаји својих производа на међународном тржишту (OECD, 2008, p. 87). Спољна трговина омогућује земљи да се укључи у међународну размену (поделу рада) и конкурише својим производима и услугама на глобалном или регионалном тржишту. Уколико је успешна у томе, оствариће вишу конкурентност. Повећање конкурентности ће значити виши економски раст, као и већу могућност запошљавања (Kutluer, 2023).

Постоји читав спектар фактора који условљавају извозну конкурентност и, на тај начин, детерминишу економску позицију једне земље. Та листа је веома дугачка и укључује следеће значајне факторе: вредност производње, домаћа и увозна тражња, квалитет и трошкови производње, продуктивност, режим и политика девизног курса, политика трговине земље, бренд и углед земље на међународном плану, иновације и трошкови истраживања и развоја, примена широко прихваћених међународних стандарда (Sharma, 1992). Verma (2002) се посебно бави питањима детерминанти конкурентности, и по њему су продуктивност и неценовни фактори конкурентности кључни при разматрању извозне конкурентности. При томе, продуктивност је зависна од трошкова производње добара, док је списак неценовних фактора конкурентности знатно дужи (имиџ земље, репутација земље, репутација предузећа, као и доступност, обим, асортиман и квалитет производа). Земља има, дакле, знатно више могућности да конкурише на светском тржишту уз помоћ фактора конкурентности који се не класификују у цене (ценовне). То је посебно значајно код пласмана производа и услуга у развијене земље, јер су у њима виши просечни приходи становништва, па примат добијају неки други, специфични фактори. Мора се истаћи да неценовни фактори конкурентности утичу на то да мерење конкурентности буде веома сложен, свеобухватан и тежак задатак (Durand, Simon, Webb, 1992). У земљама у развоју још увек примат имају ценовни фактори конкурентности. У развијеним економијама ценовни фактори губе свој значај, изузев код стандардизованих производа, берзанских производа и пољопривредних сировина.

За разматрање конкурентности извоза предмет интересовања јесу само они производи који су намењени иностраном тржишту. Пољопривредно-прехрамбени сектор је високо разменљив сектор, па је чест предмет истраживања која се баве екстерном конкурентношћу. Фактори конкурентности пољопривредно-прехрамбеног сектора слични су као и фактори укупне конкурентности. Mizik (2021) у својој студији издваја и приказује типичне факторе конкурентности овог сектора:

- трговинска политика земље,
- ефикасност производње и
- степен софистицираности производа.

2. Перспективе сагледавања (мерење) извозне конкурентности пољопривредно-прехрамбеног сектора Републике Србије

Истраживање конкурентности и доприноса пољопривредно-прехрамбеног сектора укупном обиму спољнотрговинске размене је изузетно сложено, али истовремено и од велике важности (Maslova, Zaruk, Avdeev, 2019). Анализа конкурентности извоза углавном се базира на постојању више индикатора који се разматрају појединачно и међусобно упоређују, или се, са друге стране, на основу истих формира композитни (сложени) индекс конкурентности. Аутор је на основу детаљног проучавања литературе и претходног теоријског разматрања фактора конкурентности извоза пољопривредно-прехрамбеног сектора, одабрао следеће перспективе мерења:

- величина извоза (физички обим и/или вредност),
- вредност нето извоза,
- коефицијент извоза,
- покривеност увоза извозом (апсолутна и релативна покривеност),
- индекси откривених (отворених) компаративних предности,
- анализа количина и јединичних вредности извоза и увоза.

Величина извоза и нето извоза пољопривредно-прехрамбеног сектора већ су претходно приказани, и то како за целокупни сектор (укупно и према одсечима), тако и по најважнијим тржиштима. Ради се о апсолутним показатељима који често не говоре много тога

уколико се не примењује компаративни метод или се исти не доведу у релацију са другим апсолутним показатељима. Такође, апсолутни показатељи битни су углавном за сагледавање трендова током времена.

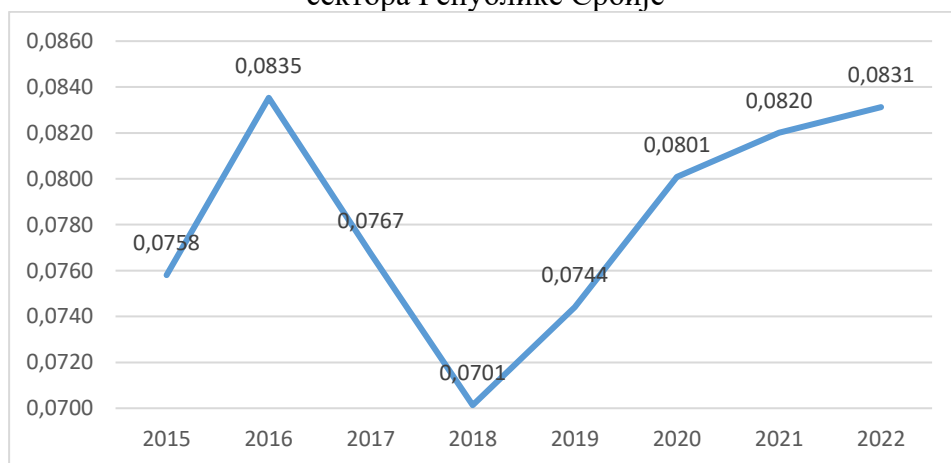
2.1 Коефицијент извоза

Коефицијент извоза пољопривредно-прехрамбеног сектора има за циљ да покаже значај пољопривреде и прехрамбене индустрије у спољнотрговинској робној размени Републике Србије. Показатељ се добија као количник вредности извоза односног сектора и националног дохотка, при чему се уместо националног дохотка може употребити и вредност бруто домаћег производа (Ђекић, 2010). Виша вредност показатеља означава већи значај пољопривредно-прехрамбеног сектора (односно вишу потенцијалну извозну конкурентност) и обротно.

$$\text{Коефицијент извоза} = \frac{\text{ИЗВОЗ}}{\text{национални доходак}}$$

Графикон 9 описује кретање коефицијента извоза пољопривреде и прехрамбене индустрије Републике Србије у протеклом периоду.

Графикон 9 – Коефицијент извоза пољопривредно-прехрамбеног сектора Републике Србије

Извор: Прорачун и приказ аутора на основу података Републичког завода за статистику Србије, 2024.

Приказани коефицијент добијен је као количник вредности извоза пољопривредно-прехранбеног сектора и величине бруто националног дохотка. Након великог иницијалног пада током 2017. и 2018. године, вредност овог коефицијента се вратила на крају анализираног периода на вредност са почетка периода. Подаци показују да је 2016. коефицијент извоза пољопривредно-прехранбеног сектора Републике Србије достигао свој врхунац (0,0835), а 2018. године свој минимум (0,0701) у посматраном периоду (од 2015. до 2022. године). Значај пољопривредно-прехранбеног извоза се константно појачава почев од 2019. године, што сведочи о повећаном значају предметног сектора у српској спољнотрговинској размени посматраног са овог становишта.

2.2 Покривеност увоза извозом

Покривеност увоза извозом пољопривредно-прехранбеног сектора може се сагледати кроз две варијанте: као апсолутна и релативна покривеност увоза извозом.

2.2.1 Апсолутна покривеност увоза извозом

Покривеност увоза извозом у апсолутном смислу, на примеру пољопривредно-прехранбених одсека, израчунава се путем следеће формуле:

$$APU_{ij}^t = \frac{I_{ij}^t}{U_{ij}^t} \times 100$$

при чему је:

APU_{ij} – апсолутна покривеност увоза извозом пољопривредно-прехранбеног одсека одређене земље,

I_{ij} - извоз одсека j сектора i ,

U_{ij} - увоз одсека j сектора i ,

t – година (период) за коју се врши анализа: $t_1, t_2, t_3, \dots, t_n$.

Логика овог показатеља је једноставна: уколико је вредност апсолутне покривености виша од 100%, то значи да одсек успева да

има вишу вредност извоза од увоза; уколико је вредност апсолутне покривености нижа од 100%, одсек бележи виши увоз од извоза, тј. не успева да у потпуности покрије свој увоз. Уколико се за одређени одсек утврди највиши проценат, то говори да је исти у могућности буде носилац извозног потенцијала. Табела 16 сведочи о вредностима овог показатеља.

Табела 16 – Апсолутна покривеност увоза извозом одсека пољопривредно-прехрамбеног сектора Републике Србије

Одсек пољопривредно-прехрамбеног сектора	Апсолутна покривеност увоза извозом (у %)	
	2019	2023
00 Живе животиње, осим животиња из одсека 03	175,85	203,49
01 Месо и прераде од меса	65,41	34,53
02 Млечни производи и јаја	115,38	84,98
03 Рибе, љускари, мекушци и прерађевине од њих	16,73	10,61
04 Житарице и производи на бази житарица	609,81	255,13
05 Поврће и воће	196,38	156,45
06 Шећер, производи од шећера и мед	163,36	86,54
07 Кафа, чај, какао, зачини и производи од њих	47,02	51,61
08 Сточна храна (осим жита у зрну)	251,13	264,40
09 Разни производи за исхрану и прерађевине	100,77	106,76
11 Пића	217,84	260,04
12 Дуван и производи од дувана	122,98	191,40
21 Коже и крзно, сирови	74,63	47,45
22 Уљано семе и уљани плодови	344,74	129,51
29 Животињске и биљне сирове материје	105,48	72,33
41 Животињска уља и масти	29,19	15,51
42 Чврсте биљне масти и уља, сирове, рафинисане	608,04	358,15
43 Прерађена животињска и биљна уља и масти	159,40	156,17
Укупан пољопривредно-прехрамбени сектор	172,89	138,65

Извор: Рачунање аутора на основу података Републичког завода за статистику Србије, 2024.

Добијени подаци показују да је укупан пољопривредно-прехранбени сектор нето извозник, али да је покривеност у 2023. години (138,65%) знатно нижа у односу на апсолутну покривеност увоза извозом у 2019. години (172,89%). Такође, присутан је тренд смањења вредности овог показатеља последњих година. Чврсте биљне масти и уља у 2023. години остварују највишу апсолутну покривеност, док, такође, значајне резултате показују Пића, Сточна храна и Житарице чији је извоз 2,5 пута виши од увоза. Најлошије резултате показују следећи одсеци: Рибе, Животињска уља и масти, као и Месо и прераде од меса. Највише брине одсек Месо и месне прерађевине јер је од снажног нето извозника и покривености од преко 300% пре скоро две деценије (Марковић, 2018), овај одсек спао на само 34,53% апсолутне покривености увоза извозом.

Сточарска производња мора бити основа за развој савремене пољопривреде, а сведоци смо њеног континуираног пада током претходних 20 година, што је условило и овако изразито лоше резултате. Слична ситуација је и са извозом млека, јаја и млечних производа. Убедљиво највиши пад вредности овог показатеља у односу на референтну годину био је код одсека Житарица. Дупло лошије резултате у односу на преткризну годину има и одсек 06 (Шећер, производи од шећера и мед). Супротно, Пића и Дуван и производи од дувана бележе раст апсолутне покривености извоза увозом у односу на 2019. годину. Пораст овог показатеља је израженији код Дувана и дуванских производа код којих је апсолутна покривеност порасла за 68,42 процентна поена, што је и највиши раст на нивоу одсека у односу на 2019. годину. Пораст извоза и глобалне тражње за овим производима може се приписати неповољним глобалним дешавањима у свету која су створила забринутост и усамљеност појединаца, повишену анксиозност, као и различите страхове од дубље економске кризе, текуће и нове пандемије итд. (Симоновић, Ћурчић, 2024).

Табела 17 нуди преглед апсолутне покривености на најважнијим извозним тржиштима пољопривредно-прехранбеног сектора. У табели су израчунати подаци за 2019. и 2023. годину. Према резултатима за 2023. годину, највишу апсолутну покривеност увоза извозом на тржишту Европске Уније остварује одсек који обухвата Чврсте биљне масти и уља, док је на тржишту ЦЕФТА доминантан одсек Живе животиње. Са друге стране, најнижу покривеност на тржишту Европске Уније има одсек живе животиње,

док најнижу апсолутну покривеност увоза извозом на тржишту ЦЕФТА остварују Животињска уља и масти.

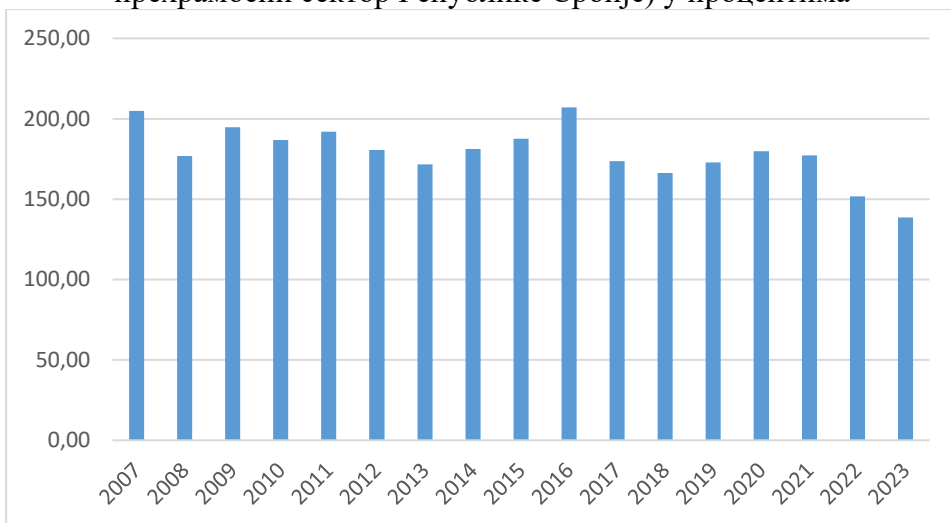
Табела 17 – Апсолутна покривеност увоза извозом пољопривредно-прехранбених одсека на тржиштима Европске Уније и ЦЕФТА

Одсек пољопривредно-прехранбеног сектора	Апсолутна покривеност 2019		Апсолутна покривеност 2023	
	ЕУ	ЦЕФТА	ЕУ	ЦЕФТА
00 Живе животиње, осим животиња из одсека 03	0,33	6063,30	0,39	45172,36
01 Месо и прераде од меса	16,28	296,78	12,30	184,00
02 Млечни производи и јаја	43,96	214,42	38,82	463,59
03 Рибе, љускари, мекушци и прерађевине од њих	25,55	94,05	14,52	44,83
04 Житарице и производи на бази житарица	516,77	1309,74	180,72	913,89
05 Поврће и воће	242,82	127,52	194,79	132,88
06 Шећер, производи од шећера и мед	159,34	959,76	70,94	625,03
07 Кафа, чај, какао, зачини и производи од њих	25,51	882,50	46,46	797,09
08 Сточна храна (осим жита у зрну)	129,56	1464,31	139,16	2344,12
09 Разни производи за исхрану и прерађевине	41,53	2762,53	51,13	1984,16
11 Пића	105,92	523,43	114,50	740,77
12 Дуван и производи од дувана	52,43	611,01	28,54	941,61
21 Коже и крзно, сирови	51,98	287,81	43,66	43,91
22 Уљано семе и уљани плодови	331,50	2328,28	113,65	2417,64
29 Животињске и биљне сирове материје	66,71	562,12	47,56	284,37
41 Животињска уља и масти	22,54	897,12	15,86	39,75
42 Чврсте биљне масти и уља, сирове, рафинисане	524,78	197134,8	489,14	873,66
43 Прерађена животињска и биљна уља и масти	155,38	6284,65	165,41	4172,83

Извор: Рачунање аутора на основу података Републичког завода за статистику Србије, 2024.

Наредни графикон 10 илуструје кретање стопе покривености увоза извозом за целокупан сектор у анализираном периоду. Просечна покривеност у периоду од 2007. до 2023. године износила је 179,04%, што говори о томе да је Република Србија значајан нето извозник производа пољопривредно-прехрамбеног порекла. Рекордна покривеност забележена је 2016. године, од када постоји смањење овог показатеља, да би на крају периода (2023. година) покривеност износила свега 139%, што је највероватније резултат забране извоза појединих есенцијалних производа ради очувања прехрамбене сигурности услед конфликта у Украјини и пратећих поремећаја на светском тржишту, као и могућих поремећаја на домаћем тржишту који су условили повећан увоз.

Графикон 10 – Покривеност увоза извозом (пољопривредно-прехрамбени сектор Републике Србије) у процентима

Извор: Прорачун и приказ аутора на основу података Републичког завода за статистику Републике Србије, 2024.

2.2.2 Релативна покривеност увоза извозом

Након анализе апсолутне покривености увоза извозом одсека пољопривредно-прехрамбеног сектора, на ред долази разматрање релативне покривености. Овај показатељ може се сматрати интер аграрном покривеношћу (Милановић, Стефановић, Вићентијевић, 2013, стр. 310), јер узима у обзир позицију (значај) самог одсека у

оквиру пољопривредно-прехранбеног сектора (са становишта нето извоза). Заправо, да би се математички дошло до овог показатеља, апсолутна покривеност увоза извозом одсека доводи се у релацију са коефицијентом покривености увоза извозом целокупног сектора (Marković, Marjanović, 2021; Marković, Krstić, Popović, 2022):

$$RPU_{ij}^t = \frac{\frac{I_{ij}^t}{U_{ij}^t}}{\frac{\sum_{i=1}^n I_{ij}^t}{\sum_{i=1}^n U_{ij}^t}}$$

при чему је:

RPU_{ij} - коефицијент релативне покривености увоза извозом одсека пољопривредно-прехранбених производа,

I_{ij} – вредност извоза одсека пољопривредно-прехранбеног сектора,

U_{ij} – вредност увоза одсека пољопривредно-прехранбеног сектора,

$\sum_{i=1}^n I_{ij}^t$ - укупан извоз пољопривредно-прехранбеног сектора,

$\sum_{i=1}^n U_{ij}^t$ - укупан увоз пољопривредно-прехранбеног сектора.

Приказани показатељ мери допринос одсека пољопривредно-прехранбеног сектора смањењу спољнотрговинског дефицита, односно повећању суфицита у спољној трговини производима пољопривреде и прехранбене индустрије. Виши коефицијент значи већу улогу одсека у поправљању ситуације трговинског биланса. Стопа релативне покривености одсека извоза увозом може се посматрати и у односу на укупан извоз и увоз међутим, то неће бити предмет интересовања ове монографије.

Наредна табела 18 има за циљ да утврди релативну покривеност увоза извозом пољопривредно-прехранбених одсека Републике Србије. Подаци показују сличне резултате као и претходни индикатор. Доминира одсек Чврсте биљне масти и уља са релативном покривеношћу од 258,31% у 2023. години и 351,68% у 2019. години. У доброј позицији се налазе и Сточна храна, Пића и Житарице. Највише смањење релативне покривености увоза извозом у односу на 2019. годину присутно је код одсека Уљано семење и уљани плодови (са 199,39% на свега 93,41%) и код одсека Житарице и производи на

бази житарица (релативна покривеност је 2023. године пала за 168,68 процентних поена).

Табела 18 – Релативна покривеност увоза извозом одсека пољопривредно-прехранбеног сектора Републике Србије

Одсек пољопривредно-прехранбеног сектора	Релативна покривеност увоза извозом (у %)	
	2019	2023
00 Живе животиње, осим животиња из одсека 03	101,71	146,76
01 Месо и прераде од меса	37,83	24,90
02 Млечни производи и јаја	66,73	61,29
03 Рибе, љускарџи, мекушци и прерађевине од њих	9,67	7,65
04 Житарице и производи на бази житарица	352,70	184,01
05 Поврће и воће	113,58	112,84
06 Шећер, производи од шећера и мед	94,49	62,42
07 Кафа, чај, какао, зачини и производи од њих	27,19	37,23
08 Сточна храна (осим жита у зрну)	145,25	190,70
09 Разни производи за исхрану и прерађевине	58,28	77,00
11 Пића	126,00	187,55
12 Дуван и производи од дувана	71,13	138,05
21 Коже и крзно, сирови	43,16	34,22
22 Уљано семе и уљани плодови	199,39	93,41
29 Животињске и биљне сирове материје	61,01	52,17
41 Животињска уља и масти	16,88	11,19
42 Чврсте биљне масти и уља, сирове, рафинисане	351,68	258,31
43 Прерађена животињска и биљна уља и масти	92,20	112,64
Укупан пољопривредно-прехранбени сектор	100	100

Извор: Рачунање аутора на основу података Републичког завода за статистику Србије, 2024.

Табела 19 приказује релативну покривеност увоза извозом одсека пољопривредно-прехранбених производа на најзначајнијим извозним дестинацијама, имајући у виду укупну вредност извоза/увоза ових производа на тржиштима Европске Уније и ЦЕФТА

тржишту. Највиша релативна покривеност увоза извозом на тржишту Европске Уније у оба анализирана периода забележена је код одсека Чврсте биљне масти и уља, док је иста на тржишту чланица ЦЕФТА споразума највиша код одсека Живе животиње.

Табела 19 – Релативна покривеност увоза извозом пољопривредно-прехрамбених одсека на тржиштима Европске Уније и ЦЕФТА

Одсек пољопривредно-прехрамбеног сектора	Релативна покривеност 2019		Релативна покривеност 2023	
	ЕУ	ЦЕФТА	ЕУ	ЦЕФТА
00 Живе животиње, осим животиња из одсека 03	0,25	1163,87	0,42	8849,53
01 Месо и прераде од меса	12,28	56,97	13,22	36,05
02 Млечни производи и јаја	33,16	41,16	41,73	90,82
03 Рибе, љускарџи, мекушци и прерађевине од њих	19,27	18,05	15,61	8,78
04 Житарице и производи на бази житарица	389,82	251,41	194,28	179,04
05 Поврће и воће	183,17	24,48	209,40	26,03
06 Шећер, производи од шећера и мед	120,19	184,23	76,26	122,45
07 Кафа, чај, какао, зачини и производи од њих	19,24	169,40	49,95	156,15
08 Сточна храна (осим жита у зрну)	97,73	281,08	149,60	459,23
09 Разни производи за исхрану и прерађевине	31,33	530,28	54,96	388,71
11 Пића	79,90	100,47	123,09	145,12
12 Дуван и производи од дувана	39,55	117,28	30,68	184,47
21 Коже и крзно, сирови	39,21	55,25	46,93	8,60
22 Уљано семе и уљани плодови	250,07	446,92	122,18	473,63
29 Животињске и биљне сирове материје	50,32	107,90	51,13	55,71
41 Животињска уља и масти	17,00	172,21	17,05	7,79
42 Чврсте биљне масти и уља, сирове, рафинисане	395,86	37840,7	525,84	171,16
43 Прерађена животињска и биљна уља и масти	117,21	1206,36	177,82	817,48

Извор: Рачунање аутора на основу података Републичког завода за статистику Србије, 2024.

Знатно виша извозна конкурентност у Европској Унији у односу на ЦЕФТА присутна је код одсека Поврће и воће, а на тржишту ЦЕФТА споразума веома је виша релативна покривеност код многобројних одсека међу којима се издвајају: Живе животиње, Прерађена животињска и биљна масти и уља, Сточна храна, Дуван, Уљано семе и уљани плодови. Остатак података, као и поређење са референтном годином, може се наћи у табели изнад.

2.3 Индекс откривених компаративних предности

Извозна конкурентност националне економије и њених делова се у пракси се обично посматра са становишта откривених компаративних предности (Cvetković, Petrović-Randelović, 2017). Иако не показује детерминанте конкурентности, овај индекс јесте један од незаобилазних алата у оцени конкурентности извоза, тј. мерењу компаративних предности (Марковић, 2019а). Економски фактори наводе се као основни који утичу на кретање индекса откривених компаративних предности, а то су структурне промене, промене у светској тражњи и специјализација трговине (Batra, Khan, 2005). Индекси откривених компаративних предности користе се у анализи конкурентности извоза скоро шест деценија. У монографији ће се разматрати основне верзије овог индекса и укратко напоменути првобитни индекс који, због свог недовољног обухвата, има све мању примену.

Откривене компаративне предности међу првима у литератури проучавао је угледни економиста Баласа (*Balassa*) (Balassa, 1965) по коме се често назива индекс који се сматра оригиналном, првобитном верзијом квантитативног показатеља конкурентности извоза (Баласа индекс). Овај индекс је често употребљаван за мерење конкурентности на нивоу сектора (Marković, Marjanović, 2019). Најчешће у секторима пољопривреде и индустрије, али коришћен је и за мерење конкурентности у оквиру услужног сектора (Seyoum, 2007). Оригинални индекс откривених компаративних предности ставља у однос учешће посматране земље у светском извозу одређеног производа или групе производа према учешћу укупног извоза земље у укупном светском извозу (Živković, 2023; Boltho, 2024) и показује способност земље да конкурише одређеним групама производа на међународном тржишту.

Ради се заправо о оригиналном индексу који је током времена претрпео извесне модификације. Наиме, сама концепција била је критикована јер је у обзир узимала само извоз, као један сегмент укупне спољне трговине (Greenaway, Milner, 1993). Полазећи од недостатака овог индекса, аутор у анализи конкурентности пољопривредно-прехрамбеног извоза употребљава алтернативне варијанте које се често називају модификовани индекси откривених компаративних предности.

2.3.1 Модификовани индекс откривених компаративних предности

Једна од првих и основних промена оригиналног индекса откривених компаративних предности посматра извоз и увоз анализираног сектора или одсека у односу на извоз и увоз укупне привреде једне земље, што се приказује следећом математичком релацијом (Birovljev, Matkovski, Ćetković, 2015; Marković, 2019a; Nikolić, Božić, Božić, 2023):

$$RCA1ij^t = \frac{Xij}{\overline{Xit}} \cdot \frac{\overline{Mit}}{Mij}$$

при чему је:

$RCA1ij$ – модификовани индекс откривених компаративних предности одсека пољопривредно-прехрамбеног сектора,

Xij – вредност извоза одсека пољопривредно-прехрамбеног сектора,

$\overline{Xit}$ – вредност извоза свих сектора привреде Србије,

Mij – вредност увоза одсека пољопривредно-прехрамбеног сектора,

$\overline{Mit}$ – вредност увоза свих сектора привреде Србије.

Уколико су:

- вредности индекса преко 1, то би значило да су присутне компаративне предности у извозу,
- вредности од 1 до 2 показују да одсек остварује задовољавајуће компаративне предности,

- вредности више од 2, а ниже од 3, указују да постоје значајне компаративне предности,
- вредности овог индекса више од 3, говоре да такав одсек бележи изузетне компаративне предности на међународном тржишту (Марковић, 2018).

Више вредности овог индекса могу бити одраз повећања извоза одсека, смањења увоза одсека, смањења укупног извоза или повећања укупног увоза. Табела 20 представља вредности модификованог индекса откривених компаративних предности пољопривредно-прехрамбених одсека Републике Србије. У 2019. години компаративне предности су остварене од стране 14 одсека. У 2023. години тај број је био нешто смањен, пошто су идентификована 12 одсека који су реализовали компаративне предности.

Изузетне компаративне предности у 2019. години бележили су одсеци: Житарице и производи на бази житарица (8,30), Чврсте биљне масти и уља (8,28), Уљано семење и уљани плодови (4,69), као и Сточна храна (3,42). У 2023. години изузетне компаративне предности су остварили следећи одсеци: Чврсте биљне масти и уља (4,61), Сточна храна (3,40), Пића (3,35) и Житарице и производи на бази житарица (3,29).

Значајне компаративне предности у 2019. години забележили су: Пића (2,97), Поврће и воће (2,67), Живе животиње (2,39), Шећер, производи од шећера и мед (2,22), Прерађена животињска и биљна уља и масти (2,17). У 2023. години било је четири одсека са значајним компаративним предностима: Живе животиње (2,62), Поврће и воће (2,01), Дуван и производи од дувана (2,46) и Прерађена животињска и биљна уља и масти (2,01).

Задовољавајуће компаративне предности у 2019. години имали су: Млечни производи и јаја, Разни производи за исхрану и прерађевине, Дуван, Кожа и крзно и Животињске и биљне сирове материје, а у 2023. години: Млечни производи и јаја, Шећер, производи од шећера и мед, Разни производи за исхрану и прерађевине и Уљано семење и уљани плодови.

Компаративни недостаци у 2019. години везују се за следеће одсеке: Месо и прераде од меса (0,89), Кафа, чај, какао, зачини и производи од њих (0,64), Животињска уља и масти (0,40) и Рибе,

љускари, мекушци и прерађевине од њих (0,23), а у 2023. години уочени су за одсеке: Месо и прераде од меса (0,44), Рибе, љускари, мекушци и прерађевине од њих (0,14), Кафа, чај, какао, зачини и производи од њих (0,66), Кожа и крзно (0,61), Животињске и биљне сирове материје (0,93), као и Животињска уља и масти (0,20).

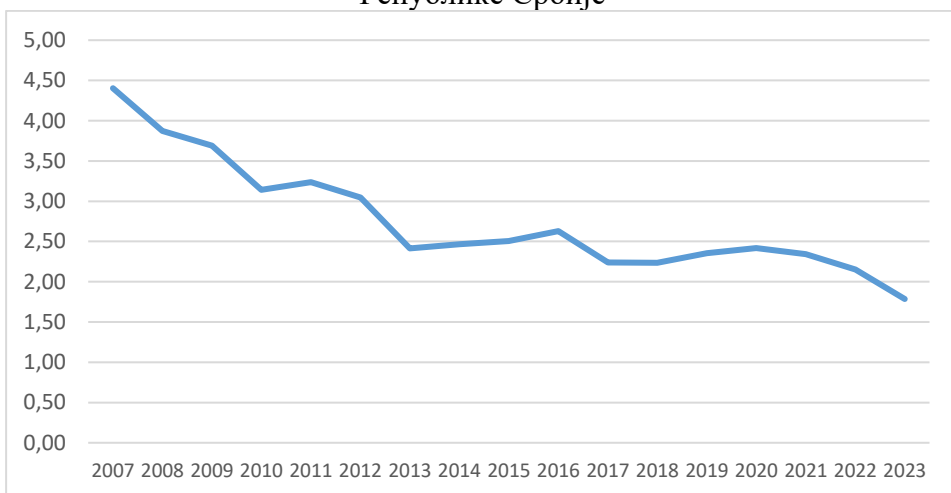
Табела 20 – Модификовани индекс откривених компаративних предности одсека пољопривредно-прехрамбеног сектора Републике Србије

Одсек пољопривредно-прехрамбеног сектора	Модификовани индекс откривених компаративних предности (RCA ₁)	
	2019	2023
00 Живе животиње, осим животиња из одсека 03	2,39	2,62
01 Месо и прераде од меса	0,89	0,44
02 Млечни производи и јаја	1,57	1,09
03 Рибе, љускари, мекушци и прерађевине од њих	0,23	0,14
04 Житарице и производи на бази житарица	8,30	3,29
05 Поврће и воће	2,67	2,01
06 Шећер, производи од шећера и мед	2,22	1,11
07 Кафа, чај, какао, зачини и производи од њих	0,64	0,66
08 Сточна храна (осим жита у зрну)	3,42	3,40
09 Разни производи за исхрану и прерађевине	1,37	1,37
11 Пића	2,97	3,35
12 Дуван и производи од дувана	1,67	2,46
21 Коже и крзно, сирови	1,02	0,61
22 Уљано семе и уљани плодови	4,69	1,67
29 Животињске и биљне сирове материје	1,44	0,93
41 Животињска уља и масти	0,40	0,20
42 Чврсте биљне масти и уља, сирове, рафинисане	8,28	4,61
43 Прерађена животињска и биљна уља и масти	2,17	2,01
Укупан пољопривредно-прехрамбени сектор	2,35	1,79

Извор: Рачунање аутора на основу података Републичког завода за статистику Србије, 2024.

Наредни графикон 11 приказује кретање модификованог индекса откривених компаративних предности целокупног пољопривредно-прехрамбеног сектора. Индекс је током времена показао тренд континуираног смањења. У 2007. години износио је 4,40, да би 2023. године био свега 1,79. То је резултат све бољег односа између укупног извоза и увоза и/или лошијег односа извоза и увоза пољопривредно-прехрамбеног сектора.

Графикон 11 – Кретање модификованог индекса откривених компаративних предности пољопривредно-прехрамбеног сектора Републике Србије

Извор: Рачунање и приказ аутора на основу података Републичког завода за статистику Србије, 2024.

Табела 21 показује вредности модификованог индекса откривених компаративних предности (RCA_1). Конкурентност пољопривредно-прехрамбеног сектора, односно припадајућих одсека, у овом случају посматрана је у односу на извоз и увоз на конкретном тржишту, а не у односу на укупан извоз и увоз Републике Србије.

Резултати показују да су Живе животиње у 2023. години реализовале највише компаративне предности, док су у 2019. години на истом тржишту ЦЕФТА Чврсте биљне масти и уља имале убедљиво највише компаративне предности. Што се тиче Европске Уније, Чврсте биљне масти и уља издваја се као одсек са највишом компаративном предношћу у оба посматрана периода.

Табела 21 – Модификовани индекс откривених компаративних предности одсека пољопривредно-прехрамбеног сектора Републике Србије (RCA₁) – тржишта Европске Уније и ЦЕФТА

Одсек пољопривредно-прехрамбеног сектора	RCA ₁ 2019		RCA ₁ 2023	
	ЕУ	ЦЕФТА	ЕУ	ЦЕФТА
00 Живе животиње, осим животиња из одсека 03	0,00	20,58	0,00	173,56
01 Месо и прераде од меса	0,19	1,01	0,14	0,71
02 Млечни производи и јаја	0,52	0,73	0,45	1,78
03 Рибе, љускари, мекушци и прерађевине од њих	0,30	0,32	0,17	0,17
04 Житарице и производи на бази житарица	6,16	4,45	2,10	3,51
05 Поврће и воће	2,89	0,43	2,26	0,51
06 Шећер, производи од шећера и мед	1,90	3,26	0,82	2,40
07 Кафа, чај, какао, зачини и производи од њих	0,30	3,00	0,54	3,06
08 Сточна храна (осим жита у зрну)	1,54	4,97	1,62	9,01
09 Разни производи за исхрану и прерађевине	0,50	9,38	0,59	7,62
11 Пића	1,26	1,78	1,33	2,85
12 Дуван и производи од дувана	0,62	2,07	0,33	3,62
21 Коже и крзно, сирови	0,62	0,98	0,51	0,17
22 Уљано семе и уљани плодови	3,95	7,90	1,32	9,29
29 Животињске и биљне сирове материје	0,80	1,91	0,55	1,09
41 Животињска уља и масти	0,27	3,05	0,18	0,15
42 Чврсте биљне масти и уља, сирове, рафинисане	6,26	669,20	5,68	3,36
43 Прерађена животињска и биљна уља и масти	1,85	21,33	1,92	16,03
Укупан пољопривредно-прехрамбени сектор	1,58	1,77	1,08	1,96

Извор: Рачунање аутора на основу података Републичког завода за статистику Србије, 2024.

2.3.2 Индекс нето извоза

Још један од показатеља извозне конкурентности јесте индекс нето трговине, индекс трговинског биланса (Zdráhal, Vaško, Jalić, 2024) или индекс нето извоза. Уз помоћ овог индекса сагледава се позиција конкретног одсека пољопривредно-прехранбеног сектора. Бројни аутори су овај показатељ користили за утврђивање конкурентности у спољној трговини на различитим нивоима агрегације и то путем следеће формуле (Utkulu, Seymen, 2004; Božić, Nikolić, 2016; Bozduman, Erkan, 2019; Marković, Krstić, Rađenović, 2019; Mrdalj, Ostojić, Vaško, 2022)

$$RCA2 = \frac{X_j - M_j}{X_j + M_j},$$

при чему је:

RCA_2 – индекс нето извоза (модификовани индекс откривених компаративних предности),

X_j - вредност извоза одсека пољопривредно-прехранбеног сектора j , а

M_j - вредност увоза одсека пољопривредно-прехранбеног сектора j .

Ради се о још једној модификацији индекса откривених компаративних предности. Индекс нето извоза или индекс нето трговине јесте једноставни показатељ који укључује како токове извоза, тако и токове увоза. Зато представља свеобухватнији показатељ у односу на оригинални индекс отворених компаративних предности (Božić, Nikolić, 2019). На тај начин, може се доћи до корисних закључака о конкурентности на нивоу привреде, сектора, одсека, робних група или производа. Вредности овог показатеља крећу се у распону од -1 до +1. Негативне вредности сведоче о компаративним недостацима на иностраном тржишту, док позитивне вредности говоре да земља, односно у овом случају одсек, остварује компаративне предности у извозу на међународном или делу глобалног тржишта. Укратко, овај показатељ говори о томе да ли је конкретан одсек нето извозник или нето увозник. Углавном се користи за поређење нивоа екстерне конкурентности разних сегмената привреде током времена. Табела 22 открива индексе нето извоза анализираног сектора. Чврсте биљне масти и уља бележе

доминантну позицију са индексом од 0,72 у 2019. години и индексом од 0,56 у 2023. години.

Табела 22 – Индекс нето извоза за одсеке пољопривредно-прехрамбеног сектора Републике Србије (RCA₂)

Одсек пољопривредно-прехрамбеног сектора	Индекс нето извоза (RCA ₂)	
	2019	2023
00 Живе животиње, осим животиња из одсека 03	0,27	0,34
01 Месо и прераде од меса	-0,21	-0,49
02 Млечни производи и јаја	0,07	-0,08
03 Рибе, љускари, мекушци и прерађевине од њих	-0,71	-0,81
04 Житарице и производи на бази житарица	0,72	0,44
05 Поврће и воће	0,33	0,22
06 Шећер, производи од шећера и мед	0,24	-0,07
07 Кафа, чај, какао, зачини и производи од њих	-0,36	-0,32
08 Сточна храна (осим жита у зрну)	0,43	0,45
09 Разни производи за исхрану и прерађевине	0,00	0,03
11 Пића	0,37	0,44
12 Дуван и производи од дувана	0,10	0,31
21 Коже и крзно, сирови	-0,15	-0,36
22 Уљано семе и уљани плодови	0,55	0,13
29 Животињске и биљне сирове материје	0,03	-0,16
41 Животињска уља и масти	-0,55	-0,73
42 Чврсте биљне масти и уља, сирове, рафинисане	0,72	0,56
43 Прерађена животињска и биљна уља и масти	0,23	0,22
Укупан пољопривредно-прехрамбени сектор	0,27	0,16

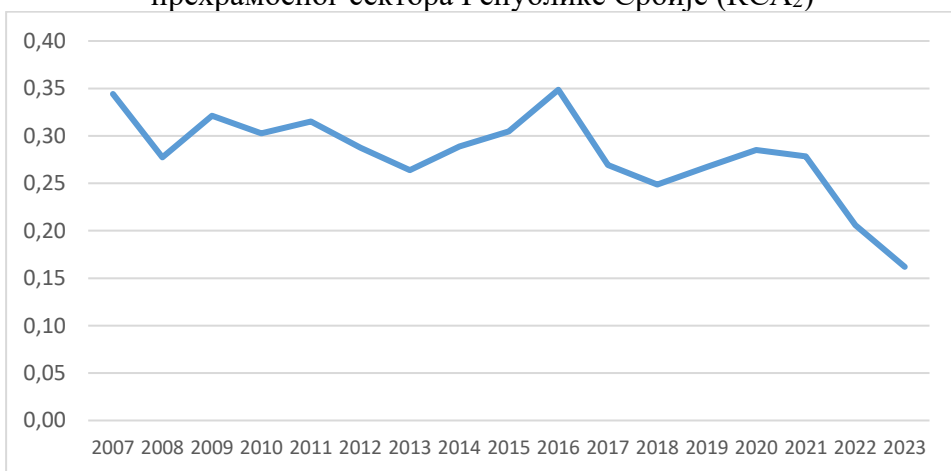
Извор: Рачунање аутора на основу података Републичког завода за статистику Србије, 2024.

Сточна храна, Пића и Житарице остварују скоро приближну вредност индекса од око 0,45. Одсек Сточна храна и Пића незнатно је побољшао своју позицију имајући у виду благо повећање вредности индекса нето извоза у 2023. години. Веома лоше резултате у оба периода остваривали су одсеци Рибе, љускари, мекушци и

прерађевине од њих и Животињска уља и масти. Уљано семење и уљани плодови и Месо и прераде од меса знатно су погоршали своју извозну конкурентност у односу на базну годину.

Следећи графикон 12 приказује кретање вредности индекса нето извоза анализираног сектора. Приметан је тренд смањења вредности овог индекса, што означава постепено смањење конкурентности извоза целог сектора. У последњој години анализе вредност показатеља нето извоза била је само 0,16.

Графикон 12 – Кретање индекса нето извоза пољопривредно-прехрамбеног сектора Републике Србије (RCA₂)

Извор: Рачунање и приказ аутора на основу података Републичког завода за статистику Србије, 2024.

Табела 23 показује вредности анализираног индекса пољопривредно-прехрамбених одсека Републике Србије на извозним тржиштима Европске Уније и групације чланица ЦЕФТА споразума. И у једном и у другом периоду доста повољнија ситуација у погледу извозне конкурентности јесте на тржишту ЦЕФТА. На овом тржишту одсек Живе животиње бележи максималну вредност индекса нето извоза, док исти одсек на тржишту Европске Уније има убедљиво најнижу вредност (-0,99). На тржишту ЦЕФТА чланица одличне резултате остварују и Прерађена животињска биљна уља и масти, затим, Сточна храна, као и Уљано семење и уљани плодови и одсек који обухвата разне производе за исхрану и прерађевине. Са вредношћу индекса нето извоза од 0,66, одсек Чврсте биљне масти и уља имају највишу извозну конкурентност у земљама Европске Уније

као економске интеграције. У 2023. години на тржишту ЦЕФТА конкурентност извоза остварују чак 15 одсека, док на тржишту Европске Уније само 7 одсека.

Табела 23 – Индекси нето извоза за одсеке пољопривредно-прехрамбеног сектора Републике Србије (RCA₂)

Одсек пољопривредно-прехрамбеног сектора	RCA ₂ 2019		RCA ₂ 2023	
	ЕУ	ЦЕФТА	ЕУ	ЦЕФТА
00 Живе животиње, осим животиња из одсека 03	-0,99	0,97	-0,99	1,00
01 Месо и прераде од меса	-0,72	0,50	-0,78	0,30
02 Млечни производи и јаја	-0,39	0,36	-0,44	0,65
03 Рибе, љускари, мекушци и прерађевине од њих	-0,59	-0,03	-0,75	-0,38
04 Житарице и производи на бази житарица	0,68	0,86	0,29	0,80
05 Поврће и воће	0,42	0,12	0,32	0,14
06 Шећер, производи од шећера и мед	0,23	0,81	-0,17	0,72
07 Кафа, чај, какао, зачини и производи од њих	-0,59	0,80	-0,37	0,78
08 Сточна храна (осим жита у зрну)	0,13	0,87	0,16	0,92
09 Разни производи за исхрану и прерађевине	-0,41	0,93	-0,32	0,90
11 Пића	0,03	0,68	0,07	0,76
12 Дуван и производи од дувана	-0,31	0,72	-0,56	0,81
21 Коже и крзно, сирови	-0,32	0,48	-0,39	-0,39
22 Уљано семе и уљани плодови	0,54	0,92	0,06	0,92
29 Животињске и биљне сирове материје	-0,20	0,70	-0,36	0,48
41 Животињска уља и масти	-0,63	0,80	-0,73	-0,43
42 Чврсте биљне масти и уља, сирове, рафинисане	0,68	1,00	0,66	0,79
43 Прерађена животињска и биљна уља и масти	0,22	0,97	0,25	0,95
Укупан пољопривредно-прехрамбени сектор	0,14	0,68	-0,04	0,67

Извор: Рачунање аутора на основу података Републичког завода за статистику Србије, 2024.

2.4 Анализа јединичних вредности извоза и увоза

Конкурентност извоза, као и сам феномен макроекономске конкурентности, може се посматрати кроз различите перспективе. Један од видова посматрања укључује поређење јединичних вредности извоза и увоза сектора, одсека, робне групе, са количинама извоза и увоза истог сектора, одсека, робне групе. За разлику од индекса нето извоза и индекса отворених компаративних предности, ова анализа је релативно нова и тек скоро почиње да буди пажњу многих теоретичара и практичара који се баве економијом пољопривреде и међународном економијом. Самим тим, ова перспектива сагледавања извозне конкурентности јесте драгоцене и значајна у научној и академској литератури.

Извозна конкурентност пољопривредно-прехрамбеног сектора на нивоу одсека оцењује се упоређивањем јединичних вредности извоза и увоза са обимом односно, количинама извоза и увоза одсека овог сектора. Анализа ће користити податке из релевантне домаће базе података и то за 2019. и 2023. годину. Аутор је на овај начин желео да укључи нове моменте везане за стање извозне конкурентности. Поставља се питање зашто нису обухваћене и остале године између (2020, 2021. и 2022. година)? Овај период обележен је многим специфичним факторима који могу искривити добијене резултате и условити погрешно тумачење истих. Ради се о утицају кризе условљене пандемијом, снажних поремећаја у ланцима снабдевања услед исте, руско-украјинског рата, улоге државе у пољопривреди којима је ограничаван извоз тј. слободна трговина. Резултати ће, самим тим, показати конкурентност извоза одсека пољопривредно-прехрамбеног сектора Србије непосредно пре и након ових поремећаја на светском и домаћем тржишту.

Разматрање односа између цене и квалитета представља срж анализе конкурентности извоза имајући у виду предметни аспект посматрања (Aiginger, 1997). Крајњи циљ је утврђивање категорије конкурентности коју остварују извозни одсеци, а на основу трговинских релација у домену пољопривредно-прехрамбених производа између Републике Србије са једне стране, и глобалног тржишта, са друге стране. Како су тржишта Европске Уније и ЦЕФТА доминантна, посебан осврт ће се ставити на тип конкурентности у трговини са овим економским интеграцијама.

Анализа количина и јединичних вредности извоза и увоза темељи се, заправо, на увозно-извозним ценама и билансу спољне трговине (Juhász, Wagner, 2013). На основу количника вредности извоза одсека и количине извоза истог, израчунавају се јединичне вредности извоза. Аналогно томе, јединичне вредности увоза представљају количник вредности увоза и количине (физичког обима) увоза посматраног одсека.

Тип и врста конкурентности коју остварује одређени одсек најлакше се утврђује на основу следећих релација (Marković, 2019; Marković, Krstić, Rađenović, 2019; Mrdalj, Ostojić, Vaško, 2022, Dimitrijević, Ristić, Despotović, 2023; Nikolić, Božić, Božić, 2023; Marković, Simonović, 2025):

1. За одсек који остварује конкурентност квалитетом важи следећа релација: $P_{xij} > P_{mij}$ и $Q_{xij} > Q_{mij}$,

2. Код одсека који реализује ценовну конкурентност на иностраном тржишту важи: $P_{xij} < P_{mij}$ и $Q_{xij} > Q_{mij}$,

3. Ценовну неконкурентност имају они одсеци код којих је: $P_{xij} > P_{mij}$ и $Q_{xij} < Q_{mij}$,

4. Неконкурентност квалитетом присутна је код одсека који испуњавају услове следеће релације: $P_{xij} < P_{mij}$ и $Q_{xij} < Q_{mij}$,

при чему је:

P_{xij} – вредност извоза одсека,

P_{mij} – вредност увоза одсека,

Q_{xij} – количина извоза одсека,

Q_{mij} – количина увоза одсека.

Прва и друга група реализују конкурентност на иностраном тржишту, док последње две не остварују екстерну конкурентност.

Одсеци из прве групе остварују конкурентност квалитетом или неценовну конкурентност. Производи у оквиру овог одсека генерално имају виши квалитет што омогућује да, и поред више цене од увозних супститута (еквивалената), остваре виши извоз од увоза посматрано у количинама. Квалитетни производи постижу вишу тржишну вредност јер су потрошачи спремни да за њих плате и вишу цену (Huang, Gale, 2009; Dimitrijević, Ristić, Despotović, 2023). И у наредном периоду наставиће се тренд промене свести потрошача о конзумацији квалитетнијих и нутритивно бољих производа.

Одсеци који припадају другој групи реализују ценовну конкурентност на међународном тржишту. Ту спадају производи који у просеку имају ниже цене, што омогућава да на нивоу одсека остваре виши обим извоза од увоза.

Карактеристика одсека треће групе јесте то да остварују ценовну неконкурентност. Ова категорија има више јединичне вредности извоза од јединичних вредности увоза, а како су још количине извоза ниже од количина увоза, то имплицира да производи нису ценовно конкурентни на светском или конкретном (посматраном) тржишту.

Обележје четврте врсте конкурентности јесте да одсеци и поред нижих извозних цена не успевају да обезбеде виши обим извоза од увоза. Заправо, због неадекватности квалитета, овај сегмент не може да обезбеди позитиван количински нето извоз иако су јединичне вредности извоза ниже од јединичних вредности увоза еквивалентних производа из одсека.

Табела 24 у наставку говори о јединичним вредностима извоза и увоза пољопривредно-прехранбених одсека. Јединичне цене извоза, у 2023. години, крећу се од 0,38 (долара по килограму) коју остварују житарице, до 10,21 коју остварују рибе, односно производи из одсека 03. Дуван и производи од дувана такође остварују веома високу јединичну цену извоза (9,95). Са увозне стране, највишу јединичну вредност 2023. години бележе Дуван, Живе животиње и производи из одсека 07 чији је главни репрезент кафа. Најнижа јединична вредност увоза приметна је код уљаног семена и плодова. Скоро сви одсеци су забележили раст јединичних цена у односу на 2019. годину, што значи да је дошло до раста цена хране на међународном тржишту. Остатак поређења јединичних вредности у односу на друге одсеке и базну годину може се вршити на основу табеле испод.

Табела 24 – Јединичне вредности извоза и увоза пољопривредно-прехрамбених одсека Републике Србије за 2019. и 2023. годину

Одсек пољопривредно-прехрамбеног сектора	Јединичне вредности извоза (УСД по килограму)		Јединичне вредности увоза (УСД по килограму)	
	2019	2023	2019	2023
00 Живе животиње, осим животиња из одсека 03	2,2141	3,0173	3,1453	5,0834
01 Месо и прераде од меса	2,8860	4,0889	2,7053	3,6929
02 Млечни производи и јаја	1,1912	2,3470	1,3749	2,9468
03 Рибе, љускари, мекушци и прерађевине од њих	8,3509	10,2151	2,9380	3,8654
04 Житарице и производи на бази житарица	0,2199	0,3829	1,5433	2,4520
05 Поврће и воће	1,0548	1,8584	0,8750	1,2368
06 Шећер, производи од шећера и мед	0,5190	0,9358	0,6820	1,3124
07 Кафа, чај, какао, зачини и производи од њих	3,7133	5,0102	3,1270	4,7280
08 Сточна храна (осим жита у зрну)	0,4126	0,7333	0,7680	1,2040
09 Разни производи за исхрану и прерађевине	1,8612	2,9406	2,4855	3,3753
11 Пића	0,4661	0,6923	0,7576	1,0522
12 Дуван и производи од дувана	7,2821	9,9460	6,4941	7,6311
21 Коже и крзно, сирови	1,1637	1,2253	0,8229	1,3013
22 Уљано семе и уљани плодови	0,4262	0,6299	1,4075	0,8856
29 Животињске и биљне сирове материје	2,1994	2,0522	2,1601	2,6968
41 Животињска уља и масти	0,6327	0,8532	1,0828	1,7231
42 Чврсте биљне масти и уља, сирове, рафинисане	0,7416	1,1079	0,9296	1,7212
43 Прерађена животињска и биљна уља и масти	0,8267	1,2053	0,9027	1,4580

Извор: Рачунање аутора на основу података Републичког завода за статистику Србије, 2024.

Наредном табелом 25 аутор жели да прикаже односе размене пољопривредно-прехрамбених одсека који ће се посматрати као количник јединичних вредности извоза и јединичних вредности увоза.

У неким студијама (Brkić, Velić, 2021; Nikolić, Božić, Božić, 2023) овај индикатор се назива релативна јединична вредност.

Табела 25 – Односи размене одсека пољопривредно-прехрамбеног сектора Републике Србије за 2019. и 2023. годину

Одсек пољопривредно-прехрамбеног сектора	Односи размене (релативна јединична вредност)		Вредност нето извоза	
	2019	2023	2019	2023
00 Живе животиње, осим животиња из одсека 03	0,7039	0,5936	17.564,6	26.474
01 Месо и прераде од меса	1,0668	1,1072	-57.105,9	-207.818,4
02 Млечни производи и јаја	0,8664	0,7965	19.834,8	-34.536,7
03 Рибе, љускари, мекушци и прерађевине од њих	2,8424	2,6427	-86.844,3	-132.309,2
04 Житарице и производи на бази житарица	0,1425	0,1562	691.322,4	500.702
05 Поврће и воће	1,2055	1,5026	421.437,7	402.502,3
06 Шећер, производи од шећера и мед	0,7610	0,7131	28.658,2	-13.413,9
07 Кафа, чај, какао, зачини и производи од њих	1,1875	1,0597	-126.790	-200.660,7
08 Сточна храна (осим жита у зрну)	0,5372	0,6090	128.348,8	267.050,7
09 Разни производи за исхрану и прерађевине	0,7488	0,8712	1.405,6	22.638,5
11 Пића	0,6151	0,6580	139.870,6	311.848,8
12 Дуван и производи од дувана	1,1213	1,3033	60.528,4	283.357
21 Коже и крзно, сирови	1,4142	0,9416	-4.450,7	-13.565,9
22 Уљано семе и уљани плодови	0,3028	0,7113	117.264,1	33.373,9
29 Животињске и биљне сирове материје	1,0182	0,7610	2.999,3	-24.108,7
41 Животињска уља и масти	0,5843	0,4952	-6.801,7	-27.777,7
42 Чврсте биљне масти и уља, сирове, рафинисане	0,7978	0,6437	179.012,1	200.466,6
43 Прерађена животињска и биљна уља и масти	0,9159	0,8267	1.930	3.102,5

Извор: Рачунање аутора на основу података Републичког завода за статистику Србије, 2024.

Најповољнији односи размене бележе се код одсека Рибе, док су најнеповољнији односи размене Републике Србије код одсека Житарице. Житарице представљају један од најбитнијих извозних потенцијала у домену пољопривредно-прехрамбеног сектора имајући у виду нето извоз од чак пола милијарде америчких долара према подацима за 2023. годину. Претежан извоз сировина утиче на ниску јединичну вредност извоза житарица, тако да унапређење прераде овог одсека мора бити окосница развоја целог сектора, али и укупног извоза. Одсек Поврће и воће остварује веома добре резултате, имајући у виду величину нето извоза (преко 400 милиона америчких долара за 2023. годину) и истовремено, веома повољне односе размене. У будућности, одсек Рибе би могао бити шанса за неопходну структурну трансформацију пољопривредно-прехрамбеног извоза Републике Србије јер су односи размене на завидном нивоу. Међутим, код овог одсека присутан је осетан пораст нето увоза у 2023. години, а у односу на 2019. годину. И одсек који окупља дуван и дуванске производе представља добар извозни адут услед релативно високог односа између јединичних вредности извоза и увоза, као и бурног раста нето извоза. Позитивне односе размене има и одсек Месо и прераде од меса, што може бити извозна и развојна шанса. Поново се мора истаћи да без сточарске производње и извоза није могуће постићи ниво развијености пољопривреде какву имају земље Европске Уније. Проблеми у производњи сточарских производа су се одразили и на пад вредности нето извоза меса, што креатори економске политике у области аграра морају имати у виду приликом одређивања будућих стратешких праваца у циљу промене структуре, раста извоза и унапређења самог пољопривредно-прехрамбеног сектора.

Табела 26 показује типове конкурентности/неконкурентности на нивоу одсека пољопривредно-прехрамбених производа, а на основу претходно дефинисане и приказане методологије. У 2023. години у односу на 2019. годину нису се десиле скоро никакве промене у погледу промене типа/фактора конкурентности. Дошло је до промена само код одсека 21 и 29 који ионако заузимају минорно учешће у извозу посматраног сектора:

- одсек који обухвата Коже и крзна је из категорије ценовне конкурентности прешао у категорију неценовне неконкурентности,
- одсек који сачињавају Животињске и биљне сирове материје је такође погоршао своју конкурентност јер је из категорије

неценовне конкурентности спао, такође као и претходни, у категорију неценовне неконкурентности.

Табела 26 – Фактори конкурентности одсека пољопривредно-прехрамбеног сектора

Одсек пољопривредно-прехрамбеног сектора	Фактори (не)конкурентности	
	2019	2023
00 Живе животиње, осим животиња из одсека 03	Ценовна конкурентност	Ценовна конкурентност
01 Месо и прераде од меса	Ценовна неконкурентност	Ценовна неконкурентност
02 Млечни производи и јаја	Ценовна конкурентност	Ценовна конкурентност
03 Рибе, љускари, мекушци и прерађевине од њих	Ценовна неконкурентност	Ценовна неконкурентност
04 Житарице и производи на бази житарица	Ценовна конкурентност	Ценовна конкурентност
05 Поврће и воће	Конкурентност квалитетом	Конкурентност квалитетом
06 Шећер, производи од шећера и мед	Ценовна конкурентност	Ценовна конкурентност
07 Кафа, чај, какао, зачини и производи од њих	Ценовна неконкурентност	Ценовна неконкурентност
08 Сточна храна (осим жита у зрну)	Ценовна конкурентност	Ценовна конкурентност
09 Разни производи за исхрану и прерађевине	Ценовна конкурентност	Ценовна конкурентност
11 Пића	Ценовна конкурентност	Ценовна конкурентност
12 Дуван и производи од дувана	Конкурентност квалитетом	Конкурентност квалитетом
21 Коже и крзно, сирови	Ценовна неконкурентност	Неконкурентност квалитетом
22 Уљано семе и уљани плодови	Ценовна конкурентност	Ценовна конкурентност
29 Животињске и биљне сирове материје	Конкурентност квалитетом	Неконкурентност квалитетом
41 Животињска уља и масти	Неконкурентност квалитетом	Неконкурентност квалитетом
42 Чврсте биљне масти и уља, сирове, рафинисане	Ценовна конкурентност	Ценовна конкурентност
43 Прерађена животињска и биљна уља и масти	Ценовна конкурентност	Ценовна конкурентност

Извор: Рачунање аутора на основу података Републичког завода за статистику Србије, 2024.

Табела 27 је израђена са циљем да пружи свеобухватан увид у ознаке, број и учешће одсека пољопривредно-прехрамбеног сектора на основу њиховог груписања у конкретне категорије извозне конкурентности. Подаци су приказани за 2019. и 2023. годину сходно циљу и природи анализе. Чак 10 одсека остварује ценовну конкурентност на иностраном тржишту. То је близу 60% укупног секторског извоза, тако да се може рећи да, у глобалу, овај сектор остварује конкурентност извоза највише услед ниских цена.

Табела 27 – Карактеристике и статистика одсека пољопривредно-прехрамбеног сектора Републике Србије према категоријама конкурентности извоза за посматране периоде

Груписање одсека у зависности од типа конкурентности		2019	2023
Одсеци конкурентност квалитетом –	Број одсека	3	2
	Код одсека	05, 12, 29	05, 12
	Учешће у извозу укупног пољопривредно-прехрамбеног сектора	34,22%	34,09%
Одсеци ценовном конкурентношћу са	Број одсека	10	10
	Код одсека	00, 02, 04, 06, 08, 09, 11, 22, 42, 43	00, 02, 04, 06, 08, 09, 11, 22, 42, 43
	Учешће у извозу укупног пољопривредно-прехрамбеног сектора	58,78%	57,54%
Одсеци ценовном неконкурентношћу са	Број одсека	4	3
	Код одсека	01, 03, 07, 21	01, 03, 07
	Учешће у извозу укупног пољопривредно-прехрамбеног сектора	6,92%	6,77%
Одсеци неконкурентност квалитетом –	Број одсека	1	3
	Код одсека	41	21, 29, 41
	Учешће у извозу укупног пољопривредно-прехрамбеног сектора	0,08%	1,60%

Извор: Рачунање аутора на основу података Републичког завода за статистику Србије, 2024.

Следећа категорија према заступљености у извозу пољопривредно-прехрамбеног сектора јесу одсеци који остварују

конкурентност квалитетом. У 2023. години ради се о два одсека (Поврће и воће и Дуван и производи од дувана), и они чине чак 34% укупног извоза посматраног сектора. Исти конкуришу неценовним димензијама конкурентности што може бити значајно у циљу поспешивања извоза у развијене земље које преферирају квалитет производа. Учешће оних одсека који не остварују конкурентност извоза јесте свега 8%. Међутим, циљ креатора политика требало би да буде и њихово превођење у категорије које остварују ценовну или неценовну конкурентност на светском тржишту.

Циљ табеле 28 која следи јесте да прикаже упоредни преглед јединичних вредности извоза одсека за најважније извозне дестинације, као што су Европска Унија и ЦЕФТА тржиште. На основу географског распореда извоза, могу се констатовати следеће чињенице:

- раст јединичних вредности извоза највећег одсека пољопривредно-прехранбеног сектора према вредности извоза (Поврће и воће), и то посебно на европском тржишту,
- више јединичне вредности извоза Дувана и производа од дувана на тржишту ЦЕФТА (у односу на земље Европске Уније), као одсека са најбољом структуром имајући у виду јединичне вредности извоза,
- знатно више јединичне вредности извоза одсека Рибе на тржишту Европске Уније у односу на ЦЕФТА тржиште, као одсека са најповољнијим односима размене,
- више јединичне вредности извоза одсека Кафа, чај, какао, зачини и производи од њих на тржишту ЦЕФТА, као одсека са солидним односима размене,
- више јединичне вредности извоза Житарица на тржишту ЦЕФТА, али и знатно виши раст јединичних вредности извоза (у односу на референтну годину) на тржишту Европске Уније, као одсека пољопривредно-прехранбеног сектора са највишом вредношћу нето извоза за 2023. годину. Ради се о традиционалном извозном сектору који углавном сачињавају сировине чија је цена ниска и расте спорије, тако да је ова промена значајна за Републику Србију и за сам сектор. Трговинске релације са овим тржиштима могу допринети даљој специјализацији одсека за производњу производа од житарица који ће имати виши степен (ниво) обраде.

Табела 28 – Јединичне вредности извозних одсека пољопривредно-прехрамбеног сектора на тржишту Европске Уније и тржишту ЦЕФТА

Одсек пољопривредно-прехрамбеног сектора	Јединичне вредности извоза 2019		Јединичне вредности извоза 2023	
	ЕУ	ЦЕФТА	ЕУ	ЦЕФТА
00 Живе животиње, осим животиња из одсека 03	10,8971	2,1499	3,8527	3,0053
01 Месо и прераде од меса	3,3667	2,9431	5,1311	4,0331
02 Млечни производи и јаја	2,1586	0,7462	2,6506	1,7990
03 Рибе, љускари, мекушци и прерађевине од њих	15,1401	4,3982	16,6355	6,1377
04 Житарице и производи на бази житарица	0,1900	0,3066	0,3451	0,4094
05 Поврће и воће	1,2011	0,7589	2,1364	1,1181
06 Шећер, производи од шећера и мед	0,4521	0,6837	0,8582	0,9662
07 Кафа, чај, какао, зачини и производи од њих	3,6323	3,6450	4,7717	5,0003
08 Сточна храна (осим жита у зрну)	0,4681	0,2620	0,6855	0,3867
09 Разни производи за исхрану и прерађевине	1,4824	2,0049	2,3091	3,4578
11 Пића	0,5054	0,4097	0,7898	0,5735
12 Дуван и производи од дувана	5,3144	9,5692	6,7462	11,9682
21 Коже и крзно, сирови	1,1428	1,3284	1,2431	1,2659
22 Уљано семе и уљани плодови	0,4539	0,3342	0,6131	0,5068
29 Животињске и биљне сирове материје	2,7616	0,8187	2,6281	0,6803
41 Животињска уља и масти	0,4775	2,3476	0,7508	6,4286
42 Чврсте биљне масти и уља, сирове, рафинисане	0,7240	0,7691	1,0797	1,2822
43 Прерађена животињска и биљна уља и масти	0,7060	1,3344	1,0638	2,4012

Извор: Рачунање аутора на основу података Републичког завода за статистику Србије, 2024.

Табела 29 приказује груписање одсека пољопривредно-прехрамбеног сектора сходно врсти конкурентности који остварују на

појединачним тржиштима, каква су Европска Унија и тржиште чланица ЦЕФТА.

Табела 29 – Карактеристике и статистика одсека пољопривредно-прехранбеног сектора Републике Србије према категоријама конкурентности извоза за посматрана тржишта у 2023. години

Груписање одсека у зависности од типа конкурентности		Европска Унија	ЦЕФТА
Одсеци конкурентност квалитетом –	Број одсека	1	7
	Код одсека	05	00, 02, 05, 07, 09, 29, 43
	Учешће у извозу пољопривредно-прехранбеног сектора на анализираном тржишту	29,41%	34,06%
Одсеци са ценовном конкурентношћу	Број одсека	7	8
	Код одсека	04, 06, 08, 11, 22, 42, 43	01, 04, 06, 08, 11, 12, 22, 42
	Учешће у извозу пољопривредно-прехранбеног сектора на анализираном тржишту	49,85%	65,42%
Одсеци са ценовном неконкурентношћу	Број одсека	4	2
	Код одсека	01, 03, 12, 21	03, 41
	Учешће у извозу пољопривредно-прехранбеног сектора на анализираном тржишту	5,03%	0,42%
Одсеци неконкурентност квалитетом –	Број одсека	6	1
	Код одсека	00, 02, 07, 09, 29, 41	21
	Учешће у извозу пољопривредно-прехранбеног сектора на анализираном тржишту	15,71%	0,09%

Извор: Рачунање аутора на основу података Републичког завода за статистику Србије, 2024.

Ситуација је много боља на тржишту ЦЕФТА јер чак 15 одсека остварује конкурентност извоза на овом тржишту, што је скоро читав пољопривредно-прехранбени извоз. На тржишту Европске Уније

доминантан тип конкурентности јесте ценовна конкурентност. Поврће и воће једини остварују конкурентност квалитетом на тржишту ове економске интеграције. Ради се о битном одсеку, јер учествује у извозу пољопривреде и прехранбене индустрије Европске Уније са близу 30%. На тржишту Европске Уније постоји чак шест одсека који показују неконкурентност квалитетом и који заузимају учешће у пољопривредно-прехранбеном извозу ове групације земаља од 15,71%.

Требало би напоменути и одређена ограничења анализе у овом смислу. Заправо, раст јединичних вредности извоза одсека значи или пораст цена на нивоу извозног одсека или пораст извоза скупљих производа који сачињавају тај одсек (Deaton, 1988; McKelvey, 2011), што имплицира да се јединичне вредности не могу у потпуности користити у истраживањима као замена (енгл. *proxy*) за цену. Осим тога, јединичне вредности могу бити одраз квалитета (неквалитета) производа само уколико су (Fischer, 2010):

- јединичне вредности извоза више од јединичних вредности увоза, а обим извоза виши од обима увоза, или
- јединичне вредности извоза ниже од јединичних вредности увоза, а обим (количина) извоза нижа од обима увоза.

У тим случајевима постоји деловање неценовних фактора конкурентности који конкретни одсек остварује на међународном плану. Уколико је ситуација супротна, јединичне вредности могу рефлектовати високе производне трошкове.

У претходном разматрању истакнуто је да су јединичне вредности извоза и увоза мера квалитета (Dimitrijević, Ristić, Despotović, 2023). Међутим, јединичне вредности спољне трговине пољопривредно-прехранбених одсека могу да означе и степен продуктивности, као и конкурентности (Aiginger, 1997).

3. ПРЕДЛОЗИ ЗА УНАПРЕЂЕЊЕ ИЗВОЗА, КОНКУРЕНТНОСТИ И ПРОИЗВОДНО-ИЗВОЗНЕ СТРУКТУРЕ ПОЉОПРИВРЕДНО-ПРЕХРАМБЕНИХ ПРОИЗВОДА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Сектор пољопривреде и прехранбене индустрије јесте од важности за остварење прехранбене сигурности нације. Поред тога, многе земље овај сектор виде као шансу за остварење економских ефеката, посебно због перманентног раста цена хране на глобалном тржишту. Економске користи се у првом реду рефлектују на платни биланс. Одрживи развој овог сектора јесте неопходан због обезбеђења хране као примарне потребе свих, али и развоја целокупних подручја јер може да апсорбује знатан број људи поготово у руралним подручјима. Имајући у виду мултифункционалност пољопривреде, она јесте значајан потенцијал за остварење укупне економске и социјалне стабилности земље. Стога, изводи се закључак о томе да пољопривреда има битну улогу у друштвено-економском развоју земаља.

Пољопривредно-прехранбени сектор је несумњиво један од главних који доприноси редукацији дефицита платног и трговинског биланса Републике Србије. Извозни потенцијали на нивоу одсека најбоље се могу утврдити анализом конкурентности истих. Осим тога, на путу ка Европској Унији од изузетног значаја је јачање конкурентности овог сектора имајући у виду висок степен аграрног протекционизма Европске Уније, као и висока издвајања која ова интеграција опредељује појединачним земљама у функцији јачања конкурентности аграра. Монографија има за циљ да идентификује извозне адуте и предложи модификацију аграрне политике у циљу потребне специјализације у аграрној спољној трговини, као и структурних промена најпре у производњи, а затим и у извозу пољопривредно-прехранбеног сектора. Све то може, у крајњој инстанци, допринети унапређењу националне конкурентности.

Раст извоза је неопходан за одрживе стопе привредног раста Републике Србије. Уз то, има утицаја на остварење и спољне и унутрашње економске равнотеже на макро нивоу. Спољна трговина пољопривредно-прехранбеним производима јесте један од битних фактора уравнотежења платног биланса Србије (Marković, Veselinović, 2015). Висок нето девизни ефекат, као и висок нето извоз поткрепљују ту чињеницу. Уколико би се повећала продуктивност пољопривреде и

радило на укрупњавању поседа и удруживању малих произвођача, резултати би били још бољи јер још увек постоји огроман простор за повећање производње услед неискоришћених потенцијала, што би позитивно деловало на платнобилансну стабилизацију. Ефикасност производње, конкурентност произвођача и адекватност мера аграрне политике највише утичу на могућност повећања пољопривредно-прехранбеног извоза. Постоји доста фактора који опредељују ниво извоза:

- ниво домаће понуде,
- ниво домаће тражње,
- инострана тражња за домаћим извозом,
- квалитет производа,
- стандардизација производа,
- мере аграрне политике,
- конкуренција на домаћем и светском тржишту итд.

Сагледавање извозне конкурентности пољопривредно-прехранбеног сектора јесте веома значајно јер је исти водећи у смањењу дефицита трговинског биланса Републике Србије, што потом смањује екстерну неравнотежу. Иако се ради о производима који имају нижу додату вредност и ниже јединичне цене у односу на производе из других сектора привреде, ради се о сектору који је у претходном периоду криза (пандемија, поремећаји у ланцима снабдевања, руско-украјински конфликт) био битан за обезбеђење прехранбене сигурности земље, али и као својеврсни економски стабилизатор. Повећани извоз овог сектора значајно је смањио негативне последице кризних дешавања на привредни раст земље. Постоје многе студије које говоре у прилог томе да је глобална пољопривредна трговина остала релативно стабилна у односу на друге непољопривредне делатности (Kerr, 2021; Yeung, Kerr, 2021; Metieh, 2024). Пољопривредно-прехранбени сектор је свакако важан за српску привреду у контексту економске и социјалне стабилности (Matkovski et al., 2022). Због тога је предмет истраживања многих научника, поготово са становишта повећања конкурентности, што би требало да буде императив националне аграрне политике Србије. Пораст извоза, унапређење структуре извоза и пораст јединичних вредности извоза јесу кључ за повећање конкурентности пољопривреде и прехранбене индустрије.

Структура вредности пољопривредне производње Републике Србије је таква да доминира биљна производња. Циљ је да у средњем

року вредност сточарске производње надмаши вредност биљне производње. За то је неопходно повећање инвестиција и технолошке опремљености у сточарству. Са друге стране, апсолутна вредност биљне производње мора и даље да расте. Виша заступљеност висококвалитетних и високоприносних сорти у оквиру биљне производње даће већи допринос расту извоза целокупног сектора.

Извозна конкурентност обично је условљена компаративним предностима, техничко-технолошким развојем земље, квалитетом радне снаге, продуктивношћу рада. Ниво конкурентности извоза зависи од многих других фактора међу којима се истичу: трошкови производње, инострана тражња, квалитет производа, ниво државних субвенција, преференције потрошача, геополитичка дешавања, царинске и нецаринске баријере. Због постојања неценовних фактора конкурентности, овај феномен је веома тешко мерити. Постоји више приступа у утврђивању степена извозне конкурентности. Анализа конкурентности пољопривредно-прехранбеног сектора у монографији вршена је на основу: кретања извоза, увоза и нето извоза, коефицијента извоза, апсолутне и релативне покривености увоза извозом, модификованих индекса откривених компаративних предности, као и на основу анализе јединичних вредности извоза и увоза и сагледавања јединичних релативних вредности (односа размене). На основу анализе јединичних вредности увоза и извоза може се једноставно доћи до сазнања о типу конкурентности који конкретни пољопривредно-прехранбени одсеци остварују на извозном тржишту (Marković, Simonović, 2025).

Истраживање робне и географске структуре извоза пољопривредно-прехранбеног сектора омогућава идентификовање кључних одсека у циљу раста и структурне трансформације извоза. Истраживање је показало да највећи број одсека пољопривредно-прехранбеног сектора бележи ценовну конкурентност. Они чине већину извоза пољопривредно-прехранбеног сектора. Осим тога, истиче се да на тржишту ЦЕФТА постоје добри услови за развој конкурентности квалитетом. Житарице јесу доминантан одсек у пољопривредно-прехранбеном извозу према нето извозу. Он бележи пад свих показатеља извозне конкурентности, али је конкурентност извоза и даље на високом нивоу. Воће и поврће је по заступљености у нето извозу други одсек. И он бележи пад вредности индикатора конкурентности извоза и смањење нето извоза. Међутим, ситуација је нешто повољнија у односу на претходни одсек имајући у виду да

остварује солидне односе размене, као и конкурентност квалитетом. Ради се о одсеку за који је доказано да једини остварује конкурентност квалитетом на европском тржишту. На светском тржишту пољопривредно-прехрамбених производа, Република Србија важи за угледног и високо заступљеног произвођача и извозника воћа и поврћа (Vučkovski, Babić, Paraušić, 2023). За даљу експанзију извоза овог одсека неопходна је адекватна међународна стандардизација производа, тј. усклађеност са бројним стандардима квалитета и исправности и безбедности који важе на територији Европске Уније (Vučkovski, Babić, Paraušić, 2023). Производња воћа веома варира јер је утицај временских прилика на ову грану пољопривреде међу највећима.

Најбољи извозни потенцијали јесу свакако Дуван и производи од дувана, као и Живе животиње. Дуван и производи од дувана имају растуће и високе показатеље извозне конкурентности. Ради се о одсеку који конкурише квалитетом на укупном тржишту, а уз то показује одличне односе размене, те га у будућности аграрна политика мора фаворизовати јер постоје могућности за унапређење извоза. Живе животиње заузимају мало учешће у извозу пољопривреде и прехрамбене индустрије, али зато, и поред ценовне конкурентности, имају растуће показатеље конкурентности извоза, која је на високом нивоу. Од осталих пропульзивних одсека истичу се Сточна храна и Пића. Оба сегмента овог сектора имају растуће и високе индикаторе конкурентности извоза, с тим да би у наредном периоду требало унапредити односе размене и повећати јединичне вредности производа из ова два одсека. И поред пада скоро свих показатеља, одсек Чврсте биљне масти и уља остварује изузетне компаративне предности и врло високе индикаторе конкурентности извоза.

Од одсека са најлошијим перформансама издвајају се Животињска уља и масти, Кожа и крзно и Месо и прераде од меса. Месо и месне прерађевине имају високе јединичне вредности извоза и могу бити кључне са становишта повећања степена финализације пољопривредно-прехрамбеног сектора. Међутим, велики пад овог сектора требало би да утиче на то да креатори аграрне политике посебну пажњу посвете његовом унапређењу. Без развијене сточарске производње, није могуће адекватно развити пољопривреду једне земље.

Резултати истраживања показују да је 2023. године у односу на 2019. годину дошло до значајног раста извоза пољопривредно-прехранбеног сектора (38%). Међутим, и апсолутна и релативна покривеност увоза извозом је пала због вишег увоза истих, као и повољне укупне спољнотрговинске ситуације Републике Србије. У 2023. години, извоз одсека Воће и поврће и Житарице и производи на бази житарица износио је близу две милијарде долара. У односу на 2019. годину Житарице су смањиле свој удео у извозу за шест процентних поена, док је учешће Воћа и поврћа било стабилно. Само четири одсека забележила су пад вредности извоза у односу на 2019. годину, док су највиши скок имали Сточна храна, Пића и Дуван. Слично, наведени одсеци су имали и највиши раст нето извоза у односу на базну годину.

Након кризног периода дошло је до промене структуре извоза и увоза. Структура извоза је побољшана јер је удео одсека који обухватају производе више фазе прераде већи (Пића и Дуван), за разлику од удела одсека који углавном обухвата сировине (Житарице). Житарице остварују најниже јединичне вредности извоза, и поред благог повећања у 2023. години. Са друге стране, јединичне вредности Дувана и производа од дувана јесу веома високе што овај одсек квалификује као извозника производа вишег степена обраде, и што говори о позитивним структурним прилагођавањима извоза пољопривредно-прехранбеног сектора. Овај одсек доживео је снажан раст извоза у односу на 2019. годину (83%). Анализом јединичних вредности извоза и увоза, приметно је да су након главних таласа глобалних поремећаја (COVID-19, рат у Украјини и економске кризе) цене хране порасле на светском тржишту јер је укупно 17 од 18 одсека имало раст јединичних цена и увоза и извоза.

Побољшање квалитета производа јесте једно од добрих солуција за повећање јединичних вредности извоза и побољшање односа извозних и увозних цена у међународној трговини (Dimitrijević, Ristić, Despotović, 2023), посебно када се говори о извозу на тржиштима развијених земаља. Органски производи засновани на строгим еколошким и безбедносним стандардима могу бити добар правац у вези са повећањем квалитета извозних производа (посебно одсек Поврће и воће). Стварање производа виших фаза финализације може такође помоћи у расту извозне конкурентности. За то је неопходно да земља располаже квалитетном и образованом радном снагом, као и технолошком опремљеношћу. Република Србија је

високо специјализована за производњу и извоз житарица за чију производњу постоје изузетне компаративне предности. За даљи раст овог одсека неопходно је смањење трошкова производње, селекција семена у правцу вишег квалитета, веће учешће производа који се добијају на бази житарица. На средњи рок, приоритет имају углавном производи код којих је виша могућност за увећање додате вредности попут дуванских производа, поврћа, воћа, рибе, меса итд. Ради се углавном о производима са вишим јединичним вредностима.

У савременом глобализованом друштву, све земље желе да повећају свој извоз, али и да се накнадно специјализују за извоз тачно одређених производа повећањем своје конкурентности (Bozduman, Erkan, 2019). Пољопривредно-прехранбени сектор јесте окосница повећања извоза и присутног извозног потенцијала (Marković, Krstić, Rađenović, 2019). Неколико фактора који су кључни за унапређење конкурентности пољопривредно-прехранбеног извоза: законодавство и трговинска политика, софистициранији производи са вишом додатом вредношћу и профитабилна и ефикасна производња (Mizik, 2021).

У теорији међународне трговине мора постојати одређени баланс између специјализације извоза и његове диверзификације. Специјализација извоза омогућава да се земља усредсреди на производњу и извоз производа који имају највиши потенцијал за извоз и развој, тј. оних са највишим компаративним предностима. Специјализација зависи од бројних фактора као што су тражња, профитабилност производа, тржишне цене, цене инпута и слично. Међутим, то може са друге стране означити повећању рањивост на екстерне шокове. Диверзификација ће и у овом смислу значити редукцију ризика.

Раст извоза пољопривредно-прехранбених производа може, кроз механизам повратне спреге, утицати на потпуније коришћење капацитета, као и на развој одређених грана пољопривреде и прехранбене индустрије у зависности од карактера светске тражње. То је један од основних циљева не само овог сектора, већ и целе привреде Србије. Зато је неопходан адекватно структуриран извоз. Иако сектор пољопривреде и прехранбене индустрије остварује импресивне резултате са становишта нето извоза, неопходно је рећи да се не сме занемарити улога индустрије и сектора услуга који представљају секторе на којима развијене земље превасходно

заснивају раст и извоз. Такође, уколико се не побољша структура извоза пољопривредно-прехранбеног сектора, производња и извоз сировина у циљу смањења дефицита трговинског биланса могу се исцрпети у релативно кратком року.

Конкурентност пољопривреде не зависи само од стања у пољопривредно-прехранбеном сектору. Ниво развоја националне економије, степен иновативности, позитивни правни прописи, као ниво технолошког развоја у великој мери опредељују будући развој ове делатности. Зато се поред креатора аграрне политике, у функцији јачања конкурентности морају укључити и други актери, тј. носиоци економско-развојних политика у једној земљи. Развој овог сектора све више зависи од макроекономских политика (Wigier, Wielicko, 2014), а највише од аграрне политике.

Аграрну политику чине мере и инструменти који се примењују у циљу развоја пољопривреде и пратећих делатности, међу којима је и прехранбена индустрија. Усмерена је на раст производње и извоза, као главне економске перформансе пољопривреде. Сектор аграра јесте веома подржан од свих земаља јер се ради о делатности на коју утичу многи објективни фактори. То пољопривреду заиста чини ризичном делатношћу. Са друге стране, прехранбена сигурност земље јесте основа за живот и рад становништва. Крајњи циљ мера аграрне политике јесте креирање конкурентног и одрживог пољопривредно-прехранбеног сектора. Пољопривреда се базира на ограниченим средствима због изузетно ниске акумулативне способности. Због неизвесности и ризика, као и ниског коефицијента обрта, субјекти овог сектора нису довољно заступљени као корисници туђих средстава, тј. банкарског капитала. Зато се на нивоу државе формира тзв. аграрни буџет, као део укупног буџета који је намењен пољопривредницима. Он је често у Републици Србији схваћен као подршка егзистенцији пољопривредника. Међутим, он би требало да има развојни карактер, тј. да средства буду усмерена на развој циљане производње. Једна од основних препрека за раст производње и извоза јесте низак степен продуктивности пољопривреде (Marković, 2018б). Такође, присутан је и низак степен страних инвестиција у овом сектору који ограничавају њен развој.

Структурне промене у сектору пољопривредно-прехранбених производа јесу нужне, тако да је императив носилаца аграрне политике управо структурна побољшања у корист сложенијих

производа. То се не може постићи у кратком року и без примене иновација било које врсте (производа, процеса, модела организације итд.). Повећање вредности извоза без унапређења структуре извоза, на дуги рок јесте немогуће. Зато је неопходно стварање, а затим и извоз производа са вишим фазама финализације. То могу бити боље упаковани производи, високо прерађени производи, замрзнути производи, органски производи, производи са бољом и функционалном амбалажом. Ради се о „производима за будућност“ који ће повећати конкурентност овог сектора, али и читаве националне економије на међународном тржишту. Међутим, ниска продуктивност и примена савремених техничко-технолошких решења успоравају предвиђене структурне промене у пољопривредно-прехрамбеном сектору. Иначе, структурне промене у овом сектору јесу спорије услед дугог производног циклуса као једне од претходно дефинисаних карактеристика истог. Закључак је да подршка аграрне, индустријске, али и опште економске политике јесте преко потребна.

Питање структурних побољшања спада у ред сложенијих проблема јер чине темељ развоја сваке привреде. Ради се о макроекономском проблему који има више димензија. Такође, структурна трансформација битна је не само за повећање извоза, већ и за сам развој пољопривреде и прехрамбене индустрије. *Reardon* и *Barrett* (2000) употребљавају термин агроиндустријализација за структурне промене у пољопривредно-прехрамбеном сектору, који поред промена у структури производње подразумева институционалне, технолошке, организационе и промене у тржишној структури. Структурна побољшања у овом сектору најчешће подразумевају валоризацију сировина кроз производњу меса, млека, пића и сл. Ниско учешће сточарске производње у структури вредности пољопривредне производње Републике Србије најбоље говори о неадекватности структуре у пољопривредно-прехрамбеном сектору. Пораст удела сточарства може обезбедити јачање извозне позиције привреде, побољшање економског статуса фармера кроз остваривање веће добити, као и боље искоришћење производних могућности. Без развоја ове гране пољопривреде, Србија може остати и постати произвођач и извозник јефтиних примарних пољопривредних производа.

Под структурним променама у пољопривредно-прехрамбеном сектору подразумева се бржи раст појединих грана или делова у односу друге (Marković, Milanović, Marjanović, 2019). Сточарство је за

разлику од биљне производње капитално интензивнија грана пољопривреде, што јој обезбеђује могућност већег привлачења инвестиција и снажнији развој. Сточарска производња је битна за одрживи развој укупне пољопривредне производње, као и за потпуније и ефикасније коришћење ресурса свих врста (Radović, Furundžić, 1997). Такође, она може деловати као окидач за раст биљне производње, а осим тога ствара и производе са додатом вредношћу, што има мултипликовани ефекат и може бити основ за развој неких услуга (Seré, Steinfeld, Groenewold, 1996). Биљна производња не може бити главни фактор развоја у дужем периоду, јер се она углавном ослања на обрадиво земљиште и води ка стварању јефтинијих производа, као и извозних производа са нижим јединичним вредностима (Marković, Milanović, Marjanović, 2019). Ради се о радно-интензивној делатности која је фокусирана углавном на производњи сировина. Биљна производња не омогућава брз и одрживи раст прихода пољопривредника, приноси су нестабилнији и не може се постићи адекватна диверзификација ризика. Зато су неопходне промене у производној и извозној структури у циљу форсирања капитално интензивнијих одсека. Те промене ће се аутоматски одразити на укупну структурну трансформацију привреде. Другим речима, структурне промене побољшавају структуру извоза овог сектора, али и доводе до повећања конкурентности и структуре извоза целе привреде. Оне не подразумевају смањење биљне производње, него бржи раст сточарске производње у односу на биљну производњу.

Успешна интеграција у пољопривреду Европске Уније захтева радикалну промену структуре и побољшање конкурентности производа пољопривредно-прехранбеног сектора Републике Србије. У Европској Унији однос вредности биљне и сточарске производње је негде на приближно истом нивоу (Zekić, Matkovski, Đokić, 2022). Стање у сточарској производњи јесте често први показатељ развијености/неразвијености пољопривреде у једној земљи. За интензивирање сточарске производње неопходан је релативно дуг временски период. Криза у сточарској производњи огледа се у перманентном смањењу броја стоке у свим деловима Србије, па и у Војводини. Уз структурне промене, неопходан је даљи пораст физичког обима производње у пољопривредно-прехранбеној делатности.

Стратешко опредељење Републике Србије мора да буде даљи рад на повећању учешћа разменљивих добара, као и пољопривредно-

прехранбених производа са вишом додатом вредношћу. На тај начин ће се земља лакше укључити у европско, а у крајњој инстанци, и глобално тржиште. Повећање ефикасности производње, квалитета производа, као и подизање степена обраде јесу три најбитнија стратешка циља у функцији јачања конкурентности на светском тржишту.

Водећи стратешки правци повећања извоза пољопривреде и прехранбене индустрије Републике Србије укључују следеће (Марковић, 2018):

- побољшање извозне структуре пољопривредно-прехранбеног сектора,
- повећање конкурентности конкретних производа,
- промоција извоза и брендирање производа,
- усвајање стратегије повећања извоза са јасним одређењем места и улоге пољопривредно-прехранбеног сектора као традиционално извозне делатности,
- боља организација и удруживање пољопривредника (ради адекватније преговарачке моћи у циљу заштите сопствених интереса када је у питању продаја сировина, односно, формирање извозних кластера како би се смањили трошкови извоза по произвођачу),
- даљи раст апсолутних издвајања финансијских средстава за пољопривреду (субвенције, премије, регреси) и промена структуре издвајања у корист сточарске и воћарске производње,
- стандардизација производње,
- усаглашавање законодавства у области пољопривреде са прописима у Европској Унији.

У циљу обезбеђивања вишег нето извоза, неопходно је додатно подржати одређене гране које могу да остваре највећи успех, попут поврћа, воћа, дувана и пића. Развој индустрије дувана и дуванских производа могао би да структуру извоза учини знатно бољом. Такође, од изузетног значаја је и проширење производно-извозног асортимана новим производима, пре свега из прехранбене индустрије која може радикално унапредити структуру извоза. То укључује и производе из еколошке, органске пољопривреде. Биодиверзитет и потенцијал за развој органске производње морају бити константно у фокусу носилаца економске политике у области аграра. Повезивање произвођача са истраживачима и научницима са института може бити

корисно за унапређење структуре производње и развој органске пољопривреде. Органски производи јесу у складу са еколошким критеријумима и захтевима, остварују неколико пута вишу тржишну цену, а уз то су здравствено безбеднији у односу на производе из конвенционалне производње.

Ниски трошкови рада и природни ресурси јесу основ конкурентности производње и у сектору пољопривреде и прехранбене индустрије. Уз то, постоји висок квалитет радне снаге, као и неискоришћене производне могућности. Валоризовање тих потенцијала уз подршку државе, научноистраживачких организација (факултети, универзитети, институти), али и организовање самих пољопривредних произвођача мора бити заступљеније у будућем циклусу. Међутим, постоје неке опасности које прете да ограниче будући развој пољопривредно-прехранбеног сектора. То су:

- лоша демографска кретања,
- конкуренција јефтинијих производа из иностранства, пре свега Европске Уније,
- ратна и друга геополитичка дешавања,
- миграција становништва из руралних подручја у веће градове.

Додатно, постоје многе конкретне препреке које ограничавају даљи развој овог сектора:

- незаинтересованост домаћих произвођача за повећање степена обраде производа,
- повећање просечне старости пољопривредне механизације,
- веома ниска продуктивност,
- непостојање већих страних инвестиција у пољопривредно-прехранбени сектор,
- деоба парцела која онемогућује рационално обављање производње и остваривање неких економских користи попут економије обима,
- низак степен пољопривредних површина које су обухваћене системима за наводњавање (1,5% према последње доступним подацима Светске банке, што Србију сврстава на зачељу Европе),
- постојање монопсона што условљава слабију преговарачку моћ пољопривредника када је у питању откуп одређених производа, пре свега воћа.

Реформисање привредне структуре утицаће на даље смањење релативног учешћа пољопривреде у основним макроекономским агрегатима Републике Србије. Међутим, и поред ниског учешћа у укупном извозу, пољопривредно-прехрамбени сектор са својим високим нето извозом може опредељивати висину дефицита трговинског биланса. У монографији је наглашено да је пољопривредно-прехрамбени сектор важан извозни адут. Поред тога, исти остварује користи и за укупну макроекономску стабилност. Али, без даље подршке овом сектору неће бити могуће искоришћавање свих производних и извозних потенцијала и повећање конкурентности на међународном плану. Зато, снажан развој овог сектора јесте преко потребан, па је тако посебно у фокусу економске политике и многих стратегија развоја. То ће интензивирати раст и развој многих других делова привреде попут индустрије (индустрија пољопривредних машина, индустрија опреме и транспортних средстава који се користе у пољопривредној производњи, развој сектора енергетике).

Неопходан је и развој хладњача и других врста складишних капацитета ради смањења високог увоза производа ван сезоне, док развој прерађивачких капацитета у циљу добијања разних финалних производа од житарица може побољшати однос између извозних и увозних цена када је у питању овај одсек (Марковић, Марјановић, 2019; Marković, 2019). Изградња складишта битна је и са становишта чувања производа, који би се пласирали када је њихова понуда на тржишту на минимуму односно, када се може постићи виша тржишна вредност.

Данас се све више говори о дигиталној конкурентности. Наступа ера паметних технологија која подразумева примену разне модерне опреме и у пољопривреди и прехрамбеној индустрији: сензори, мобилни уређаји, као и софтвери у оквиру паметне или прецизне пољопривреде у циљу правовремених реакција, добијања потпуних информација, бољег предвиђања догађаја и ефикасности производног процеса (Rađenović, Krstić, Marković, 2020). Модернизација пољопривреде је потреба савремене пољопривреде. Све то утиче на повећану економску ефикасност и унапређење конкурентности (Marković, 2020). Зато, приоритет мора бити изградња модерне, софистициране пољопривреде.

Међународна трговина пољопривредно-прехрамбеним производима Републике Србије одвија се углавном са Европском

Унијом и земљама ЦЕФТА, а мањим делом и са Руском Федерацијом, што говори о ниској географској диверзификацији извоза и зависности од политичких и економских прилика у овим извозним групацијама (Marković, 2016). У земљама Европске Уније углавном се извозе сировине, што би требало модификовати јер се ради о интеграцији високо развијених земаља које имају платежно способну тражњу за куповину квалитетних и органских производа. У односу на све ЦЕФТА чланице, Србија се налази у најповољнијем положају по питању нето извоза хране. Чак се у овој групацији далеко више извозе производи вишег степена обраде. Руска Федерација би могла бити значајнији партнер имајући у виду ширину тржишта и споразум о слободној трговини. Међутим, немогућност попуне квота, текући рат између Русије и Украјине и политичке прилике лимитирају приступ производа пољопривреде и прехранбене индустрије на ово тржиште.

Пораст висококонкурентних производа који ће бити намењени извозу јесте кључно за још виши допринос пољопривредно-прехранбеног сектора укупној макроекономској ситуацији Републике Србије. Ослањање на неценовне факторе конкурентности у будућем периоду је неминовно јер се гро извоза односи на Европску Унију, тј. тржишта развијених земаља. Република Србија се на путу ка Европској Унији суочава са многим изазовима услед отварања тржишта и претње јефтинијих европских производа, тако да је неопходно континуирано прилагођавање пољопривредне политике новом окружењу. Оштрија конкуренција ће учинити прилагођавања у овом сектору неминовним. За даљи бољи пласман пољопривредно-прехранбених производа у земље Европске Уније предлаже се:

- добро познавање и имплементација стандарда квалитета,
- повећање квалитета производа,
- боље информисање пољопривредника око услова пласмана и могућности пласирања производа,
- уједначавање квалитета,
- иновирање производа (амбалажа, паковање, конзервирање производа итд.),
- осавремењавање производног процеса кроз тзв. индустријализацију пољопривреде.

На крају интеграције у Европску Унију очекују се позитивне промене попут: стабилније производње, ширег тржишта, бољег квалитета производа, производње здравијих производа, већег приступа средствима за унапређење економског положаја

пољопривредних произвођача. Средства неће бити директно усмерена за решавање одређених социјалних проблема фармера, него ће ићи ка структурним променама, еколошком и руралном развоју читавих подручја. Растућа конкуренција на светком нивоу, климатске промене, даља глобализација светске привреде, промене у навикама потрошача, промене у структури тражње, геополитичка дешавања, раст цена хране и енергената на светском нивоу, индустријализација, као и све већа примена дигиталних алата и савремене информационо-комуникационе технологије ће у будућем периоду опредељивати развој и конкурентност пољопривреде свих земаља на свету, па и Републике Србије.

ЛИТЕРАТУРА

- Aiginger, K. (1997). The use of unit values to discriminate between price and quality competition. *Cambridge Journal of Economics*, 21(5), 571–592. <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.cje.a013687>
- Agrawal, P. (2014). The Role of Exports in India's Economic Growth. IEG Working Paper No. 345. India: Institute of Economic Growth, University Enclave, University of Delhi.
- Ajmani, M. (2023). Examining the interplay between agri-food and trade competitiveness: A review of literature. MPRA Paper, (118396).
- Babić, V., Rajačić, V., & Stanković, L. (2022). Determinants of competitiveness of agricultural producers in the Republic of Serbia. *BizInfo (Blace) Journal of Economics, Management and Informatics*, 13(1), 57–64. <https://doi.org/10.5937/bizinfo2201057B>
- Balassa, B. (1965). Trade liberalisation and revealed comparative advantage. Manchester: *The Manchester School of Economics and Social Studies Journal*, 33(2), 99–123.
- Batra, A., & Khan, Z. (2005). *Revealed comparative advantage: An analysis for India and China*, No. 168. Working paper.
- Berg, H. V., & Schmidt, J. R. (1994). Foreign Trade and Economic Growth: Time series evidence from Latin America, *The Journal of International Trade and Economic Development*, 3/3, November, University of Nebraska Lincoln, USA.
- Birovljev, J., Matkovski, B., & Četković, B. (2015). The competitiveness of the Serbian agri-food products on the market of countries in the region. *Anali Ekonomskog fakulteta u Subotici*, (33), 61–78.
- Bochtis, D., Benos, L., Lampridi, M., Marinoudi, V., Pearson, S., & Sørensen, C. G. (2020). Agricultural workforce crisis in light of the COVID-19 pandemic. *Sustainability*, 12(19), 8212. <https://doi.org/10.3390/su12198212>
- Boltho, A. (2024). Changes in Revealed Comparative Advantage in Machinery and Equipment: Evidence for Emerging Markets. *Journal of Risk and Financial Management*, 17(9), 412. <https://doi.org/10.3390/jrfm17090412>
- Bozduman, E. T., & Erkan, B. (2019). Sectoral Competitive Advantages in Kazakhstan's Foreign Trade as a Rising Star of Central

- Asia. In *7th SCF International Conference on "The Future of the European Union and Turkey-European Union Relations* (pp. 160–168).
- Božić, D., & Nikolić, M. (2016). Characteristics of Serbian foreign trade of agricultural and food products. *Marketing*, 47(4), 293–304. <https://doi.org/10.5937/markt1604293B>
- Božić, D., & Nikolić, M. (2019). Foreign trade and comparative advantages of agrarian sector of Serbia and neighbouring countries. *Economics of Agriculture*, 66(3), 737–753. <https://doi.org/10.5937/ekoPolj1903737B>
- Brkić, S. & Velić, A. (2021). Bilateral trade trends and patterns of Bosnia and Herzegovina: case of trade with Turkey. *BH Economic forum*, 13(2), 77–95. <https://doi.org/10.5937/bhekofor2102077B>
- Веселиновић, П. и Деспотовић, Д. (2008). Неопходност дефинисања нове конкурентске стратегије националне економије. *Економске теме*, 46(2), 51–62.
- Cvetković, M., Petrović-Randelović, M. (2017). The Analysis of Agricultural Products Export Competitiveness of the Republic of Serbia Based on the RCA Index. *Ekonomске теме*, 55(3), 399–420.
- Dayıoğlu, T., & Aydın, Y. (2020). Relationship between Economic Growth, Unemployment, Inflation and Current Account Balance: Theory and Case of Turkey. In *Linear and Non-Linear Financial Econometrics-Theory and Practice*. IntechOpen. DOI: 10.5772/intechopen.93833
- Deaton, A. (1988). Quality, quantity, and spatial variation of price. *The American Economic Review*, 418–430.
- Dimitrijević, M., Ristić, L., & Despotović, D. (2023). Agri-Food Products Quality as Exports Competitiveness Determinant of the Republic of Serbia. *Facta Universitatis, Series: Economics and Organization*, 20(2), 117–133. <https://doi.org/10.22190/FUEO230412008D>
- Durand, M., Simon, J., & Webb, C. (1992). *OECD's Indicators of International Trade and Competitiveness* (No. 120). OECD Publishing.
- Đolić, A., Marković, M., Stojadinović-Jovanović, S. (2024). Accumulation of Foreign Exchange Reserves in the Function of Preventing Currency Crisis. *Economics of Sustainable Development*, 8(1), 41–49. <https://doi.org/10.5937/ESD2401041D>

Eurostat (2024). *Area under organic farming*. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/sdg_02_40/default/table?lang=en&category=ai

Fischer, C. (2010). Food quality and product export performance: An empirical investigation of the EU situation. *Journal of International Food & Agribusiness Marketing*, 22(3-4), 210–233. <https://doi.org/10.1080/08974431003641265>

Furton, W. H., & Holzman, J. J. (2004). The Effect of FDI on Agriculture and Food Trade: An Empirical Analysis 1987-2001, Agricultural and Rural Working Paper Series, *Working Paper No. 68*.

Giles, D. E. A, Giles, J. A., & McCann, E. (1992). Causality, Unit Roots and Exported Growth: The New Zealand experience. Department of Economics, University of Canterbury, *Journal of International Trade and Economic Development*, 1/2 November.

Greenaway D., & C. Milner (1993). Trade and Industrial Policy in Developing Countries: A Manual of Policy Analysis. The Macmillan Press, esp. Part IV Evaluating Comparative Advantage, (pp. 181–208).

Ђекић, С. (2010). Аграрни менаџмент. Ниш: Економски факултет. Економски рачуни пољопривреде у Републици Србији, 2013-2023 (2024). Републички завод за статистику. Доступно на: <https://publikacije.stat.gov.rs/G2024/Pdf/G202410129.pdf>

Huang, K. S., & Gale, F. (2009). Food demand in China: income, quality, and nutrient effects. *China Agricultural Economic Review*, 1(4), 395–409. <https://doi.org/10.1108/17561370910992307>

Иlieva, R. T., Cohen, N., Israel, M., Specht, K., Fox-Kämper, R., Fargue-Lelièvre, A., ... & Blythe, C. (2022). The socio-cultural benefits of urban agriculture: a review of the literature. *Land*, 11(5), 622. <https://doi.org/10.3390/land11050622>

Јанковић, Н. и Станишић, Н. (2013). Дефицит текућег биланса као ограничавајући фактор привредног развоја Републике Србије. У Лековић, В. (ур.): *Институционалне промене као детерминанта привредног развоја Србије*, (стр. 225–242). Крагујевац: Универзитет у Крагујевцу, Економски факултет.

Juhász, A., & Wagner, H. (2013). An analysis of Hungarian agri-food export competitiveness. *Studies in Agricultural Economics*, 115(3), 150–156. <http://dx.doi.org/10.7896/j.1311>

Kandler, J. (1982). *The German balance of payments deficit: causes and effects* (Doctoral dissertation, Kansas State University).

Kerr, W. A. (2021). Agriculture after a year with COVID-19: Any long-term implications for international trade policy? *Canadian Journal of Agricultural Economics/Revue canadienne d'agroeconomie*, 69(2), 261–267. <https://doi.org/10.1111/cjag.12274>

Kutluer, C., & Omel, R. (2023). *Export competitiveness of Turkish olive products*. Master's Thesis. ESTONIAN UNIVERSITY OF LIFE SCIENCES: Institute of Agricultural and Environmental Sciences.

Lădaru, G. R., Lombardi, M., Petre, I. L., Dobrotă, C. E., Platania, M., Mocanu, S. (2024). Analysis of Export Competitiveness of Agri-Food Products at the EU-27 Level through the Perspective of Technical Complexity. *Sustainability*, 16, 5807. <https://doi.org/10.3390/su16135807>

Loizou, E., Karelakis, C., Galanopoulos, K., & Mattas, K. (2019). The role of agriculture as a development tool for a regional economy. *Agricultural Systems*, 173, 482–490. <https://doi.org/10.1016/j.agsy.2019.04.002>

Марјановић, В. (2015). *Структурне промене и привредни развој*. Ниш: Економски факултет.

Marković, I., & Marković, M. (2014). Agricultural protectionism of the European Union in the conditions of international trade liberalization. *Economics of Agriculture*, 61(2), 423–440. <https://doi.org/10.5937/ekoPolj1402423M>

Marković, M., Veselinović, I. (2015). Развој производње пољопривредно-прехрамбених производа у циљу повећања извоза Србије. У Аранђеловић, З. (ред.) и Маринковић, С. (ур.): *XX Међународни научни скуп: Регионални развој и демографски токови земаља југоисточне Европе*, Ниш: Економски факултет Универзитета у Нишу, (стр. 265–275).

Marković, M., & Marković, I. (2015). Increasing exports – the condition for achieving external and internal macroeconomic balance of the Republic of Serbia. *TEME*, 39(4), 1183–1198.

Marković, M. (2015). Adjustment of EU agricultural policy to the new environment. *Economics of Agriculture*, 62(4), 1031–1044. <https://doi.org/10.5937/ekoPolj1504031M>

Marković, M. (2016). Značaj poljoprivredno-prehrambenih proizvoda u spoljnoj trgovini Republike Srbije. In *International Scientific Conference: ERAZ 2016 – knowledge based sustainable economic development*. Belgrade: Association of Economists and Managers of the Balkans - UdEkoM Balkan, (str. 406–412).

Марковић, М. (2018). *Улога пољопривредно-прехранбеног сектора у повећању извоза Републике Србије*. Докторска дисертација. Ниш: Економски факултет.

Marković, M. (2018a). Organic agriculture as a form of sustainable agricultural development in Serbia. *Economics of Sustainable Development*, 2(2), 29–36.

Marković, M. (2018b). The economic dimension of sustainable agricultural development of Serbia. In Karabašević, D., Vukotić, S. & Maksimović, M. (Eds.): *International Thematic Monograph - Thematic proceedings: Innovation as an initiator of the development "Innovations – Basis for development"*. Belgrade: Faculty of Applied Management, Economy and Finance, (pp. 410–425).

Marković, M. (2019). Konkurentnost i značaj žitarica u spoljnoj trgovini Republike Srbije. *Agroekonomika*, 48(85), 1–9.

Marković, M. (2019a). Analysis of comparative advantages of Serbian exports at the sectoral level. *Ekonomika*, 65(3), 55–64. <https://doi.org/10.5937/ekonomika1903055M>

Marković, M., Krstić, B., Radenović, Ž. (2019). Export competitiveness of the Serbian agri-food sector on the EU market. *Economics of Agriculture*, 66(4), 941–953. <https://doi.org/10.5937/ekoPolj1904941M>

Marković, M., Marjanović, I. (2019). Export competitiveness of Serbian agri-food sector in the Western Balkan countries. In Krstić, B. (Ed): *Improving Macroeconomic Competitiveness - Thematic collection of papers of international significance*. Niš: Faculty of Economics, University of Niš, (pp. 79–97).

Marković, M., Milanović, S., Marjanović, I. (2019). Structural adjustment and sustainability of agricultural production in Serbia. *Economics of Sustainable Development*, 3(2), 39–48. <https://doi.org/10.5937/ESD1902039M>

Marković, M. (2020). Obeležja i mogućnosti primene koncepta Poljoprivreda 4.0 u Srbiji. *Agroekonomika*, 49(88), 27–36.

Марковић, М., Марјановић, И. (2021). *Одрживост режима девизног курса и валутне кризе у Републици Србији (монографија националног значаја)*. Ниш: Друштво економиста „Економика“.

Marković, M., & Marjanović, I. (2021). The importance of fruit and vegetables in the external trade of the Republic of Serbia. *Economic Themes*, 59(4), 497–513. <https://doi.org/10.2478/ethemes-2021-0028>

- Marković, M., Krstić, B., Popović, S. (2022). Competitiveness of agri-food exports of the Republic of Serbia in the COVID-19 conditions. *Economics of Agriculture*, 69(1), 227–239. <https://doi.org/10.5937/ekoPolj2201227M>
- Marković, M., Simonović, Z. (2025). Competitiveness of the agri-food sector of Serbia through the perspective of unit values of exports and imports. *Economics of Agriculture*, 72(2), 469–481.
- Marković, M., Stanković, J. J., Marjanović, I., Krstić, B., Papathanasiou, J. (2024). Multi-criteria measurement of agri-environmental performance in European Union countries. *Economics of Agriculture*, 71(3), 835–851. <https://doi.org/10.59267/ekoPolj2403835M>
- Marković, M., Stanković, J. J., Marjanović, I., Tsaples, G. (2023). A non-compensatory approach to the creation of composite indices of agricultural sustainability of the European Union countries. *International Journal of Sustainable Agricultural Management and Informatics*, 9(1), 1–18. <https://doi.org/10.1504%2Fijsami.2023.127538>
- Maslova, V., Zaruk, N., & Avdeev, M. (2019). The impact of the competitiveness of Russian agri-food products on the dynamics of Russian foreign trade. In IOP Conference Series: Earth and Environmental Science (Vol. 274, No. 1). IOP Publishing. <https://doi.org/10.1088/1755-1315/274/1/012026>
- Matkovski, B., Kalaš, B., Zekić, S., & Jeremić, M. (2019). Agri-food competitiveness in South East Europe. *Outlook on Agriculture*, 48(4), 326–335. <https://doi.org/10.1177/0030727019854770>
- Matkovski, B., Lovre, K., & Zekić, S. (2017). The foreign trade liberalization and export of agri-food products of Serbia. *Agricultural Economics/Zemědělská Ekonomika*, 63(7), 331–345. DOI: 10.17221/345/2015-AGRICECON
- Matkovski, B., Zekić, S., Đokić, D., Jurjević, Ž., & Đurić, I. (2021). Export competitiveness of agri-food sector during the EU integration process: Evidence from the Western Balkans. *Foods*, 11(1), 10. <https://doi.org/10.3390/foods11010010>
- Matkovski, B., Zekić, S., Jurjević, Ž., & Đokić, D. (2022). The agribusiness sector as a regional export opportunity: Evidence for the Vojvodina region. *International Journal of Emerging Markets*, 17(10), 2468–2489. <https://doi.org/10.1108/IJOEM-05-2020-0560>

- McKelvey, C. (2011). Price, unit value, and quality demanded. *Journal of Development Economics*, 95(2), 157–169. <https://doi.org/10.1016/j.jdeveco.2010.05.004>
- Metieh, E. (2024). *A Product-Sectoral Level Analysis of COVID-19's Impact on Canada's Agri-Food Exports: Did FTAs Mitigate This Impact?* (Doctoral dissertation, University of Guelph).
- Милановић, М., Стевановић, С. и Вићентијевић, С. (2013). Конкурентност и потенцијали аграрне спољне трговине Србије. *ТЕМЕ*, 37(1), 297–317.
- Milošević, M., & Milić, M. (2024). Uloga poljoprivrede u privrednom razvoju Republike Srbije. *Glasnik za društvene nauke*, 16(1), 97–117. <https://doi.org/10.46793/GlasnikDN16.1.097M>
- Министарство финансија Републике Србије (2024). Билтен јавних финансија. Доступно на: <https://www.mfin.gov.rs/aktivnosti/bilten-javnih-finansija> Приступљено: 09/08/2024.
- Mizik, T. (2021). Agri-food trade competitiveness: A review of the literature. *Sustainability*, 13(20), 11235. <https://doi.org/10.3390/su132011235>
- Mrdalj, V., Ostojić, A., & Vaško, Ž. (2022). Export competitiveness of milk and dairy products of the Republic of Srpska on the international market. *Agroznanje*, 23(2), 97–113. DOI: 10.7251/AGREN2202097M
- Nallari, R., & Griffith, B. (2013). *Clusters of Competitiveness*. World Bank Publications-Books.
- Народна банка Србије (2024). Статистика. Доступно на: https://www.nbs.rs/sr_RS/drugi-nivo-navigacije/statistika/ Приступљено: 11/08/2024
- Народна банка Србије (2024а). Доступно на: https://www.nbs.rs/export/sites/NBS_site/documents/publikacije/sb/sb_02_24.pdf Приступљено: 16/08/2024.
- Newall, J. E. (1991). *The challenge of competitiveness*. Winnipeg.
- Nikolić, M., Božić, I., & Božić, D. (2023). Foreign Trade and Competitiveness of Raspberry of the Republic of Serbia and Selected Countries. *Economics of Agriculture*, 70(3), 797–812. <https://doi.org/10.59267/ekoPolj2303797N>
- OECD (2008). *OECD Glossary of Statistical Terms*. Paris: OECD.
- Onafowara, O. A. (1996). Trade Policy, Export Performance and Economic Growth: Evidence from Sub-Saharan Africa. *The Journal of*

International Trade and Economic Development, 5/3, November, Susquehanna University, Selinsgrove, USA.

Paul, J., & Dhiman, R. (2021). Three decades of export competitiveness literature: systematic review, synthesis and future research agenda. *International Marketing Review*, 38(5), 1082–1111. <https://doi.org/10.1108/IMR-12-2020-0295>

Purić, S., & Jerotijević, D. (2015). The structure of exports and imports as a limiting factor in improving the competitiveness of the Republic of Serbia. *Ekonomika*, 61(3), 121–132.

Radović, I., & Furundžić, M. (1997). Principi i metode organizacije i ekonomike poljoprivredne proizvodnje. Beograd: VELARTA.

Radukić, S., & Marković, M. (2015). Limitation of trade margins as a measure of food price controls: Experience of Serbia. *Economics of Agriculture*, 62(1), 193–205. <https://doi.org/10.5937/ekoPolj1501193R>

Radukić, S., Marković, M., & Radović, M. (2015). The Effect of Food Prices on Inflation in the Republic of Serbia. *Journal of Central Banking Theory and Practice*, 4(2), 23–36. <https://doi.org/10.1515%2Fjcbtp-2015-0007>

Radenović, Ž., Krstić, B., Marković, M. (2020). Smart farming in agricultural industry: mobile technology perspective. *Economics of Agriculture*, 67(3), 925–938. <https://doi.org/10.5937/ekoPolj2003925R>

Radenović, Ž., Krstić, B., Marković, M. (2022). Economic Performance of Agriculture in the European Union Countries. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej/Problems of Agricultural Economics*, 370(1), 5–21. <https://doi.org/10.30858/zer/145686>

Reardon, T. & Barrett, C. B. (2000). Agroindustrialization, globalization, and international development: an overview of issues, patterns and determinantes. *Agricultural Economics*, 23(3), 195–205.

Renner, A., Cadillo-Benalcazar, J. J., Benini, L., & Giampietro, M. (2020). Environmental pressure of the European agricultural system: Anticipating the biophysical consequences of internalization. *Ecosystem Services*, 46, 101195. <https://doi.org/10.1016/j.ecoser.2020.101195>

Републички завод за статистику (n.d.). Методолошки материјали. Доступно на: <https://www.stat.gov.rs/sr-latn/istrazivanje/methodology-and-documents/> Приступљено: 30/09/2024

Републички завод за статистику (2024). База података о спољној трговини. Доступно на: <https://data.stat.gov.rs/?caller=SDDb>
Приступљено: 30/09/2024

Републички завод за статистику Републике Србије (2024а).
<https://data.stat.gov.rs/Home/Result/03010603?languageCode=sr-Latn>

Републички завод за статистику Републике Србије (2024б).
<https://data.stat.gov.rs/Home/Result/0902010301?languageCode=sr-Cyrl>
Приступљено: 30/09/2024

Републички завод за статистику Републике Србије (2024в).
<https://data.stat.gov.rs/Home/Result/240003020207?languageCode=sr-Cyrl>
Приступљено: 30/09/2024

Републички завод за статистику Републике Србије (2024г).
<https://data.stat.gov.rs/Home/Result/170301?languageCode=sr-Cyrl>
Приступљено: 30/09/2024

Републички завод за статистику (2024д). Статистички годишњак Републике Србије. Београд. Доступно на:
<https://publikacije.stat.gov.rs/G2024/Pdf/G20242057.pdf>
Приступљено: 21/10/2024.

Републички завод за статистику (2024ђ). Доступно на:
<https://data.stat.gov.rs/Home/Result/170402?languageCode=sr-Latn>
Приступљено: 26/09/2024.

Seré, C., Steinfeld, H., & Groenewold, J. (1996). World livestock production systems. Food and Agriculture Organization of the United Nations.

Seyoum, B. (2007). Revealed comparative advantage and competitiveness in services: A study with special emphasis on developing countries. *Journal of Economic Studies*, 34(5), 376–388.
<https://doi.org/10.1108/01443580710823194>

Sharma, O. P. (1992). Export competitiveness: Some conceptual issues. *Foreign Trade Review*, 27(2), 159–176.

Sharples, J., Milham, N. (1990), “Long-run competitiveness of Australian agriculture”, Working Paper, (147996), United States Department of Agriculture, Economic Research Service, New York.

Simić, I. (2020). Organska proizvodnja u Srbiji 2020. Beograd: Nacionalno udruženje za razvoj organske proizvodnje Serbia Organica. Доступно на: <https://serbiaorganica.info/wp-content/uploads/2021/01/ORGANSKA-PROIZVODNJA-U-SRBIJI-2020-online-1.pdf>

Симоновић, З., Ђурчић, Н. (2024). *Развој ресурса савременог виноградарства и производња вина у Републици Србији*. Ниш, Панчево: Друштво економиста „Економика“ и Истраживачко-развојни институт „Тамиш“.

Stojadinović Jovanović, S., Krstić, B., Marković, M. (2020). International business and management in pandemic-related conditions. *Economics of Sustainable Development*, 4(2), 25–36. <https://doi.org/10.5937/ESD2002025S>

Streimikiene, D., & Mikalauskiene, A. (2023). Assessment of Agricultural Sustainability: Case Study of Baltic States. *Contemporary Economics*, 17(2), 128–141. <https://dx.doi.org/10.5709/ce.1897-9254.503>

Thomas, C. (2000). Balance-of-Payments Crises in the Developing World: Balancing Trade, Finance and Development in the New Economic Order. *American University International Law Review*, 15(6), 3.

Тодоровић, М., Марковић, И. (2019). *Међународна економија*. Ниш: Економски факултет.

Тодоровић, М., Марковић, М. (2016). Утицај депресијације националне валуте на трговински биланс Републике Србије. *ТЕМЕ*, 40(1), 139–154.

Turhan, Ş. (2004). *Türk Gıda Sanayiinde Rekabet Gücü Analizi* (Doctoral dissertation, Bursa Uludag University (Turkey)).

United Nations (2006). Standard International Trade Classification Revision 4. Department of Economic and Social Affairs, Statistics Division. Statistical Papers Series M No. 34/Rev. 4. Доступно на: https://unstats.un.org/unsd/publication/seriesm/seriesm_34rev4e.pdf

United Nations (n.d.). Доступно на: https://unstats.un.org/unsd/classifications/Econ/Download/In%20Text/CPCprov_english.pdf Приступљено: 26/08/2024

Utkulu, U., & Seymen, D. (2004). Revealed Comparative Advantage and Competitiveness: Evidence for Turkey vis-à-vis the EU/15. In *European trade study group 6th annual conference, ETSG* (pp. 1–26).

Verma, S. (2002). Export competitiveness of Indian textile and garment industry. Indian Council for Research on International Economic Relations, *Working Paper*, 94.

Verter, N., Zdráhal, I., Bečvářová, V., & Grega, L. (2020). Products mapping' and trade in agri-food products between Nigeria and the

- EU28. *Agric. Econ.–Czech*, 66, 34–45.
<https://doi.org/10.17221/145/2019-AGRICECON>
- Vučkovski, B. G., Babić, V., & Paraušić, V. (2023). Fruit export through the prism of the high-value market and GLOBALG. AP certification: an analysis from Serbia. *BizInfo (Blace) Journal of Economics, Management and Informatics*, 14(2), 37–46.
<https://doi.org/10.5937/bizinfo2302037G>
- Wigier, M. & Wieliczko, B. (2014). The CAP and competitiveness of the Polish and European food sectors (No. 236647). Institute of Agricultural and Food Economics – National Research Institute.
- World Economic Forum (n.d.). Доступно на:
<https://intelligence.weforum.org/topics/a1Gb0000000LGI4EAG>
- Yeung, M., & Kerr, W. A. (2021). Canadian agri-food export opportunities in a Covid-19 world. The School of Public Policy Publications, *SPP Briefing Paper*, 14
- Zdráhal, I., Vaško, Ž., & Jalić, N. (2024). Assessing the agricultural trade complementarity of the Czech Republic and countries in Western Balkan. *Agriculture & forestry/poljoprivreda i šumarstvo*, 70(1).
- Zekić, S., Matkovski, B., & Đokić, D. (2022). Otvoreni Balkan i regionalna konkurentnost izvoza poljoprivredno-prehrambenih proizvoda. In Jahorinski poslovni forum (pp. 31–40).
- Živković, J. (2023). Export competitiveness and comparative advantage of Republic of Serbia. *Megatrend revija*, 20(3), 73–85. DOI: 10.5937/MegRev2303073Z
- Цветановић, С. (2007). *Макроекономија*. Ниш.
- Џеферсон институт (2003). Конкурентност привреде Србије. Београд. Доступно на:
https://nbs.rs/export/sites/NBS_site/documents/publikacije/strucni-radovi/konkurentnost_privrede_srbije.pdf Приступљено: 08/08/2024.
- Wilkinson, J. (2015). Food security and the global agrifood system: Ethical issues in historical and sociological perspective. *Global food security*, 7, 9–14. <https://doi.org/10.1016/j.gfs.2015.12.001>
- World Bank (2024). Доступно на:
<https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicator>

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

339.564:631]:339.137.2

МАРКОВИЋ, Милан, 1989-

Конкурентност извоза пољопривредно-прехрамбеног сектора Републике Србије : монографија националног значаја / Милан Марковић. - Ниш : Друштво економиста „Економика“, 2025 (Ниш : Unigraf-X-Сору). - 115 стр. : табеле ; 25 cm

Тираж 100. - Библиографија: стр. 105-115.

ISBN 978-86-82908-06-7

а) Пољопривреда -- Извоз -- Конкурентност -- Србија

COBISS.SR-ID 169855241

